

JAARBOEKJE

VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1957



GEDRUKT VOOR DE VERENIGING „OUD-LEIDEN”
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN

LEIDS JAARBOEKJE

1957



Foto A. Dingjan

HET STEENSCHUUR NA DE BUSKRUITRAMP VAN 12 JANUARI 1807. SCHILDERIJ DOOR J. JELGERHUIS.
(Kunsthandel P. A. Scheen, den Haag)

J A A R B O E K J E

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1957

NEGEN EN VEERTIGSTE DEEL

**GEDRUKT VOOR DE VERENIGING OUD-LEIDEN
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN**

WOORD VOORAF

Het is onze Commissie een genoegen de lezers wederom een jaargang van ons periodiek aan te kunnen bieden, welke naar zij hoopt, voldoende verscheidenheid zal bezitten.

In de Kroniek werden ditmaal de universitaire gebeurtenissen, welke eveneens in het *Jaarboek der Rijksuniversiteit te Leiden* worden vermeld, slechts in verkorte vorm opgenomen.

Als bijzonderheid dient te worden vermeld, dat een der artikelen een uitzonderlijk grote omvang heeft en zich bovendien kenmerkt door een uitvoerige bronnen-omschrijving van niet minder dan 89 nummers; voorwaar een ongewoon verschijnsel in dit jaarboekje, dat waarschijnlijk ook wel niet voor navolging vatbaar is, maar dat, gezien het belang van het onderwerp, hetwelk geheel aansluit bij het in 1952 door onze Vereniging uitgegeven Kastelenboek van Rijnland, niettemin verantwoord is. Dat enige berichten over opgravingen in onze omgeving nog op samenstelling moeten wachten, is betreurenswaardig.

Met leedwezen zag onze Commissie haar medelid, de **gemeente-**archivaris Mr. R. **VAN ROIJEN**, aan wie haar voorzitter hierachter een uitvoerig levensbericht wijdt, door zijn verscheiden op 12 juli 1956 uit haar midden heengaan. Eveneens nam onze Commissie met leedwezen kennis van het overlijden van haar oud-medelid en -voorzitter Dr. J. E. **KROON**. Ook aan hem werd een levensbericht gewijd.

Het is daarentegen verheugend, dat Mejuffrouw Mr. A. J. **VERSPILLE**, nadat de heer **VAN ROIJEN** daartoe het initiatief had genomen, tot lid der Redactie benoemd werd en bereid was wederom tot deze kring toe te treden, waarvan zij ook van 1933-1937 deel heeft uitgemaakt.

Deze jaargang van ons Jaarboekje is de 49ste en wekt wellicht de verwachting voor een „gouden jaargang” en het is dan ook de stellige hoop van onze Commissie, dat daartoe een passende inhoud en vorm zal kunnen worden gevonden.

DE REDACTIE

VERENIGING „, OUD-LEIDEN”

OPGERICHT OP 5 NOVEMBER 1902

door

PROF. DR. P. J. BLOK EN **MR. DR. J. C. OVERVOORDE**

Erepenning der Gemeente Leiden 1952

BESTUUR :

DR. A. KESSEN (1952), *Voorzitter*.

DR. W. C. BRAAT (1931), *Onder-Voorzitter*.

P. L. GILLISSEN (1957), *Secretaris*, Cobetstraat 6, tel. 24851.

Mejuffrouw **F. A. LE POOLE** (1946), *Penningmeesteres*, Van Slingelandtlaan 5, girorek. 175228.

A. BICKER CAARTEN (1936).

E. PELINCK (1949).

IR. H. A. VAN OERLE (1957).

Mejuffrouw **A. J. VAN NIENES** (1954).

JHR. MR. F. H. VAN KINSCHOT, aangewezen door het Gemeentebestuur (1946).

IR. D. Y. LEM (1957), Directeur der Gemeentewerken.

K. HERMSEN (1955), aangewezen door het L.S.C.

Mejuffrouw **M. DE JAGER** (1954), aangewezen door de V.V.S.L.

Ere-Lid: **IR. G. L. DRIESSEN**

Lid van verdienste: **G. VAN DER MARK**

Voor aanmelding nieuwe leden en administratie ledenlijst :

Het Secretariaat.

Voor copy Leids Jaarboekje :

het *Secretariaat* der Redactiecommissie (blz. 7).

Commissie voor de redactie van het Leidse Jaarboekje

Ingesteld december 1902

E. PELINCK (1938), *Voorzitter*.

MR. N. KOLFF (1943), *Secretaris*, Beestenmarkt 14, tel. 24472.

Mejuffrouw F. A. LE POOLE (1937).

Mejuffrouw MR. A. J. VERSPRILLE (1956).

A. BICKER CAARTEN (1954).

Commissie „Het Leidsche Woonhuis”

(Beheerster van het gelijknamige Fonds, waarin
opgenomen het legaat MR. E. RIJKE)

Ingesteld 1 juni 1945

PROF. MR. A. N. MOLENAAR, *Voorzitter*.

A. BICKER CAARTEN, *Secretaris*, Maredijk 23, tel. 24054.

G. GROEN *Penningmeester*,

G. VAN DER MARK.

MR. J. SLAGTER.

Commissie voor Volkskunde

Ingesteld 11 september 1950

A. BICKER CAARTEN, *Voorzitter*.

Mejuffrouw L. G. DE GRAAF, *Secretaresse*, Johan de Wittstraat 26,
tel. 20514.

H. J. DE KORT, Hazerswoude.

Mevrouw M. C. VAN OVEN-VAN DOORN.

E. PELINCK.

L. C. J. ROOZEN.

DR. CHR. C. VLAM.

Excursie-commissie

Ingesteld 7 september 1954

J. HENNES, *Voorzitter*.

P. L. GILLISSEN, *Secretaris*, Cobetstraat 6, tel. 24851.

A. BICKER CAARTEN.

DR. CHR. C. VLAM.

H. DE WILDE.

Bestuurskamer : Regentenkamer van het Brouchovenhof,
Papengracht 16.

CORRESPONDENTEN IN RIJNLAND

VOOR:

Aarlanderveen: MEVROUW F. TH. VAN DER WIND—PEEREBOOM
VOLLER (1945).

Alkemade: G. M. ZOETEMELK (1946).

Alphen aan den Rijn: E. VAN ELK (1945).

Hazerswoude-Dorp: B. OFFRINGA (1936).

Hazerswoude-Rijndijk: H. J. DE KORT (1950).

Hoogmade: MR. A. J. SORMANI (1941).

Katwijk: C. VARKEVISSER (1950).

Koudekerk aan den Rijn: J. W. VAN OMMERING (1938).

Leiderdorp: G. SCHEEPSTRA (1943).

Lisse:

Noordwijk: PROF. L. OSWALD WENCKEBACH (1941).

Noordwijkerhout: J. J. BERGMAN (1950).

Oegstgeest: W. J. VAN VARIK (1941).

Rijnsburg: S. C. H. LEENHEER (1945).

Voorhout:

Voorschoten: D. J. BRINKS (1940).

Warmond: P. H. ROMEIJN (1936).

Wassenaar: DR. H. J. HONDERS (1942).

Woubrugge: J. C. VAN WAGENINGEN (1953).

Zoeterwoude: J. C. BRUIGOM (1955).



Foto W. J. Kret

EXCURSIE VAN OUD-LEIDEN.

De burgemeester van Gorinchem, Mr. L. R. J. **RIDDER VAN RAPPARD** houdt een inleiding op de wallen van Loevestein. (30 juni)



Foto W. J. Kret

EXCURSIE VAN OUD-LEIDEN BIJ DE OUDE KERK TE DELFT (2 juni).

JAARVERSLAG VAN DE VERENIGING „OUD-LEIDEN” OVER 1956

Kon van het jaar 1955 worden getuigd, dat het vol was van activiteit, in 1956 is het wat rustiger gegaan. Niettemin is er nog voldoende stof voor een min of meer gedetailleerd verslag.

BESTUUR. Evenals in voorgaande jaren was ons bestuur bij diverse plechtigheden vertegenwoordigd, o.a. bij de eerste steenlegging van de Maria-kapel van de dekanale Lodewijkskerk aan het Steenschuur, het 275-jarig bestaan van het St. Jacobshof, de ingebruikname van het gerestaureerde Waaggebouw, het lustrium van Pro Patria, alsmede te Katwijk bij de opening van de tentoonstelling „Oud-Katwijk”. Ir. **BOOGERD**, die meer dan 10 jaren deel heeft uitgemaakt van het bestuur, werd eervol ontslag verleend als Directeur der Gemeentewerken, in verband waarmee hij als lid van het bestuur heeft bedankt. In de vergadering van het bestuur van 5 november werd hem bij monde van de Voorzitter dank gebracht voor het vele werk voor „Oud-Leiden” verricht. Dr. **W. C. BRAAT** herdacht zijn 25-jarig bestuursjubileum.

LEDENVERGADERING. Deze werd gehouden op 7 februari in „De Lakenhal”. Na een vlotte afhandeling van de agenda volgde een lezing van de heer J. N. **VAN WESSEM**, de gastvrije directeur van dit museum, die met zijn staf ook in 1956 wederom ons zeer ter wille is geweest.

LEDENTAL. 1956 werd ingegaan met 992 leden, terwijl op 1 januari 1957 het ledental 989 bedroeg. Een zeker alleszins bevredigende toestand, alhoewel opvoering van dit aantal toch mogelijk moet zijn.

JAARBOEKJE 1956. Evenals vorige jaargangen stond ook dit jaarboekje weer op een hoog peil. Een woord van hartelijke dank aan het adres van de deskundige en actieve redactiecommissie en de schrijvers der bijdragen mag hier niet ontbreken. Het jaarboekje is naast de lezingen en excursies nog immer één van de belangrijkste aantrekkelijkheden voor het lidmaatschap.

DE COMMISSIE VOOR VOLKSKUNDE zette haar arbeid voort, waarvoor wordt verwezen naar het verslag in het Leids Jaarboekje.

DE COMMISSIE „HET LEIDSCH WOONHUIS” gaf er dit jaar, wat het verslag betreft, de voorkeur aan verstek te laten gaan. Zulks heeft zijn goede reden. Er zijn gegronde verwachtingen, dat binnenkort belangrijke mededelingen kunnen worden gedaan, welke in het verslag over de jaren 1956 en 1957 vervat zullen worden.

De in 1954 ingestelde **EXCURSIE-COMMISSIE** kan wederom terugzien op zeer geslaagde, hierachter nader vermelde, excursies.

LEZINGEN. Op 7 februari (na afloop van de ledenvergadering) hield de heer **J. N. VAN WESSEM** een lezing over het onderwerp „De Leidse Rembrandt”.

De heer Dr. W. JAPPE ALBERTS uit Utrecht sprak op 16 maart over „De Middeleeuwse stad”.

Op 24 april was „De vorming van Delft” het onderwerp van een lezing met gekleurde lichtbeelden **door** Ir. **J. J. TERWEN**.

Dr. J. G. W. F. BIK uit Gouda had tot onderwerp gekozen „De geneeskundige verzorging in vroeger dagen”. Deze lezing werd gehouden op 19 oktober.

„Bilderdijk en Leiden” behandelde op 20 november **Dr. J. BOSCH** uit Kampen, terwijl de laatste voordracht (met lichtbeelden) plaats vond op 20 december. Hier sprak Professor **Dr. H. BRUNSTING** over „De archeologie van Rijnland”. Op al deze lezingen was een verheugende belangstelling.

EXCURSIES. Op 28 april werd „het seizoen” geopend met een fietstocht naar Woubrugge, waar onder leiding van Burgemeester **VAN WAGENINGEN** de Oudheidkamer en de N.H. Kerk werden bezichtigd. Delft werd verkend op 2 juni onder leiding van Ir. **J. J. TERWEN**, terwijl evenals in 1955 een dagexcursie werd gehouden en wel naar Gorinchem en het Slot Loevestein op 30 juni 1956, onder auspiciën van onze zustervereniging „Oud Gorkum” en het Gemeentebestuur van deze stad.

In eigen stad werden bezichtigd de Oud-Katholieke Kerk op 31 juli (leiding Pastoor **GISKES**), de Synagoge op 7 augustus (leiding de heer **COHEN**) en het stadhuis op 10 augustus.

Alle genoemde excursies waren succesvol, terwijl vermelding verdient, dat de excursies in Leiden zeer veel belangstelling trokken.

CONTACT MET CORRESPONDENTEN EN OVERIGE MEDEWERKERS. **De** in het verslag over 1954 aangekondigde 2de samenkomst is

gehouden op 7 juni in de Universiteitsbibliotheek onder leiding van onze voorzitter Dr. A. **KESSEN**, Bibliothecaris van deze vermaarde instelling. Dat onze „buitenposten” thans alle zeer actief zijn, kan helaas nog niet worden gezegd.

RIJKSSUBSIDIE. Ook over 1956 werd een Rijkssubsidie ontvangen, waarmede de hierna vermelde kleine restauraties konden worden gefinancierd. Een woord van dank aan de afdeling O.K.N. van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen mag hier niet ontbreken.

RESTAURATIES. Een bedrag van f 250.— werd beschikbaar gesteld ten behoeve van het pand Rapenburg 77 (moet nog worden uitgevoerd). Voor het perceel Oranjegracht 83 werd f 200.— gevoteerd. De restauratie van enkele andere gevallen is in voorbereiding.

ONDERNOMEN ACTIES. Verschillende acties met betrekking tot het stadsschoon werden ondernomen. Met de Bond Heemschut werd overleg gepleegd over de teleurstellende bouwplannen van de N.V. Twentsche Bank voor een nieuw gebouw aan de Breestraat, Diefsteeg en Langebrug. Nadat de gedachte om het toch zo typische 17^{de} eeuwse hoekpand bij de nieuwbouw te sparen en te restaureren geen genade had kunnen vinden, bleef nog de hoop, dat het mogelijk zou zijn, dat zelfs de moderne architectuur zou kunnen worden aangepast aan hoogte en ritme van de bebouwing van dit stadsdeel. De gepubliceerde plannen deden in hun plompe en niet met de omgeving harmoniërende vormen helaas bemerken, dat deze hoop ijdel was. Vooral was ons bestuur verontrust, dat het Gemeentebestuur, na het advies van de in 1953 ingestelde gemeentelijke Welstandscommissie, dit euvel blijkbaar niet ernstig vond en het bouwplan aanvaardde.

Naar aanleiding van de in de memorie van antwoord voor de gemeente-begroting 1957 tot uiting gekomen wensen ook het laatste stukje Levendaal te dempen werd op 7 november een brief aan de Gemeenteraad gezonden, waarbij o.m. werd aangedrongen in plaats van dit betrekkelijk kleine en weinig voordeel opleverende plan, waarbij dit uit een stedenbouwkundig oogpunt zo belangrijke esthetische accent verloren zou gaan, eerst de voorgenomen grote doorbraken uit te doen voeren en daarvan de resultaten af te wachten en pas daarna de eventuele noodzaak van deze demping in nadere overweging te nemen.

De Dienst der Gemeentewerken won bij het Bestuur advies in over de bij het verven van de Korenbeurs te kiezen kleur van het stadswapen en de omgevende ornamenten, hetgeen tot een alleszins bevredigend resultaat heeft geleid.

DIVERSEN. Een groot aantal leden van een oudheidkundige vereniging uit **Bremen** werd op 2 juli door de Voorzitter en de wnd. Voorzitter in Leiden rondgeleid.

De in het jaarverslag 1955 aangekondigde catalogisering van de bibliotheek en de prent- en fotoverzameling der Vereniging werd in het verslagjaar voortgezet. Begin 1957 zal ze kunnen worden beëindigd. In hoofdzaak wordt dit werk verricht door ons lid de heer J. **DE KONING**. Ons erelid Ir. G. L. **DRIESSEN** mocht op 6 oktober in goede gezondheid zijn 95^{ste}-verjaardag vieren. Uiteraard liet onze Vereniging op die dag van haar belangstelling blijken.

Gaarne wil uw secretaris besluiten met de wens dat — ondanks de toenemende eisen van verkeer en woningbouw — het ook in de „randstad Holland” mogelijk zal blijken, van het nog aanwezige steden- en landschapsschoon zoveel mogelijk te behouden. Voor „Oud-Leiden” ligt hier mede een mooie doch moeilijke opdracht.

,
HENNES,
secretaris.

Leiden, 7 januari 1957.

Goedgekeurd door de algemene ledenvergadering, gehouden op 14 februari 1957.

REKENING EN VERANTWOORDING

REKENING EN VERANTWOORDING VAN DI

Saldo Postcheque- en Girodienst	f 3018.71	
„ Amsterdamsche Bank	„ 2.065.88	
„ Leidsche Spaarbank	„	
„ Rijkspostspaarbank	„ 1.524.5	f 7.347.87
Ontvangen Contributies per giro	f 5.108.85	
„ „ „ Amsterd. Bank	„ 198.—	
Contributies over 1957		„ 5.306.87
Verkochte Jaarboekjes		„ 469.60
In rekening gebrachte incassokosten		„ 12.50
Verhuurde lantaarnplaatjes		„ 3.80
Register		„ 5.—
Doorbetaling		„ 2.—
Opbrengsten bij excursies		„ 2.08
Verkoop Kastelenboeken		„ 556.50
Minister O.K.W.		„ 53.50
Rente Amsterdamsche Bank	f 5.74	1.500.- 750.-
„ Leidsche Spaarbank 1955 en 1956	„ 32.53	
„ Rijkspostspaarbank 1954	„ 37.99	
„ Rijkspostspaarbank 1955	„ 38.90	3, 115.16
		f 16.124.86

BALANS PI

ACTIVA		
Postcheque- en Girodienst	f 4.563.95	
Amsterdamsche Bank	„ 1.549.62	
Rijkspostspaarbank	„ 2.372.70	f 8.486.27
Kastelenboeken P.M.	-	

Gezien en accoord:

Leiden, 6 februari 1957.

P. L. GILLISSEN

J. N. VAN WESSEM

'ERENIGING „OUD-LEIDEN” OVER 1956

JITGAVEN		
Aan „Het Leidsche Woonhuis”		f 5 0 0 . -
Drukken Leids Jaarboekje		„ 4.394.96
Lezingen en Excursies		„ 940.90
Secretariaatskosten		„ 51.12
Onkosten Penningmeesteres		„ 37.85
Bijdragen aan verenigingen		„ 47.50
Portier Brouckhovenhof		„ 26.77
Assurantie inventaris bestuurskamer		„ 10.95
Doorbetaling		„ 2.08
Bijdrage gedenksteen Piet Paaltjens		„ 4 5 . -
Dubbel betaalde contributie retour		„ 5.50
Drukwerk		„ 31.18
Onkosten Amsterdamsche Bank		„ 6.25
Algemene kosten		„ 262.83
Cassaretourkosten Amsterdamsche Bank		„ 19.45
Jitgaven bij excursies		„ 556.25
Commissie „Het Leidsche Woonhuis”		„ 7 0 0 . -
Saldo Postcheque- en Girodienst	f 4.563.95	
„ Amsterdamsche Bank	„ 1549.62	
„ Rijkspostspaarbank	„ 2.372.70	
		„ 8.486.27
		f 16.124.86

JANUARI 1957

PASSIVA		
Vooruit ontvangen contributie 1957,		f 469.60
Fonds voor bijzondere publicaties.		„ 3.333.45
Bijdrage aan dit fonds		„ 5 0 0 . -
Reserveerd gevel Rapenburg		„ 2 0 0 . -
Voorlopig herstel Oranjestraat 83		„ 2 0 0 . -
Subsidie Minister O.K.W.		„ 750.00
Capitaal Vereniging		„ 2.937.64
Saldo		„ 95.58
		f 8.486.27

Februari 1957.

De Penningmeesteres :
F. A. LE POOLE

JAARVERSLAG VAN DE COMMISSIE VOOR VOLKSKUNDE OVER 1956.

De Commissie kan terugzien op een jaar van onverminderde activiteit. Weliswaar is de hoop, dat dit jaar het boekje „Noordwijks Volksleven” verschijnen zou, niet in vervulling gegaan, maar dit was te wijten aan omstandigheden buiten de schuld der Commissie.

Dit jaar werden weer twee volkskundige avonden voor belangstellenden georganiseerd. Op 17 mei hield Dr. P. J. **KOSTELIJK** een inleiding over volkskundige voorstellingen op oude Nederlandse tegels en op 13 december sprak de heer A. **BICKER CAARTEN** over het leven der Rijnlandse watermolenaars. Beide keren genoot de Commissie weer de zozeer gewaardeerde gastvrijheid van de Lakenhal. De Commissie zou het getal belangstellenden wel graag vergroten, maar prijst zich toch gelukkig dat voor ieder onderwerp steeds een aantal gevonden wordt, dat speciaal in dit onderwerp belangstelt. Zo wisten op de voorjaarsbijeenkomst enige tegelverzamelaars de unieke verzameling die Dr. **KOSTELIJK** tentoonstelde nog uit te breiden en zo waren op de najaarsbijeenkomst ook een paar molenaars en andere deskundigen aanwezig.

Mevr. M. C. **VAN OVEN-VAN DOORN**, lid der Commissie, bezocht in het najaar een samenkomst te Breda, waar de Stichting tot Codificatie van Nederlandse sagen haar werk besprak.

Een ander lid der Commissie, de heer Dr. C. C. **VLAM**, publiceerde in het tijdschrift „Mens en Melodie” een artikel over een 16de eeuws liederenhandschrift en één over het Driekoningen- of Sterrelied te Noordwijk.

De heer A. **BICKER CAARTEN** schreef in het tijdschrift „Volkskunde” een stuk over „de haam in de boom”.

De verzameling documentatie-materiaal op volkskundig gebied groeit gestadig.

De Commissie hoopt op de ingeslagen weg voort te gaan en in de loop der jaren hoe langer hoe meer mensen te overtuigen van de noodzaak, de volksgebruiken nu op te tekenen, voor de moderne tijd ze alle heeft weggevaagd.

De Secretaresse,
L. G. **DE GRAAF**



Foto Leids Dagblad

DE IJSBREKER TREKT HET TRANSPORT VAN DE HOLLANDSE CONSTRUCTIE
WERKPLAATSEN DOOR DE 5-MEIBRUG. (16 februari, verg. 20 februari).



Foto N. v. d. Horst

REMBRANDTHERDENKING IN DE PIETERSKERK. (12 juli)

KORTE KRONIEK VAN LEIDEN EN OMSTREKEN OVER 1956

VANDEPERSONENBIJWIEROVERLIJDENS DATUM EEN * IS GEPLAATST,
IS INDITJAARBOEKJE EEN LEVENSBERICHT OPGENOMEN

JANUARI

- 1 W. A. A.J. Baron SCHIMMELPENNINGCK VAN DER OYE treedt na 43 jaar af als president-kerkvoogd der Nederlands Hervormde gemeente te Voorschoten.

25-jarig bestaan van de schoolartsdienst te Katwijk.

Notaris P. ROMEIJN, notaris te Warmond, legt zijn ambt neer.

- 2 De Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland houdt zijn nieuwjaarsbijeenkomst in de Lakenhal. Tegen de rede van de Voorzitter, de heer T. M. H. VAN WAVEREN, blijken bezwaren te bestaan, omdat de havenplannen van Katwijk en de zandwinning voor de kalkzandsteenfabriek te Noordwijkerhout voor de bloembollencultuur het gevaar van verzilting der gronden zouden opleveren.

Ruim 4000 afgedankte kerstbomen onder leiding van de Leidse Jeugdactie en onder toezicht van de Brandweer op het Schuttersveld verbrand.

- 8 H. R. BLANKENSTEYN, kand. t.d. Heil. Dienst, bevestigt in de vacature van Ds. W. A. BIJLEFELD, belast met de zorg voor de oosterse studenten.

- 9 Alle Katwijkse trawlvissers in staking.

- 10 W. M. VAN DER HARST, burgemeester van Valkenburg, met ingang van 1 februari in gelijke functie benoemd te Ooltgensplaat.

Overleden in de ouderdom van 71 jaar Prof. Dr. J. H. BOEKE, oud-hoogleraar in de oosterse economie aan de Leidse Universiteit, kerkeraadslid der Doopsgezinde Gemeente en regent van het Bethlehemshofje.

JANUARI

- 11 Te Sassenheim beschutte werkplaats voor minder-validen geopend, welke sociale voorziening tot stand kwam door samenwerking van de zes gemeenten in de bollenstreek tussen Noordwijk en Hillegom.
- 12 Eerste-steenlegging van de Mariakapel van de Lodewijkskerk, waarmee tevens officieel een aanvang werd gemaakt met de restauratie van dit gebouw, precies 149 jaar na de buskruit-ramp van 1807.
Dr. F. A. **NOLLE** benoemd tot geneesheer-directeur van het Diaconessenhuis met ingang van 1 mei, de datum waarop Dr. **JAC. J. DE JONG** deze functie wegens het bereiken van de 65-jarige leeftijd, zal neerleggen.
- 15 Ds. W. G. **DE VRIES**, predikant van de Gereformeerde Kerk (art. 31) door Prof. Dr. H. J. **SCHILDER** in de Evangelisch Lutherse kerk bevestigd in de vacature van Ds. G. **VAN RONGEN**.
Overleden te Lochem op bijna 75-jarige leeftijd Mejuffrouw Dr. H. J. A. **RUYS**, oud-conservatrice aan de Leidse Universiteitsbibliotheek, bij welke instelling zij van 1911-1946 werkzaam was.
- 20 Inaugurele rede van Prof. Mr. A. **VAN OVEN**, hoogleraar in het burgerlijk recht.
- 23 Overleden in de ouderdom van 63 jaar Ing. A. **PRINSEN**, directeur van de N.V. Nederlandsche Electrolasch Maatschappij. *
- 24 Op 73-jarige leeftijd overleden Tj. **KUYPERS**, oud-kassier van de Coöp. Boerenleenbank aan het Rapenburg en oud-voorzitter van de commissie van beheer van de Geref. Kerk te Leiden.
- 26 Overleden te Oegstgeest in de ouderdom van 79 jaar Dr. W. **STUURMAN**, oud-directeur van het Openbaar Slachthuis te Leiden en oud-hoofd van de Centrale Keuringsdienst van vee en vlees.
- 27 Afscheid van Mejuffrouw F. W. **CH. RIPHAGEN**, die 27 jaar godsdienstonderwijs aan de openbare scholen gaf.
Inaugurele rede van Dr. J. **KISTEMAKER**, bijzonder hoogleraar in de natuurkunde vanwege de Teylers Stichting.

JANUARI

Benoemd tot directeur van het Rijkszuivelstation Dr. J. G. **VAN GINKEL**.

Overdracht via de gemeente Woubrugge van hotel-café het „Oude Raedthuys” aldaar aan N.V. de Beurs te Hoofddorp, door welke overdracht de zich in het gebouw bevindende zaal beschikbaar bleef voor culturele activiteiten. (Heropend op 31 maart.)

- 28 Viering van het gouden jubileum van de afdeling Leiden van de Algemene Nederlandse Metaalbedrijfsbond.

In het Stedelijk Museum „De Lakenhal” wordt de tentoonstelling geopend van tekenwerk van de te Oegstgeest woonachtige **JAN KALSBECK**.

- 30 Gouden jubileum van de zondagschool „De Graankorrel” van de Hervormde Gemeente in „De Kooi”.

- 31 Kapitein ter Zee J. **FOCKE** verlaat de post van hoofd van de Marine Electronische Bedrijven te Oegstgeest om een functie in het particuliere bedrijfsleven te aanvaarden.

Het vervoersbedrijf van de firma **BEUK** te Noordwijk viert zijn gouden jubileum.

FEBRUARI

- 1 Vanwege de felle koude leveren de Stedelijke Lichtfabrieken een record hoeveelheid gas, nl. 182.000 m³ i.p.v. normaal 135 à 140.000 m³.

Gouden jubileum van J. E. **BOLLIN** als tandheelkundige.

- 3 De tentoonstelling „Het Huis Oranje-Nassau en de Universiteit” geopend in het Academisch Historisch Museum, waarmee deze instelling haar 25-jarig bestaan viert.

Inaugurele rede van Dr. A. J. **PANNEKOEK** als hoogleraar in de algemene geologie.

- 4 Op deze dag en de daarop volgende zondag wordt met zon en regen de Molentocht door ruim 2000 schaatsenrijders gereden.

De Gemeenteraad van Hazerswoude, in spoedvergadering bijeen, spreekt zijn vertrouwen uit ten aanzien van het door Mr. F. M. A. **SCHOKKING**, tijdens de oorlogsjaren 1942-1945

FEBRUARI

waarnemend burgemeester dezer gemeente, in die periode gevoerde beleid met betrekking tot de onderduikers, over welk beleid een Haags dagblad een sensationeel artikel gepubliceerd had.

Met het oog op de enkele dagen later te vieren Dies natalis der Universiteit vinden de gebruikelijke colleges voor oud-alumni plaats.

- 5 Eén der bijeenkomsten ter ere van de Diesviering wordt incognito bijgewoond door H.M. de Koningin.
- 8 Viering van de 381ste Dies natalis der Universiteit.
Overleden in de leeftijd van 65 jaar **J. C. LIVINGSTON**, tot voor kort Voorzitter van de Algemene Nederlandse Invalidenbond en gedurende vele jaren secretaris van de afdeling Leiden.
Overleden in de leeftijd van 46 jaar Prof. Dr. J. **HAANTJES**, sedert 1948 hoogleraar in de meetkunde. De overledene was lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen en ouderling van de Nederlands Hervormde Gemeente; hij had een actief aandeel in de arbeid van de commissie voor het buitenkerkelijke werk.
- 11 Overleden in de ouderdom van 65 jaren in het St. **Elisabeths**-ziekenhuis te Leiden C. **J. HESP**, R.-K. pastoor te Katwijk aan den Rijn.
- 15 Prof. Mr. **J. C. VAN OVEN**, oud-hoogleraar in het Romeinse recht te Leiden, aanvaardt het ambt van minister van justitie.
- 16 De koudste temperaturen sedert 106 jaren gemeten; nl. overdag 14 graden en des nachts 18 graden onder nul.
- 17 Inaugurele rede van Dr. Th. G. **VAN RIJSSEL**, hoogleraar in de pathologie.
- 19 Afscheid van Ds. G. **TOORNVLIET**, gereformeerd studentenpredikant.
- 20 De grootste bloem ter wereld, de uit Sumatra afkomstige *Amorphophallus Titanus* (Groot Slangeblad) bloeit in de Hortus Botanicus.

FEBRUARI

Nadat reeds eerder de vaarweg Amsterdam-Leiden was opengebroken ten behoeve van het transport van buizen, vervaardigd door de Hollandsche Constructie Werkplaatsen en bestemd voor boorstoelen van de Shellgroep in Venezuela, wordt deze route in de nacht van 20 op 21 febr. wederom met behulp van een ijsbreker mogelijk gemaakt.

- 21 Opening van de tentoonstelling „Bloemlust” te Lisse door de heer W. H. **DE MONCHY**, directeur van de **Holland-Amerika-Lijn**.
- 22 De felle koude houdt nog steeds aan.
- 23 Bij een temperatuur van 20 graden onder nul strekt de **kolen**-voorraad van de gestichten Endegeest en Rhijngeest nog slechts voor 2 dagen.
- 24 Lagere scholen vrijdagmiddag en zaterdag in verband met kolenpositie gesloten.
- 25 Herdenking van het **100-jarig** bestaan van de Koninklijke Vereniging „Litteris Sacrum” op 20 februari. Deze toneelvereniging ontvangt de gouden Natu-medaille en de K. & O.-penning.
Viering van het 50-jarig bestaan van de afdeling Leiden van de Algemene Nederlandse Grafische Bond.
- 26 Einde van de zeer strenge vorstperiode.
- 28 Benoemd tot directeur van de gemeentelijke dienst voor Sociale Zaken S. **KRIST**, adj.-directeur van de Sociale Dienst te Enschede.

MAART

- 2 Overleden in de leeftijd van 59 jaar de Leidse kunstschilder **LODE** (Lodewijk Antonius) **SENGERS**, die o.m. h.t.st. in het nieuwe raadhuis en enige R.-K. kerken kunstwerken van decoratieve aard aanbracht.
- 3 Overleden, oud 79 jaar, Prof. Dr. W. H. **KEESOM**, oud-hoogleraar in de natuurkunde, die zich een grote naam verwierf op het gebied van de extreem lage temperaturen.
- 7 Benoemd tot gewoon hoogleraar in de toegepaste wiskunde Prof. Dr. **C. VISSER**, hoogleraar te Delft.

MAART

- 8 Begrafenis met brandweer- en B.B.-eer van C. J. **WITTEBOL**, Brandweercommandant te Woubrugge, overleden 4 maart, oud 63 jaar.
- 10 Overleden in de ouderdom van 74 jaar M. W. **S. BLOK-ABERSON**, o.m. gedurende 30 jaar secretaresse van het bestuur van de Vereniging Vakschool voor Meisjes voor Leiden en Omstreken en lid van de Leidse Voogdijraad; tot haar dood regentes-penningmeesteres van het Oudeliedenhuis aan de Herengracht.
Deken M. A. **JANSEN**, pastoor van de St. Lodewijksparochie, benoemd tot eerste bisschop van het nieuw ingestelde bisdom Rotterdam.
- 12 Ten behoeve van het Haagwegkwartier wordt een openbare kleuterschool in een der lokalen van de school aan de Da Costastraat geopend.
- 15 Opening van de door de Nederlandse Zuivelbond op de Beestenmarkt ingerichte tentoonstelling „Zuivelland”.
- 16 Overleden in de ouderdom van 68 jaar P. J. **VAN HEST**, oud-procuratiehouder bij de v.m. Bankassociatie, penningmeester van de Commissie voor buitenkerkelijk werk der Hervormde Gemeente en van de Ned. Herv. Jeugdhulp.
- 22 Ds. J. **KAMPMAN**, komende van Hoogeveen, doet zijn intrede als predikant der Christ. Geref. Gemeente te Rijnsburg.
- 27 Mejuffrouw N. A. **VAN DER WERFF** neemt afscheid van de Eerste Leidsche **Schoolvereeniging**, na 34 jaar als onderwijzeres aan deze school verbonden te zijn geweest.
Officiële overdracht aan de Gemeente Leiden van vier z.g. aulascholen, ontworpen door de architect D. L. **LANDMAN** en gebouwd door Panagro te Warmond, t.w. twee openbare lagere scholen aan de Du Rieustraat en de Boshuizerkade en twee Christelijke scholen, waarvan één eveneens aan de **Boshuizerkade** en de andere aan de Asserstraat. De laatste twee werden door de Gemeente tegelijk overgedragen aan de Vereniging voor Christelijk Onderwijs. De aula's der beide Christelijke scholen werden 25 maart reeds voor kerkdiensten der Hervormde Gemeente in gebruik genomen.

MAART

- De zevende bloemententoonstelling „De Keukenhof” tijdens een persconferentie geopend.
- 29 Heropening, onder nieuwe beheersvorm, van het vogelpark Avifauna te Alphen.
- 30 Adjudant B. J. **A. Mom**, chef van de afdeling Bijzondere wetten, neemt afscheid van de Leidse politie.
- 31 Tewaterlating bij de firma **BOOT** te Leiden van de treiler-logger Dirk Maria (K.W. 80), gebouwd voor de maatschappij Kennemerland te Katwijk.

APRIL

- 3 L. **FAVIER**, hoofd van het dienstpersoneel bij het Rijksmuseum van Oudheden, 50 jaar aan dit museum verbonden.
- 4 Kon. Besl. over procedure — in beroep — waarbij het Weteringpad te Woubrugge niet aan het openbaar verkeer wordt onttrokken.
- 6 Ter gelegenheid van de sportuitwisseling Oxford-Leiden ontvangt het Gemeentebestuur 87 gasten uit Oxford in de Burgerzaal.
Opening van de tentoonstelling van werken van Isaäc Israëls in het Stedelijk Museum „De Lakenhal”.
- 8 Huldiging van **CORNELIE M. DE HAAS**, 60 jaar organiste van de Waalse kerk. Zij ontvangt de gouden medaille verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau.
- 10 W. P. M. **HARING**, pastoor te Dordrecht, benoemd tot pastoor van de St. Lodewijksparochie, tevens deken van Leiden.
- 11 Officiële opening van de nieuwe aula van de begraafplaats „Rhijnhof” te Oegstgeest.
- 12 Huwelijksvoltrekking te Leiderdorp van **HELEEN VERKLEY**, concertzangeres, en **WILLEM GOEDHART**, dirigent van verscheidene koren in Rijnland.
- 13 Overleden op 76-jarige leeftijd, Mevrouw G. **VAN ECK-DRAAIJER**, die ruim 25 jaar lid was van het college van Vrouwen Kraammoeders.

APRIL

- 16 De Gemeenteraad neemt afscheid van Mr. **W. J. WOLDRINGH VAN DER HOOP**, aan wie met ingang van 17 april eervol **Ontslag** is verleend als burgemeester van Katwijk. Mr. **VAN DER HOOP** is wegens ongesteldheid verhinderd deze zitting bij te wonen.
- 20 Afscheid van Mr. A. G. **DE BLÉCOURT**, adjunct-secretaris van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland wegens zijn benoeming tot secretaris van de Haarlemse Kamer van Koophandel.
- 25 De Dr. A. van Voorthuysenschool voor buitengewoon lager onderwijs, voorheen in een vleugel van het **v.m. Caeciliagasthuis** ondergebracht, geopend in een nieuw gebouw aan de Verlengde Marnixstraat. Deze school is met de modernste leermiddelen uitgerust.
- 26 Burgemeester J. A. **BAKHUIZEN** neemt afscheid van Leimuiden.
- 27 Overleden te 's-Gravenhage, oud 52 jaar, Dr. C. **BEEKENKAMP**, hoofd van de afdeling Algemene Zaken van het Landbouw Economisch Instituut en van 1931-1941 lid van de Leidse Gemeenteraad voor de A.R.-partij.
- 28 Erepromotie in de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte van Dr. A. **WELCKER**, chirurg te Amsterdam en verzamelaar van 1 7de-eeuwse Nederlandse tekenkunst.

MEI

- 2 De Commissaris van de Koningin, Mr. J. **KLAASESZ**, brengt een bezoek aan Oegstgeest.
- 5 Het wegens het late voorjaar reeds tweemaal uitgestelde bloemencorso trekt door de Bollenstreek.
- 7 P. M. F. **SMOLDERS**, voorheen gemeentesecretaris te Warmond, geïnstalleerd als burgemeester van Voorhout.
- 8 De in 1955 verbrede brug over de Does te **Hoogmade** (i.v.m. aanleg Rijksweg 4-A) ingestort, waardoor het oeververkeer tot 2 juni per veerboot dient te geschieden.
- 11 Inaugurele rede van Dr. A. F. P. **HULSEWÉ**, hoogleraar in de Chinese taal en letterkunde.
Met een muzikale gelukwens wordt het **70-jarig** bestaan van de Drie-Octobervereniging gevierd.

MEI

Nieuwe Christelijke U.L.O.-school te Voorschoten geopend.

- 18 Geïnstalleerd tot burgemeester van Valkenburg M. A. **VAN DER HAVE**, voorheen gemeentesecretaris van Hoedekenskerke, die per helikopter zijn entree in de gemeente doet.

Met de opening van het tram- en busstation van de N.Z.H.V.M. zijn de op 8 januari 1949 begonnen spoorwegwerken, welke ruim 25 miljoen gulden vergden, voltooid.

- 23 De Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland richt zich met een adres tot de Tweede Kamer ter zake van het ontwerp der Wet Ruimtelijke Ordening.

Installatie van H. **DUIKER** als burgemeester van Katwijk.

- 24 Ter verkrijging van de nodige gegevens over het verkeer in en om Leiden wordt een verkeerstelling gehouden. Aan deze telling is een loterij verbonden.

- 26 Opening van de Voorjaarestentoonstelling van het Leidse Kunstcentrum in de Boerhaavezaal.

Met een de werkelijkheid enigszins benaderende „lucht-aanval” wordt een oefening, 556, gehouden van de A-Kring Leiden van de Bescherming Burger Bevolking.

- 29 De sedert augustus 1953 afgesloten **Marebrug** wordt na gehele vernieuwing en aanzienlijke verbreding zonder officieel vertoon voor het publiek opengesteld.

- 30 M. M. B. **PIETERSE**, chef ter Gemeentesecretarie te Warmond, benoemd tot gemeentesecretaris aldaar.

Promotie tot doctor in de medicijnen van N. **VERSTEEG** en J. M. **VERSTEEG** op de dag van het gouden huwelijk hunner ouders.

Benoemd tot lector aan de Rijksuniversiteit te Utrecht om onderwijs te geven in de filosofie der natuurwetenschappen Dr. J. B. **UBBINK**, thans leraar aan de gemeentelijke H.B.S. voor meisjes hier ter stede.

- 31 Wilde staking bij de N.V. **CLOS & LEEMBRUGGEN**.

De tentoonstelling „Van pot tot klei” geopend in het Rijksmuseum voor Volkenkunde.

NOVEMBER

- 16 Inaugurele rede van Dr. C. F. P. **STUTTERHEIM** als hoogleraar voor de Nederlandse taalkunde.
- 18 Ds. J. **DE JONG** neemt, 75 jaar oud, na 7 jaren dienst als hulpprediker, afscheid te Hoogmade, waar hij de restauratie van het kerkgebouw a° 1729 tot stand wist te brengen.
- 23 Inaugurele rede van Prof. Mr. W. L. G. **LEMAIRE**, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, als hoogleraar in de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
- 25 Pastoor J. J. **C. M. LOOYAARD** te Oegstgeest, thans 45 jaar priester en 25 jaar pastoor, viert zijn 70ste verjaardag..
- 26 Mejuffrouw Mr. A. J. **VERSPRILLE**, ambtenares aan het Gemeente-archief, benoemd tot gemeentearchivaris.
De herdenking van het protest tegen het ontslag der Joodse hoogleraren in 1940 geschiedt voor het eerst in groter verband van de gehele universitaire gemeenschap in de Pieterskerk.
H. VAN WOUTENBERG, chef van de interne controle aan de Stedelijke Lichtfabrieken en lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland, die thans 50 jaar in overheidsdienst werkzaam is, wordt benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.
- 29 Ter gelegenheid van het 18de lustrum van de Leidsche **Studenten-vereeniging** tot vrijwillige oefening in den wapenhandel „**Pro Patria**” biedt de Burgerij 30 nieuwe uniformen aan. **Z.K.H. Prins BERNHARD** neemt voor het stadhuis de parade af.
- 30 Burgemeester P. N. **HÖWELER** neemt afscheid van Rijnsburg na 17 jaar deze functie vervuld te hebben.

DECEMBER

- 1 Herdenking van het 100-jarig bestaan van „**Het** liefdewerk van de Heilige Cunera”, welke stichting in Leiden een aantal R.K.-scholen, Huize „De Voorzienigheid” en het St. **Liduina**-huis exploiteert.
- 7 Inaugurele rede van Dr. J. R. **VON RONNEN** als hoogleraar **in** de Röntgenologie.

JUNI

- 8 Inaugurele rede van Mr. K. V. **ANTAL DE FELSÖGELLÉR**, buitengewoon hoogleraar in het belastingrecht en reeds sinds 1947 lector.
- 9 Mr. J. A. **W. BURGER** vertrekt na zijn verkiezingsrede voor de P.v.d.A. per „Drees-helikopter” van het Schuttersveld.
- 10 Ds. W. J. H. **HUBEEK**, voorganger van de Vrijzinnig Hervormden te Leiden, aan wie opgedragen is bijstand te verlenen in het pastoraat bij de Hervormde Kerk, bevestigd in de Pauluskerk te Oegstgeest.
- 11 Overleden te Sassenheim in de ouderdom van 63 jaar Dokter A. A. **HUEBER**, gedurende 29 jaar arts te Sassenheim.
- 12 Overleden in de ouderdom van 83 jaar Mejuffrouw C. **KORSSE**, schilderes, lid van „Ars Aemula Naturae”. Zij gaf indertijd lessen in het Leidse Volkshuis en zij schreef enige „herinneringen” voor het Leidse Jaarboekje 1951, 1953 en 1955.
- 14 Het Hoogheemraadschap van Rijnland vergadert in het stadhuis te Haarlem. O.m. wordt besloten tot verspreiding van een technisch rapport over de afvalwaterzuivering in Rijnland.
- 17 Da. E. B. A. **POORTMAN** neemt afscheid van de Remonstrantse Gemeente te Leiden.

De tentoonstelling van hedendaagse beeldhouwkunst op het Burgterrein geopend door Wethouder **J. C. VAN SCHAIK**.
- 22 Prins **BERNHARD** heropent het Nederlandse Leger- en Wapenmuseum „Generaal Hofer”, gevestigd in het v.m. Pesthuis a.d. Pesthuislaan.
- 25 Benoemd tot pastoor te Roelofarendsveen Maria Praesentatie Rector F. A. M. **BERNFELD**.
- 26 Overleden op 85-jarige leeftijd H. W. **HANNIVOORT**, van 1920 tot 1936 inspecteur der registratie en domeinen. *
- 28 De directeur van de Gemeentelijke Reinigings- en Ontsmettingsdienst, J. H. **DE JONG**, neemt afscheid na meer dan 25 jaar deze dienst geleid te hebben.

JUNI

- 27 Overlijden van Mejuffrouw W. J. **CAU**, meer dan 35 jaar met hart en ziel regentes van het Justus Carelhuis en van het **Barent** van Namenhofje.

JULI

- 1 De in 1905 ingestelde Leidse Voogdijraad opgeheven daar zijn werkzaamheden door de nieuw ingestelde **Arrondissements-**raad voor de Kinderbescherming te 's-Gravenhage zijn overgenomen.
- 3 Een groot gedeelte van de fabriek van lakens en wollenstoffen van de N.V. J. J. **KRANTZ EN ZN.** aan de Langegracht door brand verwoest.
- 11 Begin van de 9de Laura-tocht voor wielrijders te Alphen.
- 12 Overleden in de leeftijd van 61 jaar Mr. R. **VAN ROIJEN**, archivaris der Gemeente Leiden. *
- De Stichting „Rembrandt-herdenking 1956” organiseert een plechtige bijeenkomst in de Pieterskerk ter gelegenheid van de 350ste geboortedag van **REMBRANDT HARMENSZ. VAN RIJN**, waarbij, tussen de redevoeringen, de in opdracht van de Gemeente door **HERMAN STRATEGIER** gecomponeerde **Rembrandt-cantate** wordt uitgevoerd. Na afloop ontvangt het Gemeentebestuur ten stadhuize. 's Avonds „gondelvaart”.
- 13 De burgemeesters der omliggende Gemeenten brengen met hun dames een bezoek aan de Rembrandt-tentoonstelling in de Lakenhal.
- De Kamer van Koophandel voor Rijnland maakt een excursie naar het Langeveld bij Noordwijk om kennis te nemen van de sedert een jaar aldaar in uitvoering zijnde ruilverkaveling en grondbewerking, waarbij 170 ha voor bollencultuur en 100 ha voor recreatie wordt bestemd. De plannen zijn ontworpen door Ir. H. G. **KUIPÉRI**, hoofdingenieur van de Cultuurtechnische Dienst voor Zuid-Holland.
- 14 De Fanfare-vereniging „**Apollo**” uit Nieuwe Tonge brengt uit erkentelijkheid voor de door Leiden geschonken muzikentent een muzikaal bezoek aan de stad.
- 17 Opening van de tentoonstelling van werk van de leerkrachten van het Teken- en Schildergenootschap „**Ars Aemula Naturae**”

JULI

J. **KROPFF** (schilderen), R. **REITMAN** (modeltekenen) en Lo **MOLENAAR** (boetseren), alsmede van werk der leerlingen in de zalen van Pieterskerkgracht 9.

- 18 Zitting der Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland in het Raadhuis te Woubrugge i.v.m. grondonteigening voor aan te leggen Prov. weg 5-bis.
- 19 Opening van het kantoor van de Algemene Vervoer Centrale voor Leiden en omstreken, waardoor de grote vervoersbedrijven langs de weg en te water door samenwerking tot meer commerciële bedrijfsvoering hopen te komen.
- 21 De tienduizendste bezoeker op de tentoonstelling „Rembrandt als leermeester” ontvangen.

Wethouder **VAN SCHAİK** opent de naar hem genoemde speeltuin van de buurtvereniging „Rondom de Watertoren”.

Mevrouw **MONTEBA-VAN LOEF** neemt na 33 jaar afscheid als hoofd van de kleuterschool aan de Hoge **Morsweg** te Oegstgeest. Zij wordt opgevolgd door haar dochter Mejuffrouw **A. MONTEBA**.

Mr. W. J. **WOLDRINGH VAN DER HOOP**, oud-burgemeester van Katwijk, stelt de nieuwe naar hem genoemde brug over het Prins Hendrik Kanaal in gebruik en neemt, eerder door ongesteldheid daartoe verhinderd, thans tevens persoonlijk afscheid van deze Gemeente. Hij ontvangt de ere-penning van Katwijk.

- 23 In verband met het feit dat thans 23 gevallen van kinderverlamming binnen Leiden zijn waargenomen worden krachtige maatregelen aanbevolen ten aanzien van te nemen voorzorgen.
- 26 Afscheid van Mejuffrouw M. C. **VAN 't NOORDENDE** als hoofd van de Ned. Hervormde Kleuterschool te Noordwijk, aan welke school zij 43 jaar was verbonden.
- 27 J. **VAN ZIJVERDEN**, die zich in 1923 te Leiden vestigde, 50 jaar dierenarts.

Overleden, oud 52 jaar, J. **SPAANDERMAN**, commissaris van de coöperatieve Lederhandel „Ons Belang”, lid van de schoenmakersvereniging D.V.V., lid van het college van collectanten van de Evangelisch Lutherse Gemeente en als schoenmaker vooral bekend bij de studenten.

AUGUSTUS

- 2 De aan het Rijsburgse bloemencorso verbonden tentoonstelling van bloemensierkunst in de Burgerzaal van het Leidse stadhuis door de Burgemeester geopend. Zij werd door 10.000 personen bezocht.
- 4 Het Rijsburgse bloemencorso, dat vorige jaren door de zeebadplaatsen Katwijk en Noordwijk trok, bezoekt Leiden.
Prof. Dr. A. C. **ZAANEN** te Delft benoemd tot opvolger van Prof. Dr. J. **DROSTE** als hoogleraar in de wiskundige analyse aan de **Rijksuniversiteit** te Leiden.
P. A. **LEZWIJN**, boekbinder-snijder bij A. W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N.V., 50 jaar bij deze N.V. werkzaam, ontvangt de eremedaille in brons van de orde van Oranje-Nassau.
- 5 Eeuwefeest van de parochiekerk van St. Petrus in Banden te Roelofarendsveen.
- 6 Afscheid van Ir. D. **BOOGERD** als directeur van Gemeentewerken.
Wolkbreuk boven Leiden, waardoor vele kelders onder water lopen. De brandweer ontvangt 260 verzoeken om hulp.
- 7 Ir. D. Y. **LEM**, adjunct-directeur van Gemeentewerken, benoemd tot directeur van deze dienst.
De Gemeenteraad besluit tot het vervangen van de gasverlichting op het Rapenburg door elektrische lantaarns, waardoor de straatverlichting door elektriciteit hier ter stede voltooid zal zijn.
- 11 B. **KAMMENG**A geïnstalleerd als burgemeester van Leimuiden.
- 13 De Commissaris der Koningin Mr. J. **KLAASESZ** en echtgenote brengen een werkbezoek aan Alphen.
B. **KAMMENG**A geïnstalleerd als burgemeester van Nieuwveen
- 14 B. **KAMMENG**A geïnstalleerd als burgemeester van **Rijnsaterwoude**.
- 15 De Gemeente Leiden en de directeur van het Stedelijk Museum „De Lakenhal”, N. J. **VAN WESSEM**, ontvangen de in opdracht van de Regering ter gelegenheid van het Rembrandtjaar ontworpen bronzen penning.
- 16 De verkeerspolitie te Wassenaar gaat verkeersovertreders fotograferen.
Bloemencorso's te Wassenaar en Katwijk.

AUGUSTUS

- 20 Prof. Dr. E. P. **WIGNER**, hoogleraar aan de Universiteit te Princeton, New Jersey, U.S.A., benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de theoretische natuurkunde ter bezetting van de „Lorentz-leerstoel”. Hij is hierbij de opvolger van Prof. Dr. G. E. **UHLENBECK** te Michigan.
- 23 Overleden te Voorschoten in de ouderdom van 66 jaar B. **DE JONG**, in 1919 medeoprichter en tot zijn overlijden mededirecteur van De Jongs machinefabriek N.V. te Hazerswoude.
- 25 De Commissaris van de Koningin in Zd.-Holland (onlangs zijn ambtswoning in Wassenaar gevonden hebbend) opent het door deze Gemeente van de erven D. **TH. RUY**s aangekochte onmiddellijk aan het terrein van het raadhuis „De Paauw” grenzende landgoed als openbaar park.
- 27 In een buitengewone raadszitting neemt Burgemeester **Ed. C. WITSCHY** afscheid van Alphen.
- 28 Ten aanzien van de vraag, of de export van bloembollen naar Duitsland geschaad zal worden door export van door de Rijnsburgse broeiers gekweekte bol(snij)bloemen, beslist het Productschap voor Siergewassen, dat gestreefd zal worden naar een beperkte uitvoer naar West-Duitsland.
- 30 Bij de boringen van de Nederlandse Aardoliemaatschappij blijken o.m. onder Wassenaar belangrijke hoeveelheden aardolie gevonden te zijn.

SEPTEMBER

- 1 Officiële opening van het opleidingscentrum, met daaraan verbonden internaat, van gezinsverzorgsters van de Stichting Interkerkelijke Gezinszorg, voorheen Rapenburg 59, thans Rijnsburgerweg 86.
- 3 De Commissaris van de Koningin en Mevrouw **KLAASEZ** brengen een officieel werkbezoek aan Rijnsburg.
H.K.H. Prinses **BEATRIX** neemt als studente haar intrek op Rapenburg 45.
- 5 Na 7 jaar en 8 maanden verlaat het personeel van de N.V. Spoorwegbouw, belast met de uitvoering van de Leidse Spoorwegwerken, na oplevering van het werk de stad.

SEPTEMBER

- 7 Tewaterlating van de KW 82 te Woubrugge.
- 8 Ter leniging van het tekort aan woonruimte voor studenten worden met behulp van industrie en bedrijfsleven een aantal huizen aangekocht, bestemd om als studentenwoningen te worden ingericht. Voorts zijn semi-permanente paviljoens aan de rand van het Universitair sportterrein ontworpen en tenslotte overweegt men de bouw van studentenhuizen aan de Haagweg.
- 9 Installatie van Pastoor A. J. **GLAZEMAKER** als pastoor van de Oud-Katholieke gemeente. Hij is de opvolger van Pastoor G. P. **GISKES**, die met emeritaat naar Utrecht zal vertrekken.
- 13 Dr. **MARIA ROOSEBOOM**, directrice van het Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen, biedt de eerste exemplaren van het door haar geschreven en met financiële medewerking van de N.V. Pfizer door dit museum gepubliceerde werk „**Microscopium**” in een plechtige in de Lakenhal gehouden bijeenkomst aan verschillende autoriteiten aan.
- 14 De gemeente Voorschoten heeft thans 12.000 inwoners (vóór de oorlog 5000, 1950 10.000 en 1953 11.000 inwoners).
Officiële opening van het tijdelijk gebouw voor het **Rijks-herbarium** in de Hortus.
- 16 Ds. N. **KLEERMAKER**, die een beroep naar Nunspeet heeft aangenomen, neemt in de Pieterskerk afscheid van de Leidse Hervormde gemeente.
Ds. C. **MOLENAAR** als predikant der Gereformeerde gemeente bevestigd door Ds. L. **RIJKSEN**, voorheen predikant te Leiden, thans te Middelburg.
- 17 Prof. Dr. A. E. **VAN ARKEL** draagt het ambt van rector **magnificus** over aan Prof. Dr. P. A. H. **DE BOER**.
- 18 Overleden in de ouderdom van bijna 78 jaar Mr. A. F. L. M. **TEPE**, oud-wethouder van onderwijs, oud-directeur van het Centraal bureau voor de Katholieke Sociale Actie in Nederland.
- 19 De N.V. **VERKADE** te Zaandam schenkt een laboratorium voor Gastro-enterologie voor de kliniek voor interne geneeskunde.



Foto Van Vliet

II.K.II. PRINSES BEATRIX NEEMT HAAR INTREK OP RAPENBURG 45.
(3 september).

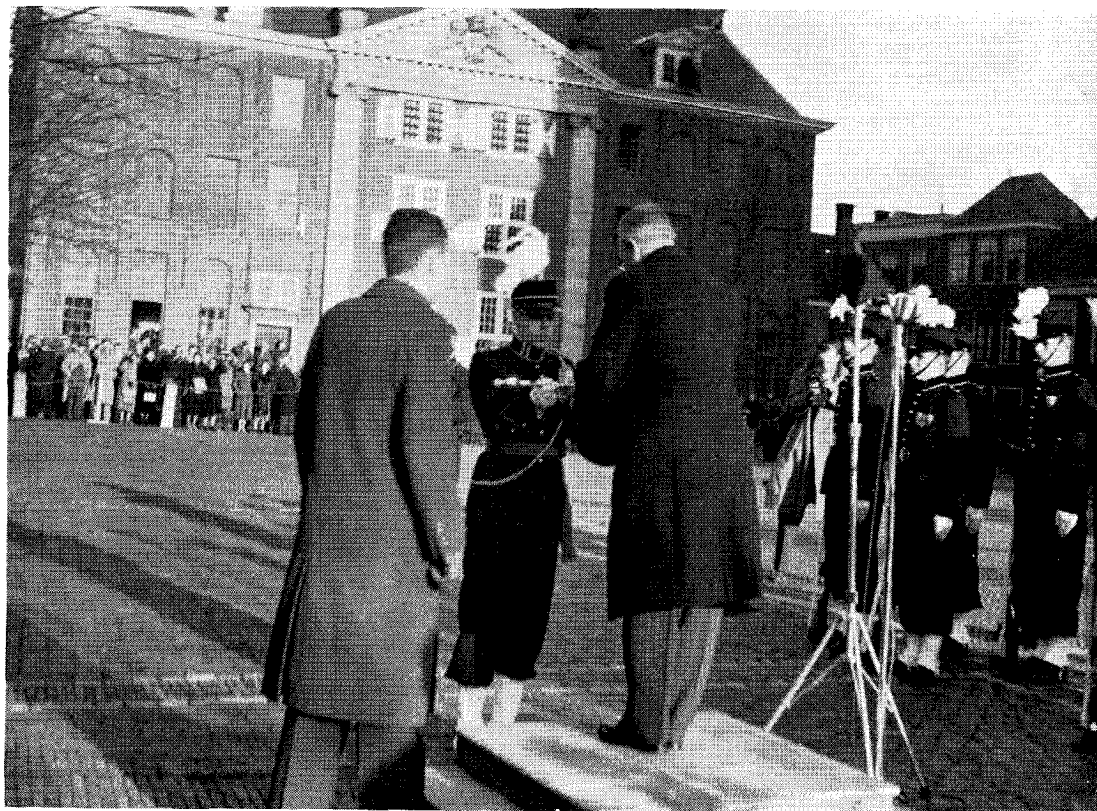


Foto Van Vliet

18DE LUSTRUM VAN PRO PATRIA. OVERDRACHT VAN DE DOOR DE BURGERIJ GESCHONKEN
UNIFORMEN. (29 november).

SEPTEMBER

Overleden in de ouderdom van 60 jaar Mejuffrouw J. **SCHLÜ-TER**, oud-waarnemend adjunct-directrice van het Academisch Ziekenhuis.

- 20 Opening, in aanwezigheid van o.m. de Commissaris der Koningin, van de 21ste Vebo (Veetentoonstelling).

- 21 Prof. Dr. P. D. **WHITE** van de Harvard Medical School te Boston (U.S.A.), die algemene bekendheid verwierf door zijn aandeel bij de behandeling van President Eisenhower na diens hartaandoening, houdt als eerste van de door de Leidse Universiteit en de Nederlandse Vereniging voor Cardiologie georganiseerde „Eindhoven-lezingen” een voordracht over de ontwikkeling van de hartchirurgie.

H.J. **VAN LEEUWEN**, bijna 60 jaar organist van de Oosterkerk, viert zijn 85ste verjaardag. Hij wordt onderscheiden met de gouden eremedaile verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau.

Tot pastoor in de Kaag benoemd L. A. **VAN TEYLINGEN**.

- 25 De Société d'Histoire des Droits de l'Antiquité opent haar 1de vergadering.

- 26 Burgemeester C. J. **VAN DER HOEVEN** opent te Voorschoten de eerste zes flats van een serie van 18, waarmee de eerste hoogbouw aldaar tot stand komt.

- 27 Burgemeester Jhr. Mr. F. H. **VAN KINSCHOT** heropent, in aanwezigheid van vele autoriteiten, o.w. de Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland, na een langdurige restauratie het Waaggebouw.

De Wipmolen van de Vlietpolder te Woubrugge zwaar beschadigd; wiekgestel afgebroken.

- 28 Overleden in de leeftijd van 68 jaar Dr. C. J. **VAN HOUWENINGE GRAFTDIJK**, chirurg te dezer stede. *

Inaugurele rede van **Dr. J. W. DE JONG**, gewoon hoogleraar in de Buddhologie het Tibetaans.

C. **BRILMAN**, directeur van de Leidse ambachtsschool, ontvangt van de Stichting Vakopleiding Bouwbedrijf wegens zijn grote verdiensten t.a.v. deze opleiding o.m. de door genoemde stichting ingestelde Ir. **J. J. van der Walprijs**.

SEPTEMBER

Het bestuur der Drie-Octobervereeniging neemt afscheid van **LEO MENS**, die gedurende 28 jaar de koraalmuziek in het Van der Werffpark leidde, waarbij hij de zilveren legpenning der Vereniging ontvangt en wordt opgevolgd door **Herman Stenz**.

- 30 **LEO MENS** neemt na 30 jaar afscheid als organist van de **Pieterskerk**.

OKTOBER

- 2 Torenklokken te Woubrugge en te **Hoogmade** verlicht.
- 3 Begunstigd door fraai weer viert de stad ouder gewoonte **Leidens Ontzet**. De optocht heeft tot onderwerp „**Rembrandt** in zijn Leidse tijd”.
- 5 Inaugurele rede van Prof. Dr. **SJ. GROENMAN**, buitengewoon hoogleraar in de toegepaste sociologie.
Het Strafrechterlijk en ‘Criminologisch Instituut der Leidse Universiteit organiseert een tweedaags symposium over sexuele misdadigheid.
- 6 Pastoor A. M. A. **VOLLAERTS**, van de St. Petrus-parochie te Leiden, die om gezondheidsredenen om overplaatsing naar een kleinere parochie heeft verzocht, benoemd tot pastoor te Noordwijkerhout, als opvolger van Pastoor Brink.
- 7 Overleden te Zoeterwoude, oud 69 jaar, J. **DE JONG**, oudste mede-directeur van De Jong's Machinefabriek N.V. te Hazerswoude, welke onderneming door hem in 1919 werd gesticht.
- 8 Overleden te Alphen in de ouderdom van 74 jaar Dr. J. P. **CANNEGIETER**, emeritus predikant. Hij diende de Nederlands Hervormde gemeente te Oudshoorn van 1928-1948.
- 11 Officiële opening van de Leidsevaartweg te **Voorhout** vanaf de Rijksstraatweg tot de Noordwijkerhoekbrug.
- 12 Inaugurele rede van Dr. C. C. **DE BRUIN**, hoogleraar in de Godgeleerdheid.
- 13 Opening van „’t Trefpunt”, verenigingsgebouw van de Nederlands Hervormde gemeente te Warmond.
- 14 Bevestiging en intrrede van Ds. J. **TH. MACKENZIE**, predikant bij de Remonstrants Gereformeerde gemeente te Leiden.

OKTOBER

- 18 Benoemd tot lector in de leer der infectieziekten en antimicrobiële therapie Dr. W. R. U. **GOSLINGS**.
- 19 Inaugurele rede van Dr. B. H. M. **VLEKKE** als bijzonder hoogleraar in de actuele internationale staatkunde.
MARIE VAN WARMELO, oud-acteur, 90 jaar, gehuldigd in het „Oude Raedthuys” te Woubrugge.
- 20 Officiële ingebruikneming van het voorlopige schoolgebouw van het Rijnlands Lyceum te Oegstgeest.
- 21 In de vroege morgenuren woedt een spoedig onderdrukte brand in de Studentensociëteit Minerva.
- 24 Aanvang besprekingen tussen Cultuur Technische Dienst en de gemeente-besturen van Alkemade en Woubrugge over verkavelingsplan Ade (2.800 ha) i.v.m. aanleg Rijksweg 4-A.
- 26 Inaugurele rede van Dr. J. A. **COHEN** als buitengewoon hoogleraar in de toegepaste enzymologie.
- 28 Da. M. H. **VAN EVERDINGEN**, Nederlands Hervormd predikante, belast met de geestelijke verzorging van patiënten en personeel van het diaconessenhuis, neemt afscheid van de Leidse gemeente wegens haar benoeming tot vicaris van de Hervormde gemeente te Hillegersberg.

NOVEMBER

- 1 Hoofdinspecteur D. W. **VAN DER WAL** verlaat na 37 jaar dienst in Leiden het politiekorps met pensioen.
- 2 Inaugurele rede van Mr. W. H. **NAGEL** als buitengewoon hoogleraar in de penologie en criminele sociologie.
- 2 In het v.m. Caeciliagasthuis wordt het clubhuis voor bedrijfsmeisjes „de Sleutelbloem” geopend.
- 3 Opening van de tentoonstelling in de Lakenhal ter herdenking van de tweehonderdste geboortedag van **WILLEM BILDERDIJK**.
- 5 Officiële opening van de Openbare U.L.O.-school te Voor-schoten.
Nadat reeds in de eerste uren van de dag een plechtige mis in de R.K. Hartebrugkerk was opgedragen voor het door

NOVEMBER

de Russische overval zo zwaar getroffen Hongarije, waarbij tevens werd gebeden voor het behoud van de vrede, volgde 's avonds een oecumenische bidstond in de Pieterskerk.

De Gemeenteraad gedenkt vóór de aanvang van de gewone zitting eveneens het Hongaarse volk. Er worden kransen bij het verzetsmonument aan de Steenstraat gelegd.

De Gemeenteraad aanvaardt het door de commissie ad hoc uitgebrachte rapport over de woningbouw, een en ander naar aanleiding van een door Wethouder **JONGELEEN** in 1955 verleend interview t.z.v. vertragingen bij de woningbouw in 1954.

- 7 Gelijk in alle universiteitssteden des lands en plaatsen waar hogescholen zijn gevestigd bezint de Leidse universitaire gemeenschap in een avondbijeenkomst in de Pieterskerk zich op hetgeen in Hongarije geschiedde.

De door het Rode Kruis georganiseerde straatcollecte tot hulp van Hongarije bracht f 20.000 op.

- 8 Na restauratie, welke twee jaar in beslag nam, wordt het Groene Kerkje te Oegstgeest weer in gebruik genomen. De naam luidt thans De Groene of Willibrordkerk.

De Gemeente Leiden koopt de in de Gemeente Oegstgeest gelegen hoeve Veldheim, groot ongeveer 43 hectare, evenals enige aldaar aan de Rijksweg gelegen gronden met een oppervlakte van ongeveer 19 ha, een aankoop, welke de Gemeente Oegstgeest in 1951 had weten te verhinderen.

- 9 Inaugurele rede van Dr. J. M. M. **ALER** als hoogleraar in de Duitse letterkunde, waarmede deze leerstoel voor het eerst te Leiden bezet wordt.
- 12 Overleden, oud 73 jaar, C. J. A. **BEGEER**, sinds 1924 directeur-generaal van de Kon. Nederl. Edelmetaalbedrijven te Voor- schoten.
- 14 Overleden in de ouderdom van 81 jaar A. **DE KOSTER**, oud- directeur van de meelfabriek „De Sleutels”.*
- 15 50-jarig bestaan van de Fok- en Controlevereniging „Al Beter” te Hazerswoude. Een der oprichters, A. J. **DE JONG**, is sedert 1923 voorzitter.

NOVEMBER

- 16 Inaugurele rede van Dr. C. F. P. **STUTTERHEIM** als hoogleraar voor de Nederlandse taalkunde.
- 18 Ds. J. **DE JONG** neemt, 75 jaar oud, na 7 jaren dienst als hulpprediker, afscheid te Hoogmade, waar hij de restauratie van het kerkgebouw a° 1729 tot stand wist te brengen.
- 23 Inaugurele rede van Prof. Mr. W. L. G. **LEMAIRE**, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, als hoogleraar in de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
- 25 Pastoor J. J. **C. M. LOOYAARD** te Oegstgeest, thans 45 jaar priester en 25 jaar pastoor, viert zijn 70ste verjaardag..
- 26 Mejuffrouw Mr. A. J. **VERSPRILLE**, ambtenares aan het Gemeente-archief, benoemd tot gemeentearchivaris.
De herdenking van het protest tegen het ontslag der Joodse hoogleraren in 1940 geschiedt voor het eerst in groter verband van de gehele universitaire gemeenschap in de Pieterskerk.
H. VAN WOUTENBERG, chef van de interne controle aan de Stedelijke Lichtfabrieken en lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland, die thans 50 jaar in overheidsdienst werkzaam is, wordt benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.
- 29 Ter gelegenheid van het 18de lustrum van de Leidsche **Studenten-vereeniging** tot vrijwillige oefening in den wapenhandel „**Pro Patria**” biedt de Burgerij 30 nieuwe uniformen aan.
Z.K.H. Prins BERNHARD neemt voor het stadhuis de parade af.
- 30 Burgemeester P. N. **HÖWELER** neemt afscheid van Rijnsburg na 17 jaar deze functie vervuld te hebben.

DECEMBER

- 1 Herdenking van het 100-jarig bestaan van „**Het** liefdewerk van de Heilige Cunera”, welke stichting in Leiden een aantal R.K.-scholen, Huize „De Voorzienigheid” en het St. **Liduina**-huis exploiteert.
- 7 Inaugurele rede van Dr. J. R. **VON RONNEN** als hoogleraar **in** de Röntgenologie.

DECEMBER

- 8 Het Studenten-muziekgezelschap „Sempre Crescendo” besluit de viering van het 125-jarig bestaan met een galaconcert en bal in het Kurhaus te Scheveningen.

Overleden te Oegstgeest in de ouderdom van 76 jaar Dr. J. E. **KROON**, oud-hoofd van het uitleenbureau aan de Universiteitsbibliotheek. *

- 16 Afscheid van Ds. G. F. **HAJER**, gereformeerd predikant, die 8 jaar te Leiden stond, wegens zijn beroep naar Beilen.

- 19 De Leidse Volksmuziekschool begint met ruim 250 leerlingen.

Een eerste groep van 7 Hongaarse jongemannen komt naar Leiden en zal na herscholing te werk worden gesteld bij de N.V. Werninks Beton Mij.

- 20 Receptie in het „Oude Raedthuys” te Woubrugge ter gelegenheid van het gouden jubileum van het fanfare-corps.

- 23 De Katwijkse kottter „**Sursum** Corda” voor de rederij Cornelis Kuit te Woubrugge op de werf De Dageraad te water gelaten.

Ter Aar heeft thans 5000 inwoners.

- 24 De Studenten organiseren een verzoekschrift aan H. M. de Koningin ter voorkoming van een stijlloze T. **L.-huizen**-verlichting aan het Rapenburg.

- 27 Na ruim 30 jaar ambtsvervulling neemt D. R. **KOOIMAN**, adjunct-directeur, afscheid van de Markt en Havendienst.

- 28 Overleden te 's-Gravenhage, oud 76 jaar, Prof. Mr. Dr. R. **KRANENBURG**, oud-hoogleraar in het staats- en administratief recht, oud-voorzitter van de Eerste Kamer der **Staten-Generaal** en oud-lid van de Raad van State.

- 29 J. M. **KUIJPER-WEIJTENBURG** te Warmond viert haar 100ste verjaardag.

IN MEMORIAM

ANTHONIE PRINSEN

15 juli 1892-23 januari 1956

Wie in Leiden of daarbuiten met de N.V. Nederlandsche Electrolasch Maatschappij, zustermaatschappij van de N.V. Hollandsche Constructiewerkplaatsen, in aanraking kwam, vond daar onverbrekelijk de naam **PRINSEN** aan verbonden. Dit feit was geenszins een toevalligheid maar een logisch gevolg van de plaats, welke de heer **PRINSEN** innam in dit bedrijf, hetwelk hij in de 24 jaren van zijn directeurschap tot grote hoogte heeft opgewerkt.

In de aanvangsjaren was de N.E.M. immers nog een vrij onbekend, klein lasbedrijf, dat echter onder zijn bezielende leiding is uitgegroeid tot een Maatschappij van naam. Werd in den beginne met weinig personeel en bescheiden outillage een beperkte fabricage ter hand genomen, zo ontwikkelde zich allengs een grotere, meer gevarieerde productie en nam het aantal werknemers voortdurend toe. Nevenbedrijven te Oude Wetering en Sittard werden gevestigd en belangrijke werken kwamen tot stand; daarvan mogen hier o.m. vermeld worden de eerste gelegeerd stalen H.D. stoomleidingen in Nederland, later in diverse elektrische centrales veelvuldig toegepast; de koelinstallatie voor de kunstijsbaan „HOKY” te ‘s-Gravenhage; monel-geplaatte indampinrichtingen voor de chemische industrie; N.E.M. waterpijpketels voor suiker- en textielfabrieken met economisers en oververhitters, alsmede koperen, roestvrij stalen en aluminium tanks.

Elk object had zijn bijzondere aandacht; geen enkel detail werd verwaarloosd en dit leidde tot succesvolle ontwikkeling en zakelijke bloei.

Geboren te Haarlem, genoot hij aldaar zijn schoolopleiding; na voltooiing hiervan doorliep hij diverse functies bij de Firma **GONNERMAN & Co.** aldaar. Laatstelijk bekleedde hij er de positie van hoofdingenieur-procuratiehouder. Toen deze firma echter in 1931 liquideerde, werd de heer **PRINSEN** verbonden aan de enige jaren tevoren opgerichte N.E.M.

Niet slechts in dit bedrijf alleen, ook alom in den lande verwierf **de** heer **PRINSEN** zich vele vrienden en maakte hij door zijn opgewekt en open karakter talrijke zakelijke relaties. Daarnaast bekleedde hij nog verschillende andere functies, o.a. commissariaten van dochtermaatschappijen etc.

Als sociaal voelend mens genoot hij de volle achting en bijzondere sympathie van het gehele onder zijn leiding staande personeel. Men had respect voor zijn veelzijdige kennis en helder inzicht en was dankbaar voor zijn rechtvaardig optreden en vriendschappelijke omgangsvormen. Voor velen is hij een zeer gewaardeerd raadsman geweest. Ook toonde hij veel belangstelling voor de verdere levensomstandigheden zijner employé's.

Door de geschetste talrijke bezigheden werd hij echter dermate in beslag genomen, dat hij, hetgeen overigens strookte met zijn bescheiden aard, in het Leidse openbare leven minder op de voorgrond trad. Niettemin is het zeker, dat zijn heengaan in brede kring betreurd wordt en dat de herinnering aan hem door velen in hoge ere gehouden zal worden.

J. S.

HENDRIK WILLEM HANNIVOORT

Enschede 5 februari 1871-26 juni 1956 Leiden

Met H. W. **HANNIVOORT** is de laatste vertegenwoordiger heengegaan van een generatie van muziekliefhebbers, die grote invloed heeft gehad op het Leidse muziekleven van enige tientallen jaren geleden. Wij denken hierbij aan Mejuffouw H. W. **VAN DE SANDE BAKHUYZEN**, aan Mejuffrouw **M.P.C. VAN GEER**, aan de namen **JAEGER**, **DUYSTER** en (G. W.) **GROEN**. Voor de meesten van hen was **HANNIVOORT** een goede bekende, een vriend.

Toch is hij pas op latere leeftijd naar Leiden gekomen. Geboren te Enschedé in 1871 doorliep hij de verschillende rangen bij de directie Registratie en Domeinen en werd in 1910 tot Inspecteur bij deze dienst benoemd. Als zodanig werd hij in 1920 overgeplaatst naar Leiden, waar hij tot zijn dood is blijven wonen, óók toen hij van 1933 tot zijn pensionering in 1936 de functie van hypotheekbewaarder te 's-Gravenhage vervulde. In deze hoedanigheid werd hij tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau benoemd.

HANNIVOORT was een man van brede belangstelling. Zijn wijsgerige inslag bracht hem in contact met **BOLLAND**, met wie hij op het einde van diens leven zeer bevriend was. Maar bovenal bewoog hij zich op het gebied der muziek. Hij was een zeer verdienstelijk pianist en cellist. Op het gebied van harmonieeler en analyse had hij zich een grote kennis verworven. Dit bracht hem tot zelf componeren: hij schreef een strijkkwartet, dat door het Haags Strijkkwartet, Variaties voor Orkest, die o.a. door de Haarlemse Orkest Vereniging uitgevoerd werden, alsmede enige kleinere koorwerken. Zijn muziekkennis was enorm. Tot het laatste toe kon men er zeker van zijn, hem op ieder concert van importantie aanwezig te zien.

In de twintiger jaren was **HANNIVOORT** gedurende enige tijd muziekrecensent van het Leidsch Dagblad, welke taak hij met grote nauwgezetheid — naar vorm en inhoud — vervulde. De Maatschappij voor Toonkunst heeft hij in meerdere functies gediend: als Commissaris van de Maatschappij, als secretaris van de Bibliotheekcommissie en na 1946 gedurende enkele jaren als bestuurslid van het Toonkunst-Orkest.

Een levensschets van H. W. HANNIVOORT, hoe beknopt ook, zou niet volledig zijn, indien daarin geen melding werd gemaakt van zijn enige jaren vóór hem overleden echtgenote, Mevrouw JULIA HANNIVOORT—ADRIANI, die haar man in liefde voor de muziek evenaarde en die tot op hoge leeftijd wist te verrassen door de frisheid van haar pianospel. Het zij ons daarom vergund te besluiten met een persoonlijke herinnering aan hen beiden.

Op de eerste repetitie van het her-opgerichte Toonkunstkoor, in 1938, waren 50 à 60 aspirant-leden verschenen. Dirigent FRITS SCHUURMAN deelde één voor één de stemmen in. Er waren weinig jonge mensen, veel van middelbare leeftijd, en dan waren er nog: de Heer en Mevrouw HANNIVOORT, beiden de 65 reeds gepasseerd. In de pauze stonden wij even te praten en wat zij toen zeiden is ons altijd bijgebleven als kenmerkend voor hun levensstijl:

„Ach, wij weten wel dat onze stemmen niet zoveel meer waard zijn, maar wij *doen mee om een voorbeeld te geven aan de jonge mensen.*”

Moge dit voorbeeld vrucht dragen.

P. J. TEEBAAL



Foto Nieuwe Leidse Courant

MR. R. VAN ROIJEN.

MR. H. RHIJNVIS VAN ROIJEN

Hoogezand 2 april 1895-12 juli 1956 Leiden

Kleinzoon en zoon van een burgemeester (zijn grootvader en vader bestuurden respectievelijk de gemeenten Groningen en Hoogezand) leek **VAN ROIJEN** gelijk twee van zijn broers, voorbestemd eveneens met dit ambt bekleed te worden. Na het gymnasium te Assen te hebben doorlopen en als jurist zijn academische opleiding te Groningen te hebben ontvangen, was hij gedurende twee jaren werkzaam ter gemeentesecretarie, eveneens te Groningen. Zijn aanleg, waartoe vooral zijn belangstelling voor het verleden gerekend moet worden, deed hem in 1922 echter besluiten van koers te veranderen en de archiefloopbaan (die van zijn grootvader en oom van moederszijde **FEITH**) te kiezen, een richting, waartoe zijn kritische aard en zijn speurzinnigheid hem bijzonder geschikt maakten. Hij doorliep de verplichte stage aan het gemeentearchief van Groningen onder leiding van Dr. H. P. **COSTER**, in welke periode hij, evenals ook reeds daarvoor over actualiteiten in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, journalistieke bijdragen op het gebied van de historie in het Nieuwsblad van het Noorden schreef. Nadat hij zijn archiefexamen eerste klasse had gedaan, werd hij in 1928 benoemd tot commies-chartermeester aan het Rijksarchief te Utrecht, waar hij werkzaam was onder Dr. K. **HEERINGA** en Jhr. Mr. B. M. **DE JONGE VAN ELLEMEET**.

In deze Utrechtse jaren stelde **VAN ROIJEN** in handschrift „De overluidingen van den Dom te Utrecht” samen en beschreef hij de doop-, trouw- en begraafboeken en overlijdensregisters in de provincie Utrecht, welke laatste beschrijving in 1930 verscheen. Behalve aan kleinere inventarissen werkte hij voorts vooral aan het archief van Oudmunster, waaraan te danken is „De oudste kapittelrekening van Oudmunster uit het jaar 1295” (Bijdragen en Med. v.h. Hist. gen. te Utrecht LVIII (1937)). Buiten het directe Utrechtse verband was hij ook nog bezig met het civiele gerichtprotocol van Dr. **EGBERT ALTING** uit Groningen en vooral de klopper op de Verslagen van 's Rijks Oude Archieven, een onderneming, welke hij later, te druk bezet, heeft moeten overgeven.

Het was in het najaar van 1930, dat hij zich verloofde met de volontaire ten archieve, Mejuffrouw Mr. **TH. C. W. GRATAMA**.

Op 14 maart 1938 zijn functie als gemeentearchivaris te Leiden aanvaardend vond hij een archief, dat afgezien van de werkzaamheden van de stadssecretarissen, met als eerste **JAN VAN HOUT**, door zijn vier voorgangers **RAMMELMAN ELSEVIER**, **DOZY**, **OVERVOORDE** en **VERBURGT**, in de loop van 83 jaar grotendeels beschreven en geordend en op zeer vele gebieden (meer dan welke andere zusterinstelling) geklapperd was. Maar met een haast felle ondernemingsgeest wierp **VAN ROIJEN** zich op de reorganisatie van de bibliotheek over Leiden en omgeving en de Stedelijke prentverzameling, waardoor hij gelegenheid kreeg, zich in de Leidse zaken enigszins in te werken. Helaas verhinderden bepaalde omstandigheden, dat de zo hoogst noodzakelijke verbouwing tot stand kwam, waardoor de topografische en historische atlas op een wijze zou worden ondergebracht, welke deze zo belangwekkende en voor menig onderzoek onmisbare collectie werkelijk waardig zou zijn.

Van zijn zeer doorwrochte en ook dikwijls van veel humor getuigende publicaties uit deze jaren noemen wij die over de familie **THUYS** (L. Jb. 1942), over de geschaakte jongedame uit het geslacht **BRUYNINCK** (L. Jb. 1947; id. 1949), de aanleg van de spoorweg en de bouw van het eerste station te Leiden (L. Jb. 1954). Het onderzoek naar de geschiedenis der Leidse huizen, waarmee hij zo veelvuldig door de Bonboeken in aanraking kwam, leidde tot een aantal artikelen (Mans hand boven, Rapenburg 8, Brecstraat 113). In de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap (65, blz. 238-334) deelde **VAN ROIJEN** de briefwisseling tussen Mr. C. L. **LUZAC** en E. **LUCAS** (1838-1842) mede. Over zijn overgrootvader Mr. 1. A. **VAN ROIJEN**, de commissaris des konings in de provincie Groningen, publiceerde hij in Samson's Maandblad gewijd aan de belangen der Gemeente-administratie (64 nr. 7, juli 1950, blz. 69-70) een uitvoerig levensbericht en over **THORBECKE** en de stad Leiden verscheen in 1951 een afzonderlijk boekje. Twee jaar geleden werd hij gegrepen door de figuur van de Leidse bode met de bos en genealoog **VAN RYCKHUYSEN**, over wie hij als laatste bijdrage voor dit jaarboekje een levensschets samenstelde met de aanvang van een bloemlezing uit zijn omvangrijke correspondentie.

Doordrongen van het inzicht, dat klappers op de doop-, trouw- en begraafboeken de onderzoeker zonder meer betrekkelijk weinig

zeggen, werd een aantal andere klappers bewerkt; in de eerste plaats op de vroegste transportregisters, waardoor de bezitters van onroerende goederen makkelijker waren na te speuren. Hetzelfde geldt voor het ontsluiten van de in het Algemeen **Rijks**-archief te 's-Gravenhage bewaarde transportregisters van de omliggende ambachten, waar menig Leidenaar, hetzij onmiddellijk buiten de singels een tuin, hetzij wat verder een stuk land of een buitenplaats bezat. Met gelijksoortig doel werd op het laatst een zeer omvangrijk en nog veel meer belovend klapperwerk ondernomen, met name het bewerken van de Bonboeken, waarin het huizenbezit aan den dag treedt. Aan dit dikwijls zeer accurate en veeleisende klapperwerk kon de archivaris zich in de eerste plaats wijden en met grote vasthoudendheid, dikwijls tot lang na sluitingstijd of thuis, hieraan voortwerken.

Een waarlijk kritisch man ducht ook kritiek en dat is, naar **VAN ROIJEN** eens zeide, ook de reden geweest, dat hij, wetende welke moeilijkheden eraan verbonden waren, er weinig voor gevoelde de in handschrift door zijn voorgangers samengestelde inventaris van het secretarie-archief na 1574 opnieuw te bewerken en in druk te doen verschijnen.

Als archivaris deed hij het wel eens voorkomen een zekere minachting voor genealogen te hebben, maar hij kende deze hulpwetenschap zeer wel en kwam niet alleen bij tijd en wijle onder de ban van dit speurwerk, maar deed ook menige vondst op dit gebied het licht zien. Zijn reeds genoemde studie in het Jaarboekje 1956 over de Leidse genealoog en stadsbode **GIJSBERT VAN RYCKHUYSEN** was wel het treffendste resultaat van deze belangstelling.

Groninger van geboorte en ogenschijnlijk wat stug kon **VAN ROIJEN** er ook op uit zijn om nog bijkans ouderwets hoffelijk en voorkomend met zijn medemensen om te gaan. Maar ook kon hij somtijds met een onverstoorbare, haast overrompelende vrijmoedigheid mensen en instanties benaderen en bereikte dan dikwijls, wat hij zich voorstelde. Zijn hulpvaardigheid beperkte zich niet tot hen die zijn hulp inriepen voor een archivalisch onderzoek, maar richtte zich ook tot hen, die het in het leven minder makkelijk hebben. Zelf gehandicapt door een met de jaren toenemende hardhorendheid, welke echter dank zij de, weliswaar af en toe (en zelfs juist wel eens op kritieke momenten) weigerende, maar steeds weer verbeterde gehoorapparaten, alsmede door een zekere geoefendheid opmerkelijk werd overwonnen, was

hij een enthousiast voorzitter van de afdeling Leiden van de Vereniging voor Slechthorenden.

Ook verleende **VAN ROIJEN**, evenals zijn ambtsvoorganger **VERBURGT**, zijn medewerking bij de voorbereiding van de historische optochten van de Drie-Octobervereniging en administreerde hij voorts een gerenommeerd leesgezelschap.

Een gelegenheid om naar het noorden terug te keren lokte hem wel een ogenblik aan, maar onder meer de overweging, dat zijn gezin beter in „**Holland**” kon opgroeien, deed hem hier geen verdere moeite voor doen.

VAN ROIJEN was een voortreffelijk huisvader, die zich in de kring der zijnen bovendien ontpopte als een vernuftig en kundig handwerker, niet alleen knutselend, maar ook vooral als een vaardig schrijnwerker.

Het laatste jaar trad een zekere veroudering in, een ernstige ongesteldheid, waarvan hij leek te zullen herstellen, herhaalde zich plotseling en zo kwam nog onverwacht het einde op 61-jarige leeftijd. Een in de steeds groeiende stadsgemeenschap voor een ieder wellicht niet meer zo bekende figuur, maar voor hen, die te maken hadden met deze markante persoon, gezeten achter zijn bureau of staande voor de brede boekenkast en opkijkend over zijn bril, zal het beeld van de Leidse gemeentearchivaris Mr. **RHIJNVIS VAN ROIJEN** zeker een blijvende herinnering zijn.

E. **PELINCK**.

DR. C. J. VAN HOUWENINGE GRAFTDIJK

25 september 1888-28 september 1956

Geboren in Giessendam, waar zijn vader huisarts was, werd **CORNELIS JOACHIMUS VAN HOUWENINGE GRAFTDIJK** in 1905 als student in de geneeskunde ingeschreven aan de Leidse Universiteit en in 1913 tot arts bevorderd.

Na aanvankelijk volontair-assistent bij Prof. **KORTEWEG** te zijn geweest en enige reizen als scheepsarts te hebben gemaakt naar het toenmalige Nederlands Oost-Indië werd hij in 1914 assistent op de heilkundige afdeling van het Academisch Ziekenhuis te Leiden, in welke afdeling hij door Prof. **ZAAIJER** tot chirurg werd opgeleid.

In 1920 vestigde **VAN HOUWENINGE GRAFTDIJK** zich als chirurg te Leiden en bleef onze stad trouw tot aan zijn dood.

In de eerste jaren van zijn praktijk bleef hij nog verbonden aan het Academisch Ziekenhuis, o.a. als lid van de commissie voor het afnemen van het artsexamen. Aanvankelijk werkte hij in het Diaconessenhuis zowel als in het St. Elizabethziekenhuis, doch reeds spoedig beperkte hij zich tot het Diaconessenhuis.

In 1932 verkreeg hij cum laude de doctorstitel op een proefschrift over hydrocephalus.

Van zijn hand verschenen vele publicaties op heilkundig gebied o.a. het nog steeds in medische kringen zeer gewaardeerde boek „Heelkunde voor de medicus practicus”.

Ondanks zijn drukke praktijk vond hij tijd om ook nog op ander gebied werkzaam te zijn. Ik wil hier slechts noemen zijn lidmaatschap van de redactie van het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, zijn voorzitterschap van de Nederlandse Vereniging voor Heelkunde, zijn lidmaatschap van de raad van bijstand van het Leidse Universitaire Kankercentrum, van de Leidse afdelingsraad der Kon. Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst, zijn voorzitterschap van de vereniging van de in het Leidse Diaconessenhuis werkzame specialisten, zijn lidmaatschap van de Leidse Universiteitsraad. Verder maakte hij deel uit van de Leidse Rotary en bewoog hij zich ook actief op

politiek gebied (liberaal). Deze onvolledige opsomming moge een indruk geven van de veelzijdigheid van zijn belangstelling.

Met **VAN HOUWENINGE GRAFTDIJK** is een der groten van de oudere generatie van heilkundigen heen gegaan.

Zijn sterven verwekte ontroering in zeer brede kring. Want **VAN HOUWENINGE GRAFTDIJK** was een geneesheer, die zich ten volle aan zijn patiënten wijdde, zodat hem nauwelijks tijd voor ontspanning overbleef.

Hij werd gekenmerkt door een wel zeer groot gevoel van verantwoordelijkheid en door een heilige eerbied voor het menselijk leven. Daardoor woog voor hem iedere chirurgische ingreep, zelfs de kleinste, zeer zwaar. Deze karaktereigenschap legde hem gedurende zijn gehele leven als chirurg een drukkende last op en maakte dit leven moeilijker en meer gespannen dan van menig ander mens. Het was onvermijdelijk, dat deze last zijn persoonlijkheid stempelde en zijn ware aard van een goed, vriendelijk en edel mens vaak voor de buitenwereld verborgen deed blijven.

Maar zijn patiënten voelden intuïtief welk een grote, nooit aflatende zorg hij voor hen had en ontvingen daardoor uit zijn kundige handen hulp, vaak genezing, en uit zijn woorden opbeuring, hoop en troost.

Het Diaconessenhuis verloor in hem een goede, trouwe en onbaatzuchtige vriend en zij, die in dit Huis met hem gewerkt hebben, zullen, evenals talloze oud-patiënten, over het gehele land verspreid, hem in ere en liefde blijven gedenken.

Maar zij allen, die hem vooral in de laatste tijd van zijn leven hebben gekend, zijn dankbaar, dat de dood hem behoed heeft voor blijvende invaliditeit, welke volgens menselijke berekening zijn deel geworden zou zijn wanneer het leven zonder meer behouden was gebleven. Zulk een invaliditeit zou voor hem, de zo begaafde en levendige mens, een ondragelijke kwelling en droefheid hebben betekend.

Zijn rustig sterven heeft dit grote leed voorkomen.

JAC. J. DE JONG

ARIE DE KOSTER

12 juni 1875-14 november 1956

Gedurende de laatste 30 jaren van zijn leven had ik het voorrecht de heer **DE KOSTER** te kennen en kan dus slechts over die jaren uit mijn herinnering putten. De kennismaking en omgang verliepen in den beginne nu niet zo erg vlot, daar hij een man was die zich niet zo gemakkelijk gaf. Wanneer men hem echter beter leerde kennen, dan ervoer men dat men iemand op het eerste gezicht moeilijk kan beoordelen. Niet dat hij een minder prettige indruk maakte, integendeel, hij was hoffelijk en daarbij iemand waarvoor men onwillekeurig respect had. Al spoedig bemerkte men, dat er achter dat vriendelijke gelaat veel omging. Voorzichtig in zijn oordeel, verwerkte hij in zijn binnenste veel dat anderen voorbij gaat. Men moest hem goed kennen alvorens hij zich enigermate gaf, maar dan realiseerde men zich dat men te doen had met een persoonlijkheid. Op buitenstaanders maakte hij de indruk van een deftig heer, maar toch tegemoetkomend, zodat men zich spoedig op zijn gemak voelde.

Hij was zuinig in het kleine, maar als het er op aan kwam kon je bij **DE KOSTER** terecht. Waarom was nu deze man z.g. zuinig? Omdat hij overtuigd was, dat het geld moeilijk wordt verdiend en men derhalve voorzichtig moet zijn met het uitgeven. Dit paste hij in de eerste plaats op zichzelf toe. Op hoge leeftijd stapte hij op zijn fiets om zich naar zijn fabriek te begeven, terwijl hij beter dan vele anderen per auto had kunnen gaan.

En nu zijn werk. Zijn opleiding, die hij in hoofdzaak aan de Hogere Handelsschool te Amsterdam genoot, toen *de* inrichting bij uitnemendheid, welke te *zelfder* tijd ook door A. F. **PHILIPS** werd bezocht, stelde hem in staat een andere richting in te slaan, dan waarvoor die opleiding feitelijk was bedoeld.

Zijn voorkeur ging uit naar de diplomatieke dienst en zijn vader, die hem zeer zeker in de fabriek wilde hebben, was zo breed van opvatting, dat hij zich daartegen niet verzette.

Reeds op 23-jarige leeftijd was hij vice-consul der Nederlanden in Londen, daarna consul te Penang en te Calcutta en op 30-jarige leeftijd consul-generaal te Singapore, terwijl hem in 1907

het ambt van Nederlands gezant te Buenos Aires werd aangeboden. Dat hij toen de diplomatieke dienst met zulk een mooie toekomst op verzoek van zijn vader heeft opgegeven, moge een blijk zijn van het destijds heersende plichtsgevoel, dat thans veelal als „uit de tijd” wordt beschouwd. Het was inderdaad plicht, omdat zijn vader hem ten gevolge van het overlijden van een zijner zonen in de zaak nodig had. Ik meen te mogen zeggen, dat zijn diplomatieke carrière qua werkkring als de gelukkigste periode zijns levens mag worden beschouwd. Hij leefde op als hij in latere jaren daarover kon vertellen, maar nimmer deed hij van teleurstelling blijken deze carrière te hebben opgegeven.

Eenmaal het besluit genomen hebbend, heeft hij zich met hart en ziel gegeven aan de verdere ontwikkeling, uitbreiding en modernisering van het familiebezit, de N.V. Meelfabriek De Sleutels voorheen **DE KOSTER** en Co. Met vooruitziende blik werden enorme bedragen geïnvesteerd. Hierbij geen zuinigheid maar wel bedachtzaamheid met het resultaat, dat de Meelfabriek **DE KOSTER** tot de meest vooraanstaande bedrijven op haar gebied behoort. Daarnaast was de heer **DE KOSTER** een uiterst kundig en voorzichtig koopman, die volkomen op de hoogte was van de graanmarkt en wat daarmee verband houdt. De juiste beslissing van koop en verkoop kan in deze tak van industrie van het allerhoogste belang zijn. Nog moge worden geconstateerd, dat de belangen van het personeel niet werden vergeten. Goede sociale verzorging en regelmatig contact met de vertegenwoordigers van het personeel hielpen mede een goede verstandhouding met het personeel te bevorderen en in stand te houden.

In de kring van de meelfabrikanten was hij een der meest geziene figuren. Gedurende 40 jaar maakte hij deel uit van het Bestuur van de Nederlandse Vereniging van Meelfabrikanten, waarvan 38 onafgebroken als Voorzitter. In de eerste wereldoorlog heeft hij ons land, evenals in de laatste wereldoorlog, toen vooral in nauwe samenwerking met zijn vriend, de regeringscommissaris Ir. S. L. **LOUWES**, zeer grote diensten bewezen. De Regering heeft, nadat hij reeds eerder tot Officier in de Orde van **Oranje-Nassau** was benoemd, zijn uitnemende verdiensten erkend met zijn benoeming tot Ridder in de Orde van de Nederlandsche Leeuw. Ook in zijn diplomatieke carrière vond hij erkenning in tal van buitenlandse onderscheidingen.

Behalve zijn vele functies op het gebied der meel- en maal-industrie, tarwehandel en bakkerij was hij gedurende vele jaren

Voorzitter van de Vereniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer, Commissaris der Leidsche Spaarbank, bestuurslid der Leidsche Vereeniging van Industrieëlen, het Leidsche Volkshuis, de Stichting Leidsch Studiefonds, de Leidsche Schouwburg, de afdeling Leiden van het Genootschap Nederland-Engeland, de Noordwijkse Golfclub, Leidse Padvinders, Nederlandse Maatschappij van Nijverheid en Handel, de Kamer van Koophandel en de Commissie van Oppertoezicht en Beheer der Kweekschool voor Zeevaart.

Wanneer ik nu mijn herinneringen samenvat over de persoon van **ARIE DE KOSTER**, dan kan ik dankbaar zijn, dat ik hem heb mogen kennen als vriend. Hoewel hij het laatste jaar wel sterk achteruitging, bleef zijn geest helder als men zijn belangstelling op een bepaald punt kon vestigen. Zijn enorme belezenheid droeg hier veel toe bij. Met de heer **DE KOSTER** is een echte Leidenaar heengegaan aan wie velen een dankbare herinnering zullen behouden.

C. C. RÖELL

DR. JUST EMILE KROON

Leiden 3 december 1880—8 december 1856 Oegstgeest

KROON werd geboren aan de Vischmarkt, doch woonde, na ook nog op Papestraat nr. 6 te hebben gewoond, verder het grootste deel van zijn leven in het royale huis, dat zijn ouders, Dr. A. W. **KROON**, van 1870-1894 leraar in de wiskunde aan de Hogere Burgerschool ¹⁾, en **ALIDA DE KONING** uit Haarlem, ongeveer in 1896 aan de Stationsweg lieten bouwen (nr. 25). Na de school van **JAPIKSE** aan de Aalmarkt, waar zoveel jongelui uit die dagen hun lager onderwijs genoten, en het Stedelijk Gymnasium, toen nog aan de Doezastraat, te hebben doorlopen, studeerde **KROON** medicijnen te Leiden en promoveerde na zijn doctoraal-examen op een medisch-historisch onderwerp: Bijdragen tot de geschiedenis van het geneeskundig onderwijs aan de Leidsche Universiteit 1575-1625 (Leiden 1911), een richting welke hem verder nog vaak zou bezighouden.

Nadat hij in 1912 gehuwd was met Mejuffrouw A. J. **BLOMHERT** uit Zaltbommel en te Groningen het arts-examen had afgelegd, werkte **KROON** van 1914-1915 aan de Universiteitsbibliotheek te Groningen en was vervolgens tot 1943 aan dezelfde instelling te Leiden verbonden, waar hij als chef van het uitleenbureau, midden achter de brede tafel tronend, gaarne de zoekenden behulpzaam was. Deze hulpvaardigheid werd ook, bescheiden man als **KROON was**, in stilte betracht, wanneer om materiële hulp werd gevraagd. Op het gebied van de historie der medische wetenschap legde hij een uitgebreide verzameling biografische notities aan, betreffende Nederlandse medici, van welke arbeid hij ook anderen gaarne deed profiteren en welke collectie zich thans in het Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen bevindt als onderdeel van de bibliotheek van het Instituut voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Wiskunde en Natuurwetenschappen. **KROON**, die sedert 1922 bibliothecaris van deze instelling was, schonk haar zijn collectie.

In dit verband mag zeker melding worden gemaakt van zijn vriendschap en samenwerking met Dr. J. G. **DE LINT**.

¹⁾ Zie: Leidsch Jaarboekje 1915, LXXXIX-XCI.

Van zijn publicaties noemen wij nog die over het Kasboek van Boerhaave (Nederl. Tijdschr. v. Geneeskunde, 1922 11) en het Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavae MDCCCLXXV-MCMXXV.

Van de besturen, waarin **KROON** zitting had, gedenken wij in de eerste plaats dat van de Vereniging Oud-Leiden (1933-1951) en de Commissie tot redactie van het Leidse Jaarboekje (1935-1951, waarvan hij 1939-1942 voorzitter was en enige jaren verzorger van de daarin voorkomende Kroniek).

Van de andere besturen noemen wij de Openbare Leeszaal en Bibliotheek Reuvens, van welke instelling hij na zijn aftreden ere-lid was. Van 1938-1955 was **KROON** voorts commissaris van de Leidsche Spaarbank.

In 1951 toen het grote huis aan de Stationsweg te onpractisch bleek te zijn, vertrok **KROON** naar Oegstgeest, waarmee een der laatste ruime particuliere woonhuizen, welke hier eertijds zo talrijk waren, aan zijn oorspronkelijke bestemming werd onttrokken en huisvesting ging verlenen aan kantoren e.d. In de fraaie achtertuin verrees een rij kleine woningen voor alleenstaanden, 't Paviljoenshof.

KROON ordende zijn papieren en zorgde, dat de vele met zorg door hem bewaarde notities en souvenirs op de juiste plaats terecht kwamen, ook daarmee weer zijn hulpvaardigheid betonend. Zeker, met **KROON** is, zij het door zijn vertrek naar Oegstgeest wat buiten de onmiddellijke Leidse gezichtskring geraakt, een bescheiden, behulpzaam en vriendelijk man heengegaan die veel van zijn geboortestad en universiteit hield.

E. P.

BIJDRAGEN

DE INHOUD VAN HET LEIDSE ARCHIEFDEPOT

Wanneer u gevraagd zou worden, wat u in een archiefgebouw in het algemeen en in het bijzonder in een gemeentelijk archiefgebouw dacht te vinden, dan zou ik met spanning uw antwoord afwachten. Deze spanning vindt haar oorzaak in nieuwsgierigheid, angst en achterdocht.

Nieuwsgierigheid: of u misschien een of andere aardige opmerking zult maken, die geschikt is om geborgen te worden in de moppentrommel betreffende archieven. Hebt u b.v. wel eens gehoord, dat koeien ook archiefstukken kunnen zijn? Dat werd eens — lang geleden — gedebiteerd. Vaak wordt ook zo somber over archieven gesproken. Mevr. **SZEKELY-LULOFS** zag in archieven bedreigingen van de volksgezondheid. In haar boek „**Honger-tocht**” beschreef zij deze instellingen als ongezonde instellingen in de maatschappij; zij noemde ze zelfs kerkhoven, waar levenden worden begraven. Ook over archivariissen zijn zoveel wanbegrippen. Hebt u ook niet eens de opmerking gehoord, dat archivariissen weltfremde lieden zijn? Stuntels in het normale verkeer, maar ijselijk geleerd? Een genre geleerdheid overigens, dat in de maatschappij van weinig nut zou zijn. Een obscure figuur? Ik verzeker u, dat dit type archivaris nooit bestaan heeft, nu ja. . . bijna niet meer bestaat. Neen, we moeten al die gekke gedachten over archieven en archivariissen uit de wereld helpen en bewijzen, dat ieder, die dit ooit heeft durven beweren op zijn minst ongelijk had.

Dan komt de angst, **angst** voor uw vernietigend oordeel: oude rommel, ballast, stofnesten of iets dergelijks.

Ten slotte de achterdocht, omdat u misschien de archieven liever naar de vuilverbranding ziet vertrekken.

Hoezeer het ook schijnt, dat de archieven buiten de gewone samenleving staan, dit wordt weersproken, wanneer u nagaat, welke stukken voor u in uw persoonlijk leven belangrijk zijn en die u voor geen geld zouden willen verliezen. Ik noem diploma's, eigendomsbewijzen, bewijzen van overeenkomsten, polissen,

kwitanties, brieven, die voor **u** van bijzondere betekenis zijn, en zo meer. Al deze stukken vormen uw huisarchief.

Zoals iedereen (?) zijn huisarchief goed bewaart, evenzo is het voor bedrijf, vereniging, stichting, polder, waterschap, gemeente, provincie, rijk van het grootste belang waardevolle stukken bijeen te houden en te verzorgen. Zij immers moeten, wanneer het nodig is, hun rechten en rechtspersoonlijkheid bewijzen, privileges handhaven en bezittingen verdedigen.

Hiermede is voor een zeer klein gedeelte de vraag beantwoord, welke stukken we in een archief kunnen vinden. Duidelijker zal een en ander **u** worden, wanneer we de inhoud van een archief-bewaarplaats eens nagaan. Ik hoop, dat **u** nu niet zegt: „Dat geloof ik wel” en de volgende paar bladzijden ongelezen laat. Misschien zoudt **u** te **eniger** tijd nog eens wel iets aan deze lectuur kunnen hebben, want archieven staan dicht bij ons leven, al is het dan, dat zij uit vroegere tijd zijn. Nog altijd geldt: uit het verleden komt het heden, uit het nu, wat worden zal.

Ik zal maar dicht bij huis blijven en **u** vertellen, wat **u** in het gemeentelijk archiefgebouw aan de Boisotkade nr 2a kunt aantreffen.

De archiefdienst, zoals dat tegenwoordig heet, is een gemeentelijke dienst, dus in de eerste plaats dienstbaar aan de gemeente. De oude administratie, gevormd in het ver verleden van het Leidse bestaan, is, gelukkig, vrij aardig geconserveerd. Dat is het oude secretarie-archief. In 1266 ontving Leiden een uitbreiding van de haar reeds geschonken stedelijke rechten. Dat stuk is niet in **originali** aanwezig, maar in afschrift opgenomen in een der **privilegeboeken**. In 1266 „draaide” het stedelijk bestuur en al lang daarvoor. Want in de middeleeuwen moest men al respectabel zijn om het een of ander, wilde men tot stad worden bevorderd. Er zat nog wel eens iets meer aan vast. Dergelijke stadsprivileges werden ook nog wel verleend, wanneer de graaf bijzonder krap in zijn geldmiddelen zat. Maar hoe dat ook was, **vóór** 1266 waren we dus zover en automatisch worden er dan stukken geproduceerd, die van volstrekt belang zijn en bewaard dienen te worden. In het begin staat of ligt dat allemaal in een „**secreet**” op „**der stede huus**”, maar juist in die tijd waren er zeer secure mensen en al gauw ging men eens omzien naar een veiliger plaats. Men vond de toren van de St. Pieterskerk wel geschikt daarvoor. De handvesten en het stadszegel werden dus voortaan daar bewaard in een ijzeren kist met zeven sloten. Wanneer handvesten moesten

worden gelicht of het zegel gebruikt, dan gingen zeven van de acht schepenen, die elk een sleutel bezaten, vergezeld door leden van de vroedschap als getuigen, erheen. De kist moest door deze schepenen dus gelijktijdig worden geopend en gesloten worden. Ook de lijfrenten werden op deze plaats bezegeld. Dat duurde zo tot 1512, toen op 5 maart de toren van de St. Pieterskerk instortte en de kostbare archieven onder het puin bedolven werden. Men schakelde de „volders” (een zeer krachtig soort mensen, werkzaam in de lakennering) in om de zaak op te ruimen en, volgens de stadssecretaris **JAN VAN HOUT** zou er een „onverwinnelijke” schade geleden zijn. Een opgewekter geluid deed een kleine twee eeuwen later **FRANS VAN MIERIS**, de bekende stadsbeschrijver van Leiden (1762 kwam zijn Beschrijving der stad Leyden uit), horen, die niet begrijpt, dat nog zoveel privileges, handschriften en brieven bewaard zijn en de zegels nog zo „zinlijk en zuiver” zijn. Het gelijk is gelukkig deze keer eens bij de optimist. Men bracht dan de uit het puin gehaalde bescheiden naar het woonhuis van de schout **WILLEM VAN COULSTER** op 17 nov. 1512, waar toen het gerecht bijeen was. Men kocht een met ijzer beslagen kist van de **VROUWE VAN ALKEMADE** en vanaf 22 nov. 1513 is de „neerslag” van de faits et gestes van het Leidse stadsbestuur in het stadhuis verbleven, totdat in 1893 het gebouw aan de Boissotkade, een geschenk van een milddadig burger, nl. de heer **ARNOLDUS JUSTUS KRANTZ**, lid der Fa. J. J. Krantz & Zn., Gemeenteraads-lid, overl. 2 jan. 1891 te Baarn, in gebruik genomen werd.

U begrijpt, dat het met de omvang van de stedelijke archieven steeds excelsior is gegaan. We onderscheiden het secretarie-archief van vóór 1575 en dat van 1575 tot 1852, twee delen van één geheel. Als u de strekkende meters plankruimte van deze beide delen eens met elkaar vergelijkt dan verbaast u zich over de onevenredige aanwas en als we mettertijd (dat kan niet lang meer duren) de nieuwere archieven van de secretarie en van de gemeentelijke diensten en bedrijven daarbij gaan zetten, dan weet ik niet, welke superlatieven we moeten gaan gebruiken om uitdrukking te geven aan onze gevoelens bij het zien van een dergelijke verzameling. Een betreurenswaardig feit is, dat de archieven, die ten tijde van de brand van 1929 in het raadhuis verbleven, verloren zijn gegaan, waardoor een hiaat is ontstaan. Het gemis van deze stukken wordt meermalen pijnlijk gevoeld.

Hieruit blijkt, dat de taak van het stadsbestuur in de loop der jaren steeds omvangrijker is geworden; uitbreidingen hadden op

alle gebied plaats met als gevolg een steeds meer gecompliceerde administratie.

Met het secretarie-archief bevinden zich vele andere archieven in het dépôt. We spreken in de regel over het „gemeentearchief”; deze aanduiding is eigenlijk onjuist: we dienen te zeggen „gemeentearchiefdépôt”. De archiefteknik onderscheidt rubrieken, waaronder de inhoud van een dépôt kan vallen. Ik wil niet technisch worden in dit opstel en daarom geef ik u een overzichtje tout court.

Al in het eerste deel van het secretarie-archief (1575-1852) onderscheiden we een paar diensten en bedrijven, o.a. die van de stadsfabriek, de huidige directeur van gemeentewerken, de tesorier wiens functie is opgegaan in de afdeling financiën van de gemeentesecretarie en van de ontvanger. Dit zijn niet de eerste sporen geweest van differentiatie in de stedelijke huishouding. In 1299 is men hiermede begonnen, toen het ongedeelde stadsbestuur in handen van schout en schepenen was. In genoemd jaar worden de raadsmanen ingeschakeld, later poort- of vestmeesters en nog weer later burgemeesters genoemd.

De rechtsprekende taak van schout en schepenen kan niet worden uitgedrukt in tegenwoordige stedelijke verhoudingen. Oudtijds was de rechtspraak een zuiver stedelijke aangelegenheid. Het archief van deze instantie is van oude datum, goed bewaard en interessant, vooral ook om de kenningboeken, waaruit de oude civiele procedure is te bestuderen.

Het archief van de gedeputeerden ter dagvaart, dat het licht laat vallen op de vertegenwoordiging van de stad bij de Staten van Holland, brengt u in kennis met de houding van Leiden t.a.v. toenmaals actuele politieke e.a. onderwerpen.

Het archief van de aanleg van de Haarlemmer Trekvaart is ontstaan uit een tijdelijke bestuurstaak van Leiden en Haarlem samen.

De Leidse notariële archieven bestaan uit een 3000 nummers; zij zijn, evenals de rechterlijke archievenrijkeigendom, maar in bruikleen gegeven aan de gemeente, die moet beschikken over een aan de eisen voldoende archiefgebouw onder beheer van een archivaris.

Een andere categorie vormen de archieven van kerken en kloosters. Nadat de reformatie en de daarop gevolgde **saccularisatie** der bezittingen had plaats gehad, werden de archieven van deze instelling eigendom der gemeente.

De wijze, waarop de archieven van de gasthuizen **gemeenteeigendom** werden, ligt weer anders. Vanouds hadden de vroede

vaderen de superintendentie over deze instellingen. Deze instellingen zijn in de loop der tijden totaal verouderd en moesten worden opgeheven. Hun archieven kwamen toen in handen van het stadsbestuur.

De archieven van de hofjes berusten soms onder de besturen; andere zijn in bruikleen bij het gemeentearchief ondergebracht.

In de economische sector vallen de archieven van de gilden, van de beurzen, van de hallen, een paar koopmansarchieven enz.

De archieven van de stadsheerlijkheden zijn stedelijk bezit geworden, omdat de stad binnen het tijdsbestek van 1552-1651 successievelijk de heerlijkheden **De Vennip**, **Leiderdorp**, **Zoeterwoude** en het burggraafschap aankocht. Deze aankopen geschiedden om zeer pregnante redenen. Het economisch bestel in Leiden zat in vaste greep bij de stedelijke overheid. De exorbitant hoge accijnzen op een groot contingent verbruiksgoederen, de vele belastingen en heffingen, de zo ver doorgevoerde „geleide economie” binnen de stadsmuren, maakte, dat vele poortersneringen en tapperijen in de omliggende dorpen werden gevestigd. Deze waren vrij van bovengenoemde lasten en zwaar bindende overheidsbepalingen, waardoor de weg voor ontduiking door de Leidenaar van de fiscale lasten om zo te zeggen open lag. Verschillende maatregelen werden ter bestrijding van dit kwaad genomen o.a. het zeer bekende privilege van 1540 op de buitenneringen door **KAREL V** aan Leiden gegeven, maar wegens de tegenstand van de dorpen was dit alles niet effectief genoeg. Afdoende maatregel was het aankopen van genoemde heerlijkheden, waardoor de lasten in de dorpen gelijk werden aan die in de stad. Gevolg van eigendomsovergang was, dat de archieven hun nieuwe „heer” volgden. In dit verband moet ik nog de vroomwateren noemen, welke de stad in 1433 in erfpacht kreeg van **FILIPS VAN BOURGONDIE**.

Nog zijn we niet uitgepraat. Het gemeentebestuur van Leiden is gastvrij. In het dépôt wordt onderdak verleend op bepaalde voorwaarden aan de archieven van verschillende kerken, stichtingen, verenigingen, commissies en families, die op het grondgebied van Leiden fungeren of gefungeerd hebben. Het is verleidelijk om van deze $\pm$ 60 complexen vele, die zo belangrijk zijn, te noemen. De leesbaarheid van dit artikeltje zou er zeker niet beter op worden en dan missen we het doel, nl. om uw belangstelling te wekken voor de grote rijkdom aan gegevens die in het gemeentelijk archiefgebouw aan de Boisotkade geborgen is. Want de archieven zijn de weerspiegeling van het leven zelf, zij het dan in

administratieve vorm, bestaande o.a. uit notulen, rekeningen, belastingregisters, correspondentie, overeenkomsten, requesten enz. **DUS niet** kronieken e.d. De uitdrukking voor de archieven als „neerslag” is goed gevonden. Zij zijn de neerslag van politiek juridisch, economisch, en gaat **u** zo maar door, leven.

Een saaie materie? Ja, ogenschijnlijk wel, in wezen niet. Want wanneer **u** deze droge stoffige papieren op een bepaald onderwerp doorwerkt en op zoek is naar bepaalde gegevens, dan kan het gebeuren, dat **u** steeds enthousiaster wordt, steeds harder gaat werken, kortom dat het onderwerp **u** niet meer loslaat. Zelfbeheersing is bij archiefstudie een onmisbare eigenschap; houdt het strikte doel vast anders dwaalt **u** spoedig af op zijpaden. Ook wordt het **u** duidelijk, dat weinig op dit ondermaanse wezenlijk verandert; oude archieven kunnen zelfs actueel zijn!

Spectaculair is een archiefdepot niet, tenzij **u** de rijen perkamenten registers interessant vindt. Een uitzondering hierop maken de charters, dat zijn de privileges, eigendomsoverdrachten en overeenkomsten op perkament met opgedrukt of afhangend zegel. Het zegel vormt de attractie en ook het prachtige oude handschrift. Soms ook wel een mooie oude band.

Staat dit alles alleen maar ter beschikking van gemeentelijke instanties? In geen geval. De openbaarheid van de archieven is in de Archiefwet 1918 geregeld. De archivaris heeft o.m. tot taak deze archieven te beschrijven in inventarissen, waarvoor de archivistiek vaste regels dicteert. Door het raadplegen van deze inventarissen wordt de toegankelijkheid van de archieven aanzienlijk vereenvoudigd. Iedereen heeft toegang tot de leeszaal van het gemeentearchief om inzage te nemen van archiefstukken. Uiteraard dient men enigszins met het lezen van het oude schrift **op** de hoogte te zijn. De archiefbezoeker, die zijn genealogie wil samenstellen, is niet uitsluitend aan dit oude schrift overgeleverd; hem of haar staan uitgebreide moderne klappers ten **dienste** en een goede service.

Als hulpbronnen beschikt de archiefdienst over een zeer uitgebreide bibliotheek en een kostbare prentverzameling over Leiden en omgeving. Ook deze hulpbronnen staan de bezoekers ten **dienste**.

Ik wil eindigen met het Leidse archief in zijn geheel te noemen de resultante van een groots verleden en met een variant op de kwalifikatie van de Petit Larousse te zeggen: les archives ont plus que 600 ans . . . mais **elles** ne vieillissent pas !

ANNIE VERSPRILLE

LEIDS EN RIJNLANDS GEWICHT

De verjonging van onze Waag heeft ook weer de aandacht doen vallen op de gewichtseenheid; de schrijver van het Gedenkboek, de heer D. R. **KOOIMAN**, handelt op blz. 16-17 van zijn bijdrage over het Leidse gewicht. Er kan aanleiding zijn, de zaak nog eens in een iets ander kader te plaatsen.

Dit is intussen geen eenvoudige zaak, want wie zich een beetje in de oude maten en gewichten verdiept, beseft aldra hoeveel voetangels en klemmen dit terrein oplevert. Laten we proberen de zaak eenvoudig te houden door voorop te stellen, dat Nederland oudtijds lag in een grensgebied van twee pondstelsels: het Keulse pond van iets meer dan 466 gram en het Troise pond (naar Troyes in Champagne) van ca. 493 gram, zwaarder dus. Menronde het verschil in de dagelijkse omgang vaak iets af door het op 1 ons = $1/16$ deel te stellen, waarbij dan het Troise gewicht het groothandelsgewicht, het Keulse gewicht het kleinhandelsgewicht was; zo'n verschil was heel gemakkelijk als onopvallende prijsmarge. Tweede opmerking: de oude Hollandse handelssteden, waarvan we Delft, Dordrecht en Gouda noemen, hebben tot het laatst toe een extra-licht Keuls pond gehad, van slechts 463 gram. Zulke iets kleinere eenheden zijn een typisch achterlandverschijnsel; men denke slechts aan de Bonnse maat (kleiner dan de Keulse), die ook in Twente gold.

In dit gebied van licht gewicht was het Leidse dan nog eens extra licht; en, zoals de heer **KOOIMAN** verhaalt, men heeft hier het pijnlijke feit beleefd van tweeërlei standaard, onderling 2 % verschillende, een verschil dat men in de 17^{de} eeuw niet wist te verklaren. Mogen we een gissing opperen? Het verschil kan ontstaan zijn doordat Leiden in de 14^{de} eeuw, zo het schijnt, twee wagen had: een van de burggraaf, een van de stad. De burggraaf was tot 1357 in het geruste bezit van *de* of van een waag, dat weten we zeker; hij genoot de opbrengst ervan. Maar de stad had óók een waag, pretendeerde althans het bezit van het waagrecht door verjaring verkregen te hebben. De burggraaf heeft in 1357, onder pressie voorzeker, van het waagrecht met enige andere bevoegdheden het handelsverkeer rakende afstand gedaan en sedert dat

jaar had de stad het alléén. Het waagrecht was een „regaal”, een vorstelijk recht; het kon door lagere grootheden als stadsbesturen of heerlijkheidsbezitters bij titel (octrooi, concessie), doch ook door verjaring verkregen zijn. De uitkomst van het jaar 1357 te Leiden moet men zien in het licht van de Hoekse en Kabeljauwse twisten; er is niet de minste grond, de burggraaf losweg van „aanmatiging” te beschuldigen, zoals het niet-onpartijdige Leidse stadsbestuur in 1351 deed en zoals **JAN VAN HOUT** en andere lateren maar al te gaarne nazeiden. Hoezeer terecht was het, dat het lid van Gedeputeerde Staten Mr. H. **VAN RIEL** in zijn toespraak op 27 september 1956 in de Leidse Waag in dit verband aan de burggraaf herinnerde.

Bij het bestaan van twee concurrerende wagen kan men zich wel voorstellen, dat de concurrentie o.a. in een gewichtsverschil wordt gezocht en dat het 2 % onderscheid der standaards daarop teruggaat.

Deze Leidse waag had geen monopolie over het Rijnlandse platteland, gelijk immers Leiden ook geen markt-monopolie over Rijnland had. Voor de dorpen rondom Gouda was het gebruik van de waag te Gouda verplicht voorgeschreven. In de 18^{de} eeuw had men ten plattenlande wagen te Alphen, Nieuwkoop, Oude-wetering, Rijpwetering en De Kaag, Katwijk en Noordwijk, waarvan de laatstgenoemde op een octrooi van het jaar 1570 teruggaat. Het is wel interessant in dit laatste stuk te lezen, hoe men ten plattenlande met stenen, diggels etc. placht te wegen, waaruit natuurlijk veel „kijvagiën” ontstonden.

Dit wilde gedoe was onze overheid van de tijd van **KAREL V** en **PHILIPS II** niet naar de zin. Zij had in 1551 al voorgeschreven, dat voor goud en zilver uitsluitend Trois gewicht (naar een bepaalde standaard) gebruikt mocht worden; en zij bepaalde in 1563 nader, dat in Rijnland, Delfland etc. uitsluitend Keuls gewicht zou gelden naar de standaard die de Rentmeester van Noord-Holland daartoe onder zich had. Toen dit plakkaat in Leiden afgekondigd zou worden, protesteerde het stadsbestuur . . . omdat men het lichtere Leidse gewicht niet op de algemene norm wenste te brengen (elke verandering moet *op het moment* de een bevoorstellen en de ander wat schaden; een ruimer verschieft kon de Leidse blik dier dagen blijkbaar niet bevatten). Rijnland daarentegen nam het voorschrift wél aan en ordonneerde nu ook de geregelde ijk. Van die tijd af, mag men aannemen, gebruikte Rijnland het Keulse gewicht naar de Hollandse norm van 469

gram, zoals het in de Franse tijd, bij de invoering van het metrieke stelsel, nog was.

Als dan na het beleg het baljuwschap Rijnland tijdelijk in Leidse handen is (**FOY VAN BROUCKHOVEN** baljuw, **JAN VAN HOUT** secretaris), komt het plan op, dit verschil te doen verdwijnen. De nieuwe keur van het jaar 1578 zegt, dat de Rijnlandse maten en gewichten gelijk gemaakt dienen te worden aan de eenheden der stad Leiden, „als de hoofdstad van Rijnland”. **SIMON VAN LEEUWEN** spreekt dit natuurlijk tegen; Rijnland is helemaal niet aan de stad Leiden onderworpen, de stad is jonger dan het platteland en de overeenkomst bestaat hierin, dat Leiden de maateenheden van Rijnland heeft overgenomen! Merkwaardiger is het, dat de gelijkstelling ondanks het voorschrift niet is doorgevoerd; de verschillen zijn blijven bestaan. De ijker hield zich aan zijn oude gebruik, aan de standaards die hij nu eenmaal had; **FOY VAN BROUCKHOVEN** en **JAN VAN HOUT** hebben hun Rijnlandse ambten vrij spoedig moeten verlaten en na hen dacht niemand meer aan zulke akties. **JAN VAN HOUT** had naast zijn onbetwiste administratieve deugden ook bestuurskwaliteiten, maar hij was toch wel — het blijkt ook uit deze betrekkelijke kleinigheid — een aarts-ruziezoeker waarmee moeilijk viel om te gaan.

En dan komen we op dat jaar 1609, toen het te Leiden pijnlijk openbaar werd, dat het Leids-Keulse gewicht niet slechts van het Hollands-Keulse pond van 469 gram belangrijk afweek, maar zelfs nog ruim 4 % lichter was dan het Keulse pond van 463 gram zoals het in Delft, Gouda, Rotterdam enz. werd gebruikt. Men vroeg en verkreeg octrooi, het Leidse gewicht te verzwaren, „tot sulcken gewichte als zijluyden (de stadsregering) tot dienste der zelyer stede, naer advenant van d'andere omleggende steden ende dorpen, recht van wage hebbende, bevinden sullen te behooren”. Wat betekende dit? Gelijktelling met het in de wagen van Haarlem, Noordwijk en Den Haag gebezigde Keulse pond van 469 gram, of met het pond van Delft, Gouda enz. ad 463 gram? Geen van beide; men nam nu het Leidse (huis-)gewicht op 95 % van het Amsterdamse waaggewicht, waarvan het pond 494,096 gram woog; het Leidse pond werd dus 469,5 gram, iets zwaarder dan Keuls-Hollands-Rijnlands ad 469 gram. In 1653 besloot men, daarnaast ook het Amsterdamse waaggewicht in te voeren; doch dit werd óók weer niet het evengenoemde gewicht, doch een pond ad $97\frac{1}{2}$ % van het Amsterdamse, dus van $482\frac{3}{4}$ gram. De handelaar moest toch zijn kansje houden. . .

Laten we het gedrag der toenmalige overheden niet te gemakkelijk in de weegschaal van het zedelijk oordeel leggen. We kennen de toenmalige fatsoensnormen slechts onvolledig. De eenmaking der maten en gewichten **tenslotte** — dit mogen we wel zeggen — is een zegen geweest en heeft tot de eenwording des lands bijgedragen; in de eerste bevrijdingsroes van 1813 keerde men wel tot de oude costumen terug, doch was reeds in 1816 tot betere gedachten bekeerd.

Heeft iemand nog oude Leidse of Rijnlandse maten en gewichten? Bestaan de oude gewichten, b.v. der Rijnlandse **plattelandswagen** nog? Het zou de moeite kunnen lonen, daarvan wat meer te weten te komen.

AANTEKENINGEN

Voor de gewichten zoals ze in de Franse tijd bestonden hebben we ons gehouden aan de nauwkeurige gegevens van Prof. J. H. **VAN SWINDEN**; zie zijn werkje in de Universiteitsbibliotheek alhier (754 G 3).

De verklaring van 1351: F. v. **MIERIS**, Charterboek 11 bl. 797; de afstand van 1357: **VAN MIERIS** alsv. 111 bl. 9 en 23. Vgl. ons artikel over Burggrafelijk Leiden in dit Jaarboekje 1955, en het artikel over de Rijnlanden in dit Jaarboekje 1956.

Het plakkaat van 1551 op het goud- en zilvergewicht: Groot Placaatboek 1 kol. 2729; het plakkaat van 1563 op het Keulse gewicht in Rijnland enz.: Groot Placaatboek 11 kol. 2089; het Leidse protest tegen dit laatste: Gemeentearchief Leiden, Inv. secretarie-archief 1, regist 1956.

Bij **SIMON VAN LEEUWEN**, Costumen, Keuren **ende** Ordonnantien van het Baljuschap **ende** Lande van Rijnland (1667), bl. 446 vlg., de Rijnlandse keur van 1578 met vermelding der keur van 1563 en de geciteerde toelichting (deze op bl. 467, kol. 2). Het Noordwijker octrooi van 1570: S. v. **LEEUWEN**, Handvesten van Rijnland (1667), bl. 725-734. Vermelding der Rijnlandse **plattelandswagen**: **Tegenw.** Staat der Vereen. Nederlanden VI, bl. 254, 384, 400, 437 en 463. Het ring-monopolie van de Goudse waag is door octrooien van 1547, 1568 en tussengelegen jaren verzekerd.

Het octrooi van het jaar 1609 op de verzwaring van het Leidse gewicht is gedrukt bij F. v. **MIERIS**, Handvesten van Leyden, bl. 355; de verdere gegevens over het Leidse gewicht ontleen wij

aan de in de aanhef vermelde studie van D. R. **KOOIMAN**, waarbij wij de uitkomsten evenwel naar **VAN SWINDEN** corrigeren.

We vermoeden, dat het *oude* Rijnlandse gewicht het Troise is geweest, omdat de verhouding: 1 kub. voet water weegt 1000 ons, een verhouding die verscheidene stelsels kennen, tussen de Rijnlandse voet en het Troise (Amsterdamse) ons inderdaad aanwezig is. Hierbij herinnere men zich de waarschijnlijkheid der oude verhouding: 1 kub. voet = een graanscheffel, wat met ons scheffel van 30.9 liter aardig uitkomt. Vlg. onze metrologische studies in het Tijdschrift v.h. Aardr. Genootschap 1932 en 1933, inz. 1933 blz. 171, 174.

Naar de studie over „*Beginnelsen der Nederlandsche Metrologie*” in de jaargang 1941-42 van het Ned. Archievenblad mogen wij tenslotte verwijzen voor de algemene literatuur en algemene voorstellingen over dit onderwerp.

Mr. S. J. **FOCKEMA** **ANDREAE**.

BLADVULLING

BOERHAAVENSEKLONTJES

Aldus worden in de volksmond de donker bruine kandijkklonten genoemd, die in de kruidenierswinkel „*In den Gouden Bal*”, Korte Mare 14, sinds mensenheugenis aan vele verkouden **Leidenaren** worden verkocht. Deze klontjes worden als geneesmiddel gebruikt, zodat de naam merkwaardig is.

Kruidenier **VAN ALPHEN** ontvangt de kandij in lange harde brokken, die rond draadjes zijn gekristalliseerd en in Roosendaal worden vervaardigd. In de winkel worden dan de pijpen met een zeer oude ijzeren kandij- of klontjestang in stukjes geknipt.

Naschrift.

15 Januari 1957 is de kruidenierswinkel „*In den Goudel Bal*” opgeheven, **maarde** oude winkelinventaris blijft nog intact. B. C.

DE GOEDEREN VAN HET HUIS TOL TE KOUDEKERK

SEDERT DE STICHTING TOT AAN DE EERSTE
VERKOOP (CA. 1300-1567)

In het Jaarboekje van 1911 verscheen een omstandig artikel omtrent het Huis Tol van de hand van W. M. C. REGT (1), destijds archivaris te Alphen aan den Rijn, een artikel dat enerzijds de grote verdienste heeft de eerste uitvoerige beschrijving te geven van de historie van het Huis, doch anderzijds wegens de vermelding van talloze ongecontroleerde gegevens terecht bedenkingen opwekte bij de oordeelkundige lezer. Sedertdien verschenen omtrent het Huis Tol nog enkele beknopte beschrijvingen, doch vele onjuistheden bleven ongecorrigeerd en diverse problemen onopgehelderd. Zelfs een vraag als: Waar precies lag dit Rijnlandse kasteel? — door Jhr. Dr. W. A. BEELAERTS VAN BLOKLAND behandeld in het Jaarboekje van 1912 (2) als kritisch commentaar op het artikel van REGT — werd nimmer afdoende beantwoord. De directe aanleiding tot het schrijven van dit artikel wordt echter gevormd door de opsomming die in 1952 omtrent het Huis werd gepubliceerd in het zo voortreffelijke Rijnlandse Kastelenboek (3).

De zeer grote hoeveelheid gegevens, die omtrent dit historisch weliswaar weinig belangrijke kasteel voorhanden zijn, maakte het onmogelijk in één artikel een volledige beschrijving te geven van de geschiedenis van het Huis Tol en zijn bewoners; derhalve werd dit opstel beperkt tot de lotgevallen van die goederen, die bij het Huis behoorden of door de bewoners ervan deel uitmaakten van de bezittingen, en wel vanaf de stichting ca. 1300 tot aan de verkoop der goederen aan Jhr. AREND VAN DORP in 1567.

De bronnen die hiertoe werden geraadpleegd zijn velerlei. Drie collecties evenwel treden als belangrijkste op de voorgrond. Deze zijn:

1. Het Huisarchief, dat in 1911 door het Algemeen Rijksarchief werd aangekocht en thans aldaar berust als „Archief Heerlijk-

heid Huis Tol te Koudekerk" (4), in dit artikel aangeduid met „Archief Huis Tol" ;

2. De Collectie van Dorp, door het Algemeen Rijksarchief **aan-**gewonnen in 1888 (5), voor een belangrijk gedeelte bestaande uit in 1588 vervaardigde en gewaarmerkte afschriften van oorkonden en *acta* uit het toenmalige Archief van het Huis Tol ¹⁾;
3. De Leenkamer Holland, eveneens berustend bij het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage.

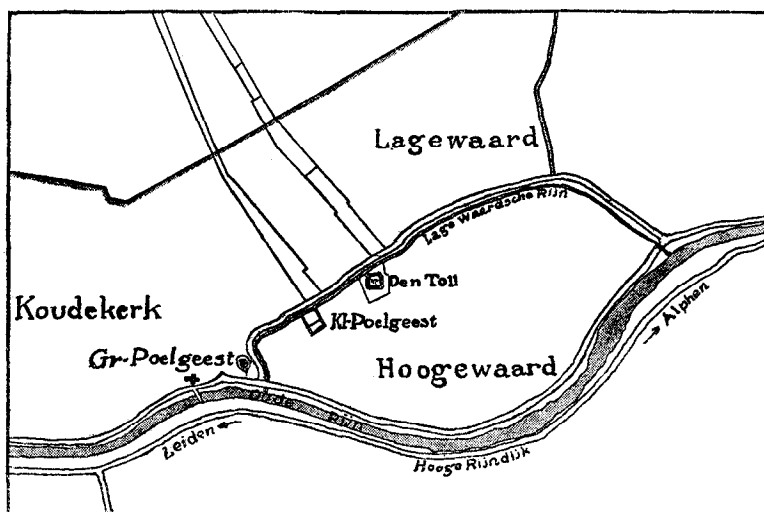
Alvorens de omstreden punten nader te beschouwen, willen wij eerst nagaan, wat tot op heden aan gegevens omtrent Huis en goederen gevonden is. De relevante *essentialia* der stukken, waaruit deze gegevens werden verkregen, zijn aan deze bijdrage toegevoegd in bijlage C.

Het Huis Tol. Het Huis Tol was gelegen in de Hogewaard (6) te Koudekerk op een stuk grond van 15 morgen, in het noorden begrensd door de Lutteke Rijn ²⁾. Aanvankelijk was het een erfleen niet te versterven binnen achterzusterskind, te **verheer-**gewaden met een rode sperwer, leenroerig vanaf ca. 1300 of vroeger aan de Hofstede Oud-Teylingen (te Warmond) en daarna aan de **HEREN VAN NAALDWIJK**. In 1515 werd het, met de erbij behorende 14 morgen grond, vrij eigen goed. Ca. 1300 (mogelijk reeds eerder) werd het huis met de 14 morgen land te leen gehouden door het geslacht **VAN RIJN**, het kwam vóór 1306 door huwelijk aan het geslacht **VAN TOL** en vervolgens in 1471 aan de familie **COPPIER**, aan welke het bleef tot aan de verkoop der goederen aan Jhr. **AREND VAN DORP** in 1567 (bijlage C, nrs 1-9; voor beschrijvingen en vermeldingen van het Huis Tol **raad-**plege men ook bijlage A. Een opgave van afbeeldingen van het Huis is opgenomen in bijlage B).

Renten. Men genoot twee en een halve hoed haver uit de tienden van Rijswijk, oorspronkelijk als leen van de **HEREN VAN TEY-**

¹⁾ Van de oorspronkelijke oorkonden bestaat verreweg het grootste gedeelte ook thans nog en vergelijking leert, dat de afschriften volmaakt betrouwbaar zijn. Dit rechtvaardigt het vertrouwen in die enkele afschriften, waarvan de originelen tot op heden niet konden worden opgespoord.

²⁾ Later Lagewaardse Wetering of Lagewaardse Rijn geheten.



Tekening W. J. Kret

DE HOGE- EN LAGewaARD BIJ KouDEKERK

LINGEN, die deze tienden hielden van de Graaf. Hoewel, bij het uitsterven van de hoofdtak, de zijlijn der **VAN TEYLINGENS** de tienden blijft behouden, ontvangen de **VAN TOLS** sedert 1328 (toen de Teylingse goederen bij de dood van de **VROUWE VAN VOORNE** wederom aan de Grafelijkheid vervielen) een dergelijke rente van de Graaf (zie bijlage C, nr 13), terwijl ook de zijlijn der **VAN TEYLINGENS** (te Warmond) een rente uit de tienden blijft betalen. Zo zijn dan in 1328 twee lenen ontstaan: het leen van **VAN TEYLINGEN** (later **VAN NAALDWIJK**), groot 30 schellingen uit de tienden van Rijswijk (bijlage C, nrs 9-13) en dat van de Grafelijkheid, ter grootte van 5 viertel haver (= $1\frac{1}{4}$ hoed: Hebben **VAN TEYLINGEN** en de Graaf de uitbetaling gedeeld?) (bijlage C, nrs 13-28). Beide renten werden, bij de verkoop der goederen van het Huis Tol aan Jhr. **AREND VAN DORP** in 1567, niet op de koper overgedragen. Ondanks de opdracht van het grafelijke leen in 1401, in ruil waarvoor **HERTOG ALBRECHT VAN BEIEREN** een smaltiende te Koudekerk tot onversterfelijk leen uitgeeft (zie hieronder bij de beschrijving der tienden), blijven de leenmannen ook de oorspronkelijke rente van 5 viertel haver

behouden. In 1410 werd dit rechte leen geconverteerd tot erfleen.

Gronden. Aan gronden bezat men, afgezien van de reeds genoemde 14 morgen in de Hogewaard, twee weren land in de Lagewaard (7) te Koudekerk, aanvankelijk aangeduid als het 8ste en 9de weer vanaf de kerk oostwaarts gerekend, in de 14de eeuw overgenummerd als 9de en 10de weer oostwaarts. De grootte dezer weren bedroeg 15, resp. 11 morgen, welke oppervlakken eveneens staan aangegeven op de bij dit artikel gevoegde „Caerte” van 1565. De twee weren werden gehouden als erfleen niet te versterven binnen achterzusterskind, eerst door **GHEERLANT VAN RIJN** van de **HEREN VAN TEYLINGEN** (bij het uitsterven van de rechte lijn der **VAN TEYLINGENS** vervallen aan de Grafelijkheid). Ca. 1300 of kort daarvoor kwam het leen door het huwelijk van **VER MARCELIA VAN RIJN GEERLANDSDOCHTER** met **HEER FLORIS VAN TOL** aan het geslacht **VAN TOL**. De 26 morgen hebben deel uitgemaakt van de goederen van het Huis Tol vanaf de stichting tot na de verkoop der bezittingen aan Jhr. **AREND VAN DORP** in 1567. (In 1727 doet de eigenaar van het Huis. Tol afstand van deze twee weren). Bijlage C, nrs 28-45.)

In Oudshoorn bezat men een half weer land van ca. 10 morgen als grafelijk leen. Sedert 1364 was het een recht leen, dat echter in 1410 geconverteerd werd tot erfleen niet te versterven binnen achterzusterskind. Het perceel heeft bij het Huis Tol behoord tot 1529 (bijlage C, nrs 45-55).

Voorts bezat men nog een stuk land, de Hofcamp geheten, in de Hogewaard te Koudekerk, als onversterfelijk leen. Hiervan was één morgen uitgezonderd, die toebehoorde aan de pastoor en de koster van de kerk te Koudekerk. De Hofcamp heeft als grafelijk leen deel uitgemaakt van de bezittingen van 1388 af tot aan de verkoop van het Huis in 1567 (bijlage C, nrs 55-64).

CLEMENTIA VAN POELGEEST, echtgenote van **FLORIS VAN TOL DE JONGE**, hield gedurende slechts vier jaren, van 1392-1396, het Vroongors te Voorhout, groot ca. 28 morgen. Bij haar overlijden verviel dit goed weer aan de Grafelijkheid (bijlage C, nrs 64 en 65).

Tenslotte bezat men nog een weer land in de Lagewaard te Koudekerk. Twee morgen hiervan werden gehouden van de **HEREN VAN WASSENAER**, volgens bijlage C, nrs 67, 68 en 69 als recht leen; blijkens nr 72 echter als erfleen niet te versterven binnen achterzusterskind, hetgeen in overeenstemming blijkt te zijn met de practijk. Het leen was te verheergewaden met een rode sperwer

of met vijf schellingen en heeft deel uitgemaakt van de bezittingen van 1398 af tot na de verkoop der goederen in 1567 (bijlage C, nrs 66-73). Sedert wanneer de rest van dit weer bezeten werd, is niet gevonden. De leenregisters kunnen de vraag niet beantwoorden, aangezien deze 15 morgen en 4 hond eigendom waren, zoals in 1566 blijkt. Ook op de hierbij gereproduceerde „Caerte” van 1565 staat dit perceel afgetekend, met bij een er middenin gelegen stukje de aantekening: twee **mergen** leen. Bij het geheel staat: 18 **mergen**. Het perceel land heeft in zijn geheel bij het Huis Tol behoord tot na de verkoop van 1567. (Eerst op 13-7-1938 komen het weer en de hofstede in vers nillende hand) (bijlage C, nrs 73-76).

Tienden. Zoals boven reeds gebleken is, werd in 1401 de **smal-tiende** te Koudekerk verkregen als onversterfelijk leengoed van de Grafelijkheid. Met de andere bezittingen werd deze tiende in 1567 overgedragen aan Jhr. **AREND VAN DORP** (bijlage C, nrs 76-80).

JACOB HENDRIKSZ. COPPIER, die sedert 1468 een korentiende te Koudekerk van de Grafelijkheid ten erfleen hield, voegde deze drie jaar later, toen hij het Huis Tol verkreeg, bij de bezittingen. Ook deze tiende ging in 1567 over op Jhr. **AREND VAN DORP** (bijlage C. nrs 80-84).

Goederen van kerkelijke oorsprong. In de zoenbrief van 14-9-1413 inzake de moord op Jkvr. **ALEIDA VAN POELGEEST** en **WILLEM KUSER** wordt o.m. bepaald, dat een kapel gesticht zal worden ter nagedachtenis aan Jkvr. **ALEIDA** in de kerk van Koudekerk. **HERTOG WILLEM VAN BEIEREN** zal hiertoe een vermogen afzonderen van driehonderd kronen, welke bij het stichten der kapel in 1453 belegd blijken te zijn in verschillende goederen te **Koudekerk** en directe omgeving. Het collatierecht zal berusten beurtelings bij **HEER GERIJT VAN POELGEEST** (voor de eerste maal) en **ADRIAAN VAN TOL** en zo vervolgens, overgaande op hun respectievelijke nakomelingen. Op 26-9-1579 besluiten **ARENT VAN DORP** en **GEERARD VAN POELGEEST**, collators van de vicarie op het Heilig Kruis Altaar in de Parochiekerk van Koudekerk, de vicarie niet meer uit te geven, doch de baten aan te wenden ten behoeve van de armen. De vicariegoederen worden daartoe gedeeld, waarbij **AREND VAN DORP** voortaan de beschikking zal krijgen over 5 morgen land in de Lagewaard en 3 Wilhelmusschilden vrij geld 's jaars, afkomstig van een weer land in de Hogewaard.

De historie dezer vicariegoederen laat zich vervolgen eerst aan de hand van het „Register ende Ontfancbouck” van **AREND VAN DORP** (Archief Huis Tol, nr 19), fol. 5 en fol. 72, waaruit blijkt, dat het „cappelrylandt” in leen is gegeven aan **YSBRANT STARCK** en Mr. **JAN VAN BANCHEM**, vervolgens met behulp van het „Leenregister van het Heerelyck Huys den Thol” — reeds gepubliceerd in het Jaarboekje van Leiden van 1911, pag. 64-67 — waarin de verleien staan opgetekend van 1,5 morgen, 1 morgen en nog eens 1,5 morgen land afkomstig van de vicarie, over de jaren 1582- 1795 (vgl. ook bijlage C, nrs 84 tot en met 90).

Met behulp van bovenstaande gegevens is het nu mogelijk in te gaan op bepaalde mededelingen van vroegere schrijvers.

Allereerst inzake de geografische ligging en de naam van het Huis. **SIMON VAN LEEUWEN** vermeldde in 1667 de ligging van het Huis Tol ten onrechte in de *L a g e w a a r d* (8), wat overgenomen werd o.m. door **BALEN** (9), **SMIDS** (10), **HALMA** (11) en **BROUËRIUS VAN NIDEK** (12). In 1912 slaagde ook **BEELAERTS VAN BLOKLAND** er niet in de juiste ligging van het Huis te bepalen (13). Was het de ligging ervan aan de *L a g e* waardseweg of waren het de andere bezittingen in de *L a g e* waard, die de foutieve lezing deden ontstaan? Hoe dit ook zij, de positie van het Huis Tol wordt in bijlage C, nrs 3, 4, 5, 6 en 8 op ondubbelzinnige wijze bepaald in de *H o g e w a a r d*, op dezelfde plaats waar thans is gelegen de „Ridderhofstad Den Toll”, nog als van ouds door grachten omgeven. Men vergelijkte de hierbij gereproduceerde kaarten van 1565 en 1937.

Naar **GOUTHOEVEN** bericht (14), hierin nagevolgd door **PLEMPER** (15) en anderen, zou het geslacht **VAN TOL** zijn naam ontleend hebben aan het Huis Tol. **FLORIS VAN TOL** wordt echter reeds vermeld sedert 1274 (16), terwijl, zoals blijkt uit bijlage C, nr 2, het geslacht **VAN TOL** het Huis eerst verkreeg ca. 1300 door het huwelijk van **HEER FLORIS VAN TOL** met de erfdochter **VAN RIJN**. Het omgekeerde lijkt derhalve meer plausibel. Dus kan ook de vraag van **OPPERMAN** inzake de vermelding in de *Annales Egmondenses* (17) in zoverre beantwoord worden, dat de vermelding Tol anno 1204 stellig niet kan slaan op Koudekerk; mogelijk op een vestiging te Voorburg of daaromtrent.

Dr. H. **OBREEN** deelt in de Ned. Leeuw van 1926 op pag. 260 mede, dat tot het Huis Tol 4 morgen allodiaal land behoorde en geeft daarbij als bron op het Oude Register van **GRAAF FLORIS**,

pag. 206. Op deze pagina (van de uitgave van S. MÜLLER HZN. in Bijdr. en Meded. v.h. Hist. Gen. te Utrecht, 1901) staat de volgende inschrijving: „ JACOB ende ARNOUT stippekender (add. s.l.: HAREN FLORENS VANDER TOLNE) iiii. morghen ende een huus dar op” (anno 1281/2) (18). Gebleken is, dat de legitieme nakomelingen van HEER FLORIS VAN TOL het Huis Tol te Koudekerk bewoonden, waarbij 14 morgen land behoorden. Op welk huis de door OBREEN aangehaalde inschrijving dan ook betrekking moge hebben, op het Huis Tol te Koudekerk niet.

Vervolgens enige woorden over de publicaties van de Heer JURRIAAN VAN TOLL. In het maandblad „Sibbe”, 1ste jg., pag. 88 en 89, geeft VAN TOLL bij een reproductie van oorkonde Huis Tol, nr 13 (verg. bijlage C, nr 84) als datum van deze zoenbrief inzake de moord op ALEIDA VAN POELGEEST en WILLEM KUSER: 25 November 1413. Nu wordt in deze zoenbrief o.m. bepaald, dat de schuldige partij een pelgrimage zal moeten maken naar Frankrijk, 800 zielmissen doen lezen, „cloosterwinninge “doen ¹⁾), met 400 mannen voetval doen in de kerk te ‘s-Gravenhage, etc. Op 7 november 1413 wordt een bode gezonden vanuit ‘s-Gravenhage aan de wederpartij met het verzoek om op 25 November 1413 te ‘s-Gravenhage „voetualle te nemen van JONCFROU ALIJDEN / ende WILLEMS KUYERS doot / ende oirbede weder te doen” (19). Op grond van de vermelding van deze datum, waarop dus slechts één der vele voorwaarden van de verzoening wordt vervuld, dateert de heer VAN TOLL de zoenb r i e f op diezelfde dag. Uiteraard moet de brief van vroeger datum zijn. Is deze datering door JURRIAAN VAN TOLL een merkwaardige, vreemder nog wordt deze, wanneer blijkt dat de zoenbrief zelf wel degelijk gedateerd is en wel op „heylichs cruys dach exaltatio”. De juiste datering is derhalve 14 september (1413), welke datum eveneens vermeld wordt door VAN MIERIS (20).

In hetzelfde artikel in „Sibbe”, pag. 87, haalt de heer VAN TOLL de belening aan van „CLEMEYNSEN JONGE FLORIJS WIJF VAN TOL ende JANSDOCHTER VAN POELGEEST” met het s c r o e n g o r s onder Voorburg. Dit moet echter zijn het Vroongors (bijlage C, nr 64). Dat het hier geen zetfout betreft, blijkt uit een handschrift door dezelfde schrijver op het Gem. Archief te Leiden gedeponeerd (21), waarin eveneens melding gemaakt wordt van dit „screngors”.

¹⁾ Zie J. VERDAM, Middelnederlandsch Handwoordenboek.

Ook het gebruik der „Inventaris” van de heer **VAN TOLL** (22) vraagt enig voorbehoud. Enkele voorbeelden ter adstructie. Op pag. 32 (dossier K, nr 2) citeert de samensteller Leenk. Holland 2, fol. 65vso: „**FLORENS VAN DEN TOLLE** voir dartich scellingen siaers uter tiende te Voorburch ende hi seyt dattet wesen sou 1 X s c p. haverse ende die hebben syn ouders ghehouden van den **HERE VAN TEYLINGHE**”. De bron vermeldt echter de volgende inschrijving: „**FLORIUS VAN DEN TOLLE** hout dortig scellingen siaers vter tiende te voirburch/ ende hi seyt dattet wesen soude 1½ h o u t h auere/ ende die hebben siin ouders ghehouden van den **HEREN VAN TEYLINGHEN**.”

De indeling der stukken in de „dossiers” is voorts niet steeds correct geschied. Nr 13 van dossier A (pag. 11) behoort gedeeltelijk in dossier B thuis; het andere deel, evenals nr 3 van dossier B, afd. b (pag. 14), in geen der door de schrijver opgesomde dossiers. Etc. Tenslotte blijken ook de dateringen, zomede de aangehaalde bronnen, in beide handschriften niet steeds met de vereiste nauwkeurigheid te zijn vermeld.

Als laatste enige opmerkingen over de meest recente publicatie omtrent het Huis Tol in het door de Vereniging „Oud-Leiden” in het licht gegeven Jubileumboek „Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland” (3).

De schrijvers geven de volgende opsomming omtrent het Huis Tol te Koudekerk :

„Vrij eigen goed, geen leen.

Op het einde der 18e eeuw wordt gezegd dat aan dit huis een leenkamer verbonden was; dit zou veronderstellen dat ook het huis zelf leen was, wat we echter niet hebben gevonden. Huis uit de 15e eeuw;” Etc.

Uit bijlage C, nr 5 blijkt, dat het Huis Tol vrij eigen goed is sedert 1515; voordien echter was het een erfleen. Hierdoor komt de motivering der schrijvers voor het ontbreken van een leenkamer, als vermeld in de Nederl. Stad- en Dorpsbescrijver, onder „Koudekerk”, pag. 11 en 15, zwak te staan. De bewoners van het Huis Tol — ook na 1515 door andere goederen vazal van Holland — gaven op hun beurt zowel van eigen goederen als van leengoederen lenen aan derden uit ¹⁾. Als leenmannen van het Huis Tol worden o.m. genoemd: **CLAES JACOBSZ. VAN TOL**,

¹⁾ Vgl. Jaarboekje van Leiden, 1911, pag. 55 en 63.

MACHTELT JACOBSD. VAN TOL en **DIRC GHERIJTSZ. VAN TOL** in 1459 (23), de familie **BERGMAN WUYTIERS** (24) en diverse anderen (25) gedurende de 16de, 17de en 18de eeuw.

Van de ouderdom van het Huis tenslotte is reeds melding gemaakt in een vorige afdeling. De stichting heeft plaatsgehad vóór 1306 (bijlage C, nr 2).

De wapenbeschrijving wordt uit **GOUTHOEVEN** geciteerd (26). Ik moge hieraan toevoegen dat het wapen van het Huis Tol in 1819 werd ingeschreven bij de Hoge Raad van Adel. Volgens **D'ABLAING VAN GIESSENBURG**, die het wapen opnam in zijn „Nederlandsche Gemeente-Wapens” (27), bezitten 20 adellijke huizen in Nederland een wapenbrief; in Rijnland deelt het Huis Tol deze onderscheiding slechts met het Huis Rodenburg.

Bij de vermelding der archivaliën mag stellig niet ontbreken de „Collectie van Dorp”, die zo vele en belangrijke gegevens bevat. Van de „Inventaris” van **JURRIAAN VAN TOLL** is hierboven reeds gewaagd.

In de opsomming der afbeeldingen tenslotte is verwarring opgetreden, waarschijnlijk ten gevolge van de overnummering van de prenteninventaris op het Gem. Archief te Leiden. Genoemd worden:

t., „**RADEMAKER**” (LPV 76523); t., H. J. **METSELAER**, 1827 (LPV 76522; afb.: L. Jb. 1911, 44). LPVO 7389, 11572-75; LPV 76520). Evenwel :

RADEMAKER, nieuwe nummering 76523 is identiek met het ook opgegeven nummer 11574 (oud) ;

METZELAAR, nieuwe nummering 76522 is identiek met het ook opgegeven nummer 11575 (oud) ;

LPV nieuwe nummering 76520 is identiek met het ook opgegeven nummer 7389 (oud) ; 11572 vermeldt weliswaar „Het Huijs Tol”, maar verwijst naar nr 7383 (oud), dat thans blijkt te zijn nr 76490 (nieuw) en een plattegrond voorstelt van „de Adellijke Hofstadt Klein Poelgeest met desselfs Landerijen”.

Zie verder ook de hierachter gevoegde lijst van afbeeldingen van het Huis Tol (Bijlage B).

SAMENVATTING EN ENKELE TOEVOEGINGEN

Het Huis Tol is gesticht ca. 1300 of kort daarvoor. Met 14 morgen grond in de Hogewaard en 26 morgen grond in de Lage-

waard werd het huis verworven vóór 1306 door huwelijk van **HEER FLORIS VAN TOL** met **MARCELIA VAN RIJN**. Tot 15 15 was het als erfleen leenroerig achtereenvolgens aan de **HEREN VAN TEYLINGEN, NAALDWIJK, MONTFOORT** en **VAN DER MARCK** ¹⁾. Sedertdien met de erbij behorende 14 morgen grond vrij, eigen goed.

Het was gelegen aan de Lagewaardseweg in de Hogewaard (sedert 1651 Hoogenwaardsche Polder (6)) te Koudekerk, waar thans is gelegen de „Ridderhofstad Den Toll”.

De bezittingen omvatten:

in 1364: Het Huis, ca. 51 morgen grond en enkele renten;

in 1468: Het Huis, ca. 53 morgen grond (alsmede een kamp land in de Hogewaard) en enkele renten en tienden;

in 1567 (vóór de verkoop): Het Huis, ca. 59 morgen grond (alsmede een kamp land in de Hogewaard) en enkele renten en tienden.

Bij de verkoop der bezittingen in 1567 aan Jhr. **AREND VAN DORP** werd overgedragen:

Het Huis, ca. 59 morgen grond (t.w. 15 morgen eigen land, waarop het Huis stond, in de Hogewaard; 26 morgen leenland van de Grafelijkheid in de Lagewaard; 15 morgen 4 hond eigen land in de Lagewaard en 2 morgen leenland van de **HEER VAN WASSENAER** eveneens in de Lagewaard), een korentiende, alsmede hennep-, raap- en smaltienden, zowel grote als kleine, van de Lagewaard en het oostelijk deel der Hogewaard (lenen van de Grafelijkheid).

De vermelding van het Huis Tol met ca. 50 morgen grond door de oudere schrijvers (**VAN LEEUWEN, BALEN**, etc.), is derhalve in grote trekken juist.

Toch zijn er aanwijzingen, dat de bezittingen uitgestrekter waren. In Leenk. Holland 30, fol. 25 vso, komt een inschrijving voor betreffende het Bollandsweer (anno 1339), gelegen in de Alpherhoorn, belend in het noorden door de Rijn en in het westen door **FLORIJS VAN DEN TOLLE**. Goederen van **FLORIS VAN TOL** aan de zuidzijde van de Rijn zijn ons echter niet bekend. Weliswaar geeft het Leenregister van het Huis Tol de verleien van 2,5 morgen land in het ambacht van Alphen, volgens de

¹⁾ Vgl. o.m. Leids Jaarb. 1931, pag. 54 sq.

belendingen gelegen in de Alpherhoorn (28), doch de **verleien** daarvan vangen eerst aan in 1609, terwijl ook bij de verkoop der goederen in 1567 deze 2,5 morgen niet ter sprake komen.

Voorts schijnt nog een ander weer in de Lagewaard deel te hebben uitgemaakt van de bezittingen. De nrs 67, 68, 69 (71 en 72) van bijlage C maken melding van de belending aan de westzijde van het weer land, waarvan daar sprake is, door **SYMON VREDERIC**, en later door **GHERIJT VAN TOLL** zelve. De bij dit artikel gepubliceerde „**Caerte**” van 1565 toont aan, dat hiermede niet bedoeld kunnen zijn de twee weren van 26 morgen. In bijlage C, nrs 70, 73 en 75 (in 1566-1567) is als belending aan de westzijde opgegeven de Huyszitten te Leyden; de belendingen aan noord- en zuidzijde luiden in de nrs 67-75 onveranderlijk het **Woudambacht** (of Oude **Zwet**) en Lutteke Rijn (of Huis Tol).

Op 21-7-1588 koopt Jhr. **AREND VAN DORP** van de **Weesmeesteren** van het Armen Leprozenhuis te Leiden en van enkele voogden over weeskinderen een weer land in de Lagewaard te Koudekerk, groot 18 morgen, waarvan de Weesmeesteren bezitten 4,5 morgen en de genoemde voogden 13,5 morgen. Het perceel wordt belend door aan de ene kant **AREND VAN DORP** zelf, aan de andere kant Vos **FLORISZ.**, in het zuiden de Lutteke Rijn en in het noorden het Woudambacht (29). Het lijkt waarschijnlijk, dat hier sprake is van hetzelfde weer als waarop de bovengemelde belending doelt. Het werd voor 1457 bezeten door **SYMON VREDERIC VAN TOL** en bleef bezit tot na 1538 (bijlage C, nrs 67-69). De hierboven opgegeven bezittingen van het Huis Tol zouden dus vermeerderd moeten worden met een weer land in de Lagewaard, groot 18 morgen, vanaf (vóór) 1457. Dit eigendom is onderbroken geweest van na 1538 tot 1588.

Ook andere, wel in de regesten beschreven goederen hebben niet onafgebroken deel uitgemaakt van de bezittingen der **VAN TOLS**. Op 30-12-1424 worden de goederen van **FLORIS VAN TOLL** en diens kinderen verbeurd verklaard (30), omdat hij betrokken was bij de aanslag op **HERTOOG JAN VAN BEIEREN** (31). Later echter is zijn zoon **DIRK** weer met de goederen beleend. Evenzo staat de Hertog op 3-1-1423 **FLORIS VAN TOLL** en zijn zoon **DIRCK** toe hun goederen, waar in Holland die ook mogen liggen, rustiglijk te gebruiken (32). Ook toen schijnen de goederen dus verbeurd verklaard geweest te zijn, waarschijnlijk eveneens wegens de Hoekse gezindheid van **FLORIS VAN TOL**.

Het Huis Tol is gedurende ten minste 165 jaar bewoond geweest door het geslacht **VAN TOL**, hetwelk voor het eerst vermeld wordt in 1274. Zij waren het, die aan het huis hun naam en wapen schonken. Dit wapen werd in 1819 geregistreerd bij de Hoge Raad van Adel.

In 1471 droeg **GERRIT SIMON-FREDERIKSZ. VAN TOL** het Huis en de erbij behorende goederen over aan zijn oom **JACOB HENDRIKSZ. COPPIER**. De familie **COPPIER** bleef gedurende 96 jaar in het bezit van Huis en goederen.

In 1567 verkocht Jhr. **JACOB COPPIER, HEER VAN CALSLAGEN EN TOL**, etc., de bezittingen aan Jhr. **AREND VAN DORP, HEER VAN MAASDAM**, etc.

Voor de namen der bewoners van het Huis Tol tussen 1300 en 1567 zij verwezen naar onderstaande lijst van leenvolgers ¹⁾. Zij zijn vazal geweest van **HOLLAND, VAN TEYLINGEN, VAN NAALDWIJK, VAN MONTFOORT, VAN DER MARCK** en van **VAN WASSENAER** en **DE LIGNE**, burggraven van Leiden. De jaartallen van belening zijn vermeld, voor zover deze uit bijlage C blijken.

1. Heer FLORIS VAN TOL x MARCELIA VAN RIJN	
2. FLORIS VAN TOL , zoon van 1	
3. FLORIS VAN TOL	1364
4. FLORIS VAN TOL DE OUDE	1404
5. FLORIS VAN TOL DE JONGE , zoon van 4	1410
6. DIRK VAN TOL , zoon van 5	
7. SIMON-FREDERIK ²⁾ VAN TOL , neef van 6	1456
8. GERRIT VAN TOL , zoon van 7	1466
9. JACOB COPPIER HENDRIKSZ. , oom van 8	1471
10. Mr. HENDRIK COPPIER JACOBSZ. , zoon van 9	1484
11. JACOB COPPIER JACOBSZ. , broeder van 10	1492
12. JACOB COPPIER JACOBSZ. , zoon van 11	1533
13. Jhr. AREND VAN DORP	1567

Hoewel strikt genomen niet tot het onderwerp van deze bijdrage behorend, wil ik nog even ingaan op enkele clericale bijzonderheden. Ten aanzien van de kapelanie op het Sint Laurentius-

¹⁾ Op de genealogische verwantschap zal hier niet nader worden ingegaan.

²⁾ Vgl. Jhr. Mr. W. A. **BEELAERTS VAN BLOKLAND** in **NIJHOFFS Bijdr.**, 4de R, dl X, pag. 247, 248 voetnoot en pag. 304-305.

altaar in de parochiekerk te Koudekerk kan met behulp van de door P. M. **GRIPINK** medegedeelde gegevens (33) de volgende (mogelijk niet volledige) lijst van collators en vicarissen worden opgesteld :

COLLATORS

1453-14. . *Jan van Poelgeest*

ADRIAAN VAN TOL

14. -1508 *Dirk Simons van Tol*

VAN POELGEEST

1508-1533 *Van Poelgeest*

JACOB COPPIER

1533-1568 *Jacob Coppier Jacobsz.*

VAN POELGEEST

1568— **GERARD VAN POELGEEST**

AREND VAN DORP

VICARISSEN

1453(?)—1491/2 **ARNOLD HEIJMERSZ.**

1491/2 —1515/6 **FLORIS VAN TOLL, GERARDSZ.**

1515/6 —1557/8 **JOHAN MICHAELSZ.**

1557/8 -1579 **RIJCK RIJCKERTSZ.**

1579 — **Vicarie** niet meer uitgegeven.

Tenslotte vermeldt de Nederl. Stad- en Dorpsbeschryver nog, dat men in het Huis Tol beschikte over een R.K. Kapel (34). Deze mededeling wordt, althans voor het Huis Tol dat na 1675 gebouwd is, bevestigd door **Th. DE COCK**, die bovendien bericht, dat anno 1702 **GERARDUS VAN MILLIGEN** de huiskapelaan was (35).

D. VAN TOL

BIJLAGE A

BESCHRIJVINGEN EN VERMELDINGEN VAN HET HUIS TOL TE KOUDEKERK

GOUTHOEVEN, W. van: D'oude Chronijcke **ende** Historien van Holland, 's-Gravenhage, 1636. Pag. 125, 164, 207 en 479.

HOUVE, M. v. d. : Hantvest of Chartre Chronyck, Leyden, 1636. Dl 1, pag. 134.

LEEUVEN, Mr. S. v.: Costumen, Keuren **ende** Ordonnantien van het Baljuschapende Lande van Rijnland. Leyden/Rotterdam, 1667. Pag. 41(!).

BALEN, M.: Beschrijvinge der Stad Dordrecht, Dordrecht, 1677. Pag. 1255.

LEEUVEN, S. van: Batavia Illustrata, 's-Gravenhage, 1685. Pag. 753, 921, 1114, 1116, 1121 en 1270.

COCK, Th. de: Missio foederati Belgii, seu missionis Batavae **descriptio** (Ed. A. van Lommel, S. J.), Hagae Com. M. **NIJHOFF**, 1879, pag. 37, 66 en 95.

SWIDS, Lud. : Schatkamer der Nederlandsse Oudheden, Amsterdam, 1711, pag. 338.

PLEMPER, P.: Beschrijving van de Heerlijkheid en het Dorp Alphen aan den Rijn, Leyden, 1714. Pag. 3 en 149.

HALMA, F. : Tooneel der Vereenigde Nederlanden, Leeuwaarden, 1725. Dl 11, pag. 222.

ALKEMADE, C. van: Beschrijving van de Adelijke Hofstad **ende** Geslachte van de Huize van Tol. M.S. (Vgl. Veilingcatalogus, Amsterdam, 1848, pag. 27, nr 54 en Auctie **NIJHOFF**, 's-Gravenhage, 14 en 18 November 1864).

BROUËRIUS VAN NIDEK, M.: Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche Outheden, Amsterdam, 1731, Dl 11, pag. 290 (**Uitg.** 1742: dl 111, pag. 12).

Hedendaagse Historie of Tegenwoordige Staat van alle Volkeren, Amsterdam, 1746. Dl XVI, pag. 365 en 366.

OLLEFEN, L. van, en BAKKER, R.: De Nederlandsche Stad- en Dorp-beschryver, 1801. Dl VIII, Rijnland, Koudekerk, pag. 5, 6, 11, 12, 13, 15 en 16.

AA, A. J. van der: Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, Gorinchem, 1848. Dl XI, pag. 282.

WITKAMP, P. H.: Aardrijkskundig Woordenboek van Nederland, Amsterdam, 1877. Pag. 1199.

ABLAING VAN GIESSENBURG, W. J. BARON D': Nederlandsche Gemeente-Wapens, Arnhem, z.j. Pag. 21 en Plaat 14, nr 188.

Annuaire de la Noblesse de Russie, Troisieme Année, St. Petersburg, 1900. Pag. 480.

DOZY, Mr. CH. M.: Leidens omgeving in vroeger dagen, Leiden, 1900. pag. 10.

TOLL, HANS: Navorscher 1904. Pag. 436 en 491.

WÜSTENHOFF, D. J. M.: Wapenheraut 1904, pag. 291, 292.

REGT, W. M. C.: Jaarboekje van Leiden, 1911. Pag. 43-68.

BEELAERTS VAN BLOKLAND, Jhr. Dr. W. A.: Jaarboekje van Leiden 1912. Pag. 67-76.

BIJLEVELD, W. J. J. C.: Jaarboekje van Leiden, 1915. Pag. 70.

LEEUEWEN, W. S. G. A. en JAC. VAN: Navorscher 1918. Pag. 256.

REGT, W. M. C.: Jaarboekje van Leiden, 1920. Pag. 194.'

MACHEN, W. C. H.: Warmond voorheen en thans, Leiden, 1931. Di 11, pag. 23.

BIJLEVELD W. J. J. C.: Jaarboekje van Leiden, 1938. Pag. 126.

TOLL, JURR. VAN: Sibbe 1941, Pag. 28 en 89. Zie ook noot 21 en 22.

BICKER CAARTEN, A.: Jaarboekje van Leiden, 1941. Pag. 11.

LEEUEWEN, Dr. W. S. G. A.: Jaarboekje van Leiden, 1949. Pag. 129.

FOCKEMA ANDREAE, S. J., RENAUD, J. G. N. en PELINCK, E.: Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland, Leiden, 1952. Pag. 90.

BIJLAGE B

AFBEELDINGEN VAN HET HUIS TOL

Voor 1675

- ¹, „'t oude Adelijk huijs toll". Tekening in kleuren van 9,5 x 14 cm in: Afbeeldingen der Adelijke Heeren Huysen mitsgaders der voor-naamste Hofsteden, van Zuyd-Holland, meest op de plaatsen zelfs getekend door CORNELIS(!) PRONK en bijeen versameld door ANDRIES SCHOEMAKER. Handschrift. Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage nr 78C53, fol. 149. (Komt niet voor in ander exemplaar van het handschrift, dat in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam berust).

1675-1781

2. „'t huijs Tol in Rhijnland bij Koudekerk". Sepiatekening van 15 x 24 cm door A. RADEMAKER. Gem. Archief Leiden. Invent.: Leidse Prenten Verzameling, nr 76523 (oude numm. : 11574)
3. 't huis Tol bij Koukerk". 1718. Tekening van 14,5 x 18 cm. Gem. Archief Leiden. Invent. : Leidse Prenten Verzameling, nr 76524 (oude numm. : 11573). Gereproduceerd in Leids Jaarb. 1911, t.o. pag. 54.
4. „Het Huijs Tol". Pentekening in cirkel ø 9 cm in: Huis van Alkemade I, fol. 95 **VSO**, m.s. van 1687 van **KORN. VAN ALKEMADE**. Leidse Bibliotheek nr 3204. Natekening hiervan uit de twintigste eeuw op Gem. Archief Leiden. Invent.: Leidse Prenten Verzameling, nr 76520 (oude numm. : 7389).
5. 't huys te Tol aan de noord oost zijde d. 10 Aug. 1718". Tekening. Collectie Erven wijlen Jhr. Dr. W. A. **BEELAERTS VAN BLOKLAND**.
6. „'t toll. 't huys naest Klijn Poelgeest aende noord oost zijde d. 10 Aug. 1718". Schets. Collectie Erven wijlen Jhr. Dr. W. A. **BEELAERTS VAN BLOKLAND**.
7. 't tolhuys naest Poelgeest aen de zuyd zijde d. 10 Aug. 1718". Tekening. Collectie Erven wijlen Jhr. Dr. W. A. **BEELAERTS VAN BLOKLAND**.
8. „Van Ouds het huis den Toll, afgebrooke in den Jaare 1781". Tekening in kleuren van 18 x 23,5 cm door H. J. **METZELAAR**. Gem. Archief Leiden. Invent.: Leidse Prenten Verzameling, nr 76522 (oude numm. : 11575). Gereproduceerd in Leids Jaarboekje 1911, t.o. pag. 45.

1813—ca. 1900

9. Het Huis Tol. Aquarel van 7 x 10 cm. In particulier bezit. Fotografische reproductie in Collectie D. van Tol te Amsterdam.

na 1900

10. Zuidpoort en portierswoning van de Ridderhofstad Den Toll. 1924. Foto van 14 x 8 cm. Collectie D. van Tol te Amsterdam.
11. De Ridderhofstad Den Toll. Luchtfoto's van de Geallieerde Luchtmacht. Schaal 1 : 10.000. 12 Sept. 1944. Luchtfoto-archief Stichting voor Bodemkartering, Wageningen, nrs 334-XIV-23 en 24.
12. De Ridderhofstad Den Toll. Luchtfoto LFN. Schaal 1 : 750. 1952. Collectie D. van Tol te Amsterdam.
13. Diverse schilderijen en foto's. 1924-heden. Gem. Archief Leiden, Collectie D. van Tol te Amsterdam en andere particuliere verzamelingen.

BIJLAGE C

**UITTREKSELS UIT DE STUKKEN
BETREKKING HEBBENDE
OP HET HUIS TOL**

HET HUIS TOL MET 14 MORGEN IN DE HOGEWAARD

1. Verklaring van **DIRK, HEER VAN TEYLINGEN**, dat **GERLAND VAN RIJN** alle goederen die hij van **HEER DIRK** te leen houdt ter leenvervolgung mag laten overgaan op zijn wettige dochter, indien hij zonder wettige zonen mocht komen te overlijden. 11-3-1272.
Archief Huis Tol, nr 1.
Vgl.: D. J. M. **WÜSTENHOFF**, Wapenheraut 1904, pag. 292, noot 2.
2. Verklaring van **DIRK VAN TEYLINGEN**, **KNAPE**, dat alle goederen die **VER MARCELL**, **HEREN FLORENS** wijf **VANDEN TOLLEN**, van hem te leen houdt, t.w. de woning met 14 morgen land, gegeven worden tot leengoed niet te versterven binnen achterzusters kind en zullen komen op de wettige **zonen(dochters)** van **FLORIS VAN TOL** en **MARCELIA**, of bij ontstentenis daarvan aan haar zusters, kinderen van **GEERLAND**; en dat het goed te verheergewaden is met een rode sperwer. 26-10-1306.
Archief Huis Tol, nr 2. Vidimus van 30-12-1364.
Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 1 rto en vso.
3. Belening van **JACOB COPPIER**, na opdracht van diens neef **GHERIJT VAN TOLL**, door **HEER HENRIC VAN NAILDWIJCK** met de Hofstede en woninge van Tol met 14 morgen grond in de Hogewaard te **Koudekerk**, belend in het oosten door **BERTELMEUS DIE LIJNDRAYER**, in het westen door de Drieacker, in het zuiden door **BERTELMEUS DIE LYNDRAYER** en het Goulant en in het noorden door **SYMON VREDERICX** erfgenenam en de Lutteke **Rijn**, tot recht erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind, zoals dit behoorde te geschieden vanwege de Hofstede van Oude Teylingen, en te verheergewaden met een rode sperwer. 7-6-1471.
Archief Huis Tol, nr 8.
Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 1 vso en 2.
4. Belening van **JACOB COPPYER**, bij overlijden van zijn broeder Mr. **HEYNRICK COPPYER JACOBZ.**, door **HEYNRICK, HEER VAN NAELEDWIJCK** en ter Capellen, met de Hofstede en woninge van Tol met 14 morgen land in de Hogewaard te Koudekerk, belend als in nr 3, tot recht erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind, zoals

dit behoorde te geschieden vanwege de Hofstede van Oude Teylingen, en te verheergewaden met een rode sperwer. 8-8-1492.

Archief Huis Tol, nr 12.

Vgl. : Coll. **VAN DORP**, fol. 2 rto en vso.

5. Schenking door **ROBBRECHT, GRAAF VAN DER MARCK, HEER VAN NAELDTWICK** en ter Capelle, aan zijn leenman **JACOB COPPIER** als vrij eigen goed de Hofstede en woning van Tol met 14 morgen land, gelegen in de Hogewaard te Koudekerk, in het oosten belend door **PIETER VAN ZIJL**, in het westen door de Drie Acker, in het zuiden door het Goutland en in het noorden door de Lutteke Rijn, waarbij **JACOB COPPIER** en diens nakomelingen worden kwijtgescholden alzulke hulde, manschap en eed als tot op heden verschuldigd was. 7-11-1515.

Coll. **VAN DORP**, fol. 2 vso en 3 rto en vso. Afschriften, 21-5-1588.

6. Vier constitutiebrieven onder verband van de Hofstede van Tol met 15 morgen land waar deze woning on staat in de Hogewaard te Koudekerk, belend in het noorden door de Lutteke Rijn en in het zuiden door het Gouweland, welke goederen door Thr. **JACOB COPPIER** als vrije eigen goederen 'worden bezeten. 156 1, 1566.

Coll. **VAN DORP**, portef. 9, nrs 10, 14 en 39; portef. 6, nr 16.

7. Overeenkomst, waarbij Jhr. **JACOB DE COPPYER VAN CALSLAGEN**, verkoopt aan **AERNT VAN DORP** de Hofstede van Tol met 59 morgen onderleen en eigen land, alsmede de tienden die Jhr. **JACOB COPPIER VAN CALSLAGEN** na het desbetreffend accoord met het kapittel van het Hof te 's-Gravenhage bezit. 2-4-1567.

Vgl. : Coll. **VAN DORP**, fol. 15 rtoen vso en 16. Afschrift van 21-5-1588.

8. Verklaring van Jhr. **JACOB COPPIER, HEER TOT CALSLAGEN**, ten overstaan van Schouten en Buren van Alphen en Koudekerk, dat hij verkocht en overgedragen heeft aan Jhr. **AERNDT VAN DORP** de Hofstede van Tholl „als huysinge, bargaen, schuijren ende alle tgene aertvast ende nageluast is, mitsgaders alle de materialen tot den nieuwen werck van den huijsse ghedestineert zynde”, met 15 morgen eigen land, waarop deze woning staat, gelegen in het ambacht van Koudekerk in de Hogewaard, belend in het oosten door **WILLEM PIETERSZ.**, in het westen door de Drieacker, in het noorden door de Lutteke Rijn en in het zuiden door het Gouweland. 5-8-1567.

Archief Huis Tol, nr 17.

Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 16 vso en 17 rto en vso.

DERDEHALF HOED HAVER UIT DE TIENDE VAN RIJSWIJK

9. **HEER FLORENS VANDER TOLNE** houdt te leen derdehalf hoed haver uit de tiende van Rijswijk. 1283/5.

Leenk. Holland 5, fol. 89.

Zie: S. **MULLER HZN**, Bijdr. en Meded. v.h. Hist. Gen. te Utrecht, dl. XXII, 1901, pag. 265, nr 306.

10. **FLORIIS VANDEN TOLLE** houdt 30 schellingen 's jaars uit de tiende van Voorburg, naar hij zegt voor $1\frac{1}{2}$ hoed haver, die zijn ouders

hielden van de **HEREN VAN TEYLINGEN**. Kort na 1328.

Leenk. Holland 1, fol. 79 vso;

Leenk. Holland 2, fol. 65 vso.

Zie: S. **MULLER HZN**, Bijdr. en Meded. v.h. Hist. Gen. te Utrecht, dl. XXII, 1901, pag. 292, nr 20.

11. Belening van **JACOB COPPIER**, na opdracht door zijn neef **GHERIJT VAN TOLL**, door **HENRIC, HEER VAN NAILDWIJK** en ter Capellen met 30 schellingen 's jaars van en uit de tiende van Rijswijk, die **HEER HENRIC** houdt van de **GRAAF VAN HOLLAND**, of uit andere goederen van **VAN NAALDWIJK**, jaarlijks uit te betalen op St. **Lambrechtsdag** of binnen veertien dagen daarna, ten erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind, zoals de oude handvesten en leenbrieven hieromtrent voorschrijven. 7-6-1471.

Archief Huis Tol, nr 8.

Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 1 vso en 2.

12. Belening van **JACOB COPPYER**, bij overlijden van zijn broeder Mr. **HEYNRICK COPPYER JACOBZ.**, door **HEYNRICK, HEER VAN NAELDWIJK** en ter Capellen met 30 schellingen uit de tiende van Rijswijk, die **HEER HEYNRICK** teleenhoudt van de **GRAAF VAN HOLLAND**, of uit zijn andere goederen, jaarlijks uit te betalen op St. **Lambrechtsdag** of binnen veertien dagen daarna, gelijk dit ook vroeger geschiedde vanwege de hofstede Oud-Teylingen, te houden tot een recht erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 8-8-1492.

Archief Huis Tol, nr 12.

Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 2 rto en vso.

VIJF VIERTEL HAVER UIT HET RENTMEESTERSCHAP VAN NOORD-HOLLAND

13. Zie nr 10.

14. **FLORES VANDEN TOLLE** ontvangt 30 schellingen uit de tiende van Rijswijk voor 1 **viertel** haver. 1334.

Zie: Dr. H. G. **HAMAKER, De** Rekeningen van de Grafelijkheid van Holland, Rentmeestersrekeningen, dl 1, pag. 226.

15. **FLORIJS VANDEN TOLLE** ontvangt 30 schellingen uit de tiende van Rijswijk voor vijf **viertel** haver. 1343.

Zie: Dr. H. G. **HAMAKER, De** Rekeningen der Grafelijkheid van Holland, Rentmeestersrekeningen, dl 11, pag. 41.

16. **FLORUS VANDEN TOL** ontvangt vijf **viertel** haver uit het rentmeesterschap van Noord-Holland tot recht leen. 24-11-1364.

Leenk. Holland 50, fol. 93.

17. Opdracht van **FLORIS VAN TOL** van vijf **viertel** haver, die hij van de graaf in leen houdt en die hem jaarlijks wordt uitbetaald uit het rentmeesterschap van Noord-Holland. In plaats daarvan beleent **HERTOG ALBRECHT VAN BEIEREN** hem met de smaltiede van **Koudekerk**, zowel grote als kleine, tot onversterfelijk leen. 27-1-1401.

Leenk. Holland 52, fol. 408 vso.

18. Belening van **FLORIJS VAN TOLLE** DIE **OUDE** ¹⁾ met vijf **viertel** haver houdende veertig achtendeel haver uit het rentmeesterschap van Noord-Holland, jaarlijks uit te betalen op meidag, tot recht leen. 1404. Leenk. Holland 56, fol. 6 vso.

19. Belening van **FLORIJS VAN TOLL**, meesterknaep van **ONSEN** herbergen, bij overlijden van zijn vader, met vijf **viertel** haver, houdende veertig achtendeel haver, uit het rentmeesterschap van Noord-Holland, jaarlijks uit te betalen op meidag; door **FLORIS'** vader gehouden als recht leen, in den vervolge te houden tot erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 2-9-1410.
Leenk. Holland 54, fol. 68 vso;
Leenk. Holland 281, fol. 20.

20. Belening van **SYMON VREDERICK GERIJTSZ.**, bij overlijden van zijn oom **DIRCK VAN TOL**, door **PHILIPS VAN BOURGONDIE** met in nr 19 genoemd object. 7-4-1456.
Veilingcatalogus **FRED. MULLER** te Amsterdam van 19-5-1912, nr 3035;
Leenk. Holland 116, fol. 64 vso.
Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 3 vso en 4.

21. Belening van **GERIJT VAN TOLL**, bij overlijden van zijn vader **SYMON VREDERICK VAN TOLL**, door **PHILIPS VAN BOURGONDIE** met in nr 19 genoemd object. 1-10-1466.
Leenk. Holland 117, fol. 26 rto en vso.
Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 4 rto en vso.

22. Opdracht van **GERIJT VAN TOL**, **SIMON VREDERIC VAN TOLS ZONE**, voor leenmannen van de Grafelijkheid van Holland, ten behoeve van zijn oom **JACOB COPPIER HEYNRICXZ.**, van in nr 19 genoemd object. 17-6-1471.
Archief Huis Tol, nr 9;
Leenk. Holland 118, fol. 26 vso.
Vgl. : Coll. **VAN DORP**, fol. 4 vso en 5.

23. Belening van **JACOB COPPIER HENRICXZ.**, bij opdracht van **GERIJT VAN TOL**, **SYMON VREDERIC VAN TOLS ZON**, door **KAREL DE STOUTE** met in nr 19 genoemd object. 7-10-1471.
Archief Huis Tol, nr. 10;
Leenk. Holland 118, fol. 26 vso en 27.
Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 5 rto en vso en 6.

24. Belening van Mr. **HEYNRICK COOPIER**, bij overlijden van zijn vader **JACOB COOPIER**, door **MAXIMILIAAN** met in nr 19 genoemd object. 26-3-1484.
Leenk. Holland 120, fol. XXXI.

¹⁾ Later is „die oude” doorgehaald, waarschijnlijk toen bij zijn overlijden in 1410 zijn zoon **FLORIS VAN TOL** met ditzelfde goed beleend werd, en tevens is toegevoegd: „dese voirseyde hauer siin Florijs voirseyt gegeven tot enen erflien gelijk hi siin andere goeden hout/anno. XIIIJC. ende X” (Vgl.: nr 19).

25. Belening van **JACOB COPIER JACOBSZ.**, bij overlijden van diens broeder Mr. **HENRIC COPIER**, door **MAXIMILIAAN** met in nr 19 genoemd object. 2-8-1492.
Leenk. Holland 121, fol. II rto en vso.
26. Belening van **JACOB COPPIER JACOBSZ.**, bij overlijden van zijn vader **JACOB COPPIER JACOBSZ.**, door **KAREL V** met in nr 19 genoemd object. 5-9-1533.
Leenk. Holland 125, fol. LVII vso en LVIII.
27. Belening van **CORNELIS COPPIER VAN CALSLAGEN**, kapitein van een vendel voetknechten der Geünieerde Provinciën, bij overlijden van zijn broeder **JACOB COPIER VAN CALSLAGEN**, door de Ridderschap, Edelen en Steden van Holland en Westvrieslandt met vijf **viertel** haver, houdende veertig achtendeel haver, uit het rentmeesterschap van Noord-Holland, ten onverstefelijken erfleen, overeenkomstig de oude brieven. 2 ~~7-4-~~ 1602.
Leenk. Holland 136, fol. CCCXLII rto en vso.

TWEE WEREN IN DE LAGEWAARD

28. Zie nr 1.
29. Verklaring van **DIRK, RIDDER, HEER VAN TEYLINGEN**, dat **GHEERLANT VAN DEN RINE** van hem houdt tot recht erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind twee weren land in het oosteinde van Koudekerk, t.w. het **8ste** weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde. 5-1-1276.
Leenk. Holland 49, fol. 2.
Zie: **v. D. BERGH**, Oorkondenboek van Holland en Zeeland, nr 303.
30. Belening van **FLORUS VANDEN TOL** met twee weren land te **Koudekerk** do& de **GRAAF VAN HOLLAND**, wie deze waren aangekomen van de **HEER VAN TEYLINGEN**. ten erfleen. ~~24-~~ 11-1364.
Leenk. Holland 50, fol. 93.
31. **JAN VAN POELGEEST** draagt op en wordt beleend door **WILLEM VAN BEIEREN** met het **8ste** weer vanaf de kerk te Koudekerk oostwaarts, met **woning** en boomgaard **groot** tezamen 17.5 **morgen**, etc.. ten erfleen. ~~16-11-~~1386.
Leenk. Holland 50, fol. 243 :
Leenk. Holland 51, fol. 3 vso en 4.
32. Belening van **FLORIJS VAN TOLLE DIE OUDE** ¹⁾ door de **GRAAF VAN HOLLAND** met twee weren land te Koudekerk, t.w. het **8ste** weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, ten erfleen. 1404.
Leenk. Holland 56, fol. 6 vso.

¹⁾ Later is „die oude” doorgehaald, **waarschijnlijk** toen bij zijn overlijden in 1410 zijn zoon **FLORIS VAN TOL** met ditzelfde goed beleend werd (Vgl nr 33).

33. Belening van FLORIJS VAN TOLL, meesterknaep van onsen herbergen, bij overlijden van zijn vader FLORIJS VAN TOLL, door GRAAF WILLEM VAN BEIEREN met twee weren land te Koudekerk, t.w. thans het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, belend aan de westzijde door H E E R G H E R R I T V A N P O E L G E E S T , aan de zuidzijde door de Lutteke Rijn, aan de oostzijde door J A C O B M A R C S Z . , W I L L E M M A R T I J N S Z . en K E R S T A N T D I E R C Z . kinderen en aan de noordzijde door de Oude Zwet, ten erfleen niet te versterven binnen achterzusterskind. 2-9-1410.
Leenk. Holland 54, fol. 68 vso;
Leenk. Holland 281, fol. 20.
34. Belening van SYMON VREDERICK GERIJTSZ., bij overlijden van DIRCK VAN TOLL, zijn oom, door PHILIPS VAN BOURGONDIË met twee weren land te Koudekerk, t.w. thans het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, belend als in nr. 33, ten erfleen niet te versterven binnen achterzusterskind. 7-4-1456.
Veilingcatalogus FRED. MULLER te Amsterdam van 19-5-1912, nr 3035;
Leenk. Holland 116, fol. 64 vso.
Vgl.: Coll. VAN DORP, fol. 3 vso en 4.
35. Belening van GERIJT VAN TOLL, bij overlijden van SYMON VREDERICK VAN TOLL, zijn vader, door PHILIPS VAN BOURGONDIË met twee weren land te Koudekerk, t.w. het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, belend als boven, ten erfleen niet te versterven binnen achterzusterskind. 1-10-1466.
Leenk. 117, fol. 26 rto en vso.
Vgl.: Coll. VAN DORP, fol. 4 rto en vso.
36. Opdracht van GERIJT VAN TOL, SYMON VREDERIC VAN TOLS ZONE, voor leenmannen van de Grafelijkheid, ten behoeve van zijn oom J A C O B C O O P I E R H E Y N R I C K Z . van twee weren land te Koudekerk, t.w. het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, belend als boven. 17-6-1471.
Archief Huis Tol, nr 9;
Leenk. Holland 118, fol. 26 vso.
Vgl.: Coll. VAN DORP, fol. 4 vso en 5.
37. Belening van J A C O B C O O P I E R H E N R I C K Z . , bij opdracht van GERIJT VAN TOL, SYMON VREDERIC VAN TOLS ZON, door KAREL DE STOUTE met twee weren land te Koudekerk, t.w. het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, belend als boven, ten erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 7-10-1471.
Archief Huis Tol, nr 10;
Leenk. Holland 118, fol. 26 vso en 27.
Vgl.: Coll. VAN DORP, fol. 5 rto en vso en 6.
38. Belening van Mr. HEYNRICK COOPIER, bij overlijden van diens vader J A C O B C O O P I E R door MAXIMILIAAN met twee weren land te Koudekerk, t.w. het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, belend als boven, ten erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 26-3-1484.
Leenk. Holland 120, fol. XXXI.

39. Belening van **JACOB COPIER JACOBZ.**, bij overlijden van zijn broeder Mr. **HENRIC COPIER**, door **MAXIMILIAAN** met twee weren land te Koudekerk, t.w. het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, belend als boven, ten erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 2-8-1492.
Leenk. Holland 121, fol. 11 rto en vso.
40. Belening van **JACOB COPPIER JACOBZ.**, bij overlijden van zijn vader **JACOB COPPIER JACOBZ.**, door **KAREL V** met twee weren land te Koudekerk, t.w. het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, belend door in het oosten het Sinte Cecielienclooster te Leyden, in het westen **GEERYT VAN HOOICHT-WOUDE**, in het zuiden de Laegewaertsche Wateringe en in het noorden het Woutambocht, tot erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 5-9-1533.
Leenk. Holland 125, fol. LVII vso en LVIII.
41. Belening van **ADRIAEN VAN ZWIETEN**, bij opdracht door **JACOB COPPIER JACOBZ.** voor leenmannen van Holland, door **PHILIPS 11** met twee weren land te Koudekerk, t.w. het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, groot 15 resp. 11 morgen, belend als in nr 40, tot erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 29-8-1556.
Leenk. Holland 128, fol. XXXIII rto en vso.
42. Belening van **JACOB COPPIER JACOBZ.**, na opdracht door **ADRIAEN VAN ZWIETEN**, door **PHILIPS 11** met twee weren land te Koudekerk, t.w. het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, belend als boven, tot erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 14-1-1557.
Leenk. Holland 128, fol. XXXVIII vso en XXXIX.
43. Verklaring van Jhr. **JACOB COPPIER, HEERE VAN CALSLAEGEN**, ten overstaan van leenmannen van de Grafelijkheid van Holland, dat hij verkocht en overgedragen heeft aan Jhr. **AERNT VAN DORP** twee weren land te Koudekerk, t.w. het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, belend als boven. 16-8-1567.
Leenk. Holland 131, fol. XXIX.
Vgl. : Coll. **VAN DORP**, fol. 17 vso.
44. Belening van Jhr. **AERNT VAN DORP**, na opdracht door Jhr. **JACOB COPPIER** voor leenmannen van de Grafelijkheid van Holland, door **PHILIPS 11** met twee weren land te Koudekerk, t.w. het 9de weer vanaf de kerk oostwaarts en het andere daaraan grenzend aan de oostzijde, groot 15 resp. 11 morgen, belend als boven, tot erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 2-10-1567.
Leenk. Holland 13 1, fol. XXIX vso.
Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 18 rto en vso.

CA. 10 MORGEN TE OUDSHOORN

45. Belening van **FLORUS VANDEN TOL** met een weer land van ca. 9 morgen te Oudshoorn, belend aan de oostzijde door **JAN BEGGHE**

en aan de westzijde door WILLEM MOURSSOON, tot recht leen. 24-1 1-1364.

Leenk. Holland 50, fol. 93.

46. Belening van **FLORIJS** VAN TOLLE DIE OUDE ¹⁾ met ca. 10 morgen land te Oudshoorn, tot recht leen. 1404.
Leenk. Holland 56, fol. 6 vso.

47. Belening van **FLORIJS** VAN TOLL, meesterknaep van **onsen** herbergen, bij overlijden van zijn vader **FLORIJS** VAN TOLL, die dit leen tot recht leen hield, met ca. 10 morgenland te Oudshoorn, belend aan de oostzijde door **AERNT** VAN DUUENVOERDE, aan de westzijde door **DIERC** WOUTERS' erfenamen, aan de zuidzijde door de Banwatering van Koudekerk en aan de noordzijde door het ambacht van **Eslikerwoude**, tot erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 2-9-1410.

Leenk. Holland 54, fol. 68 vso;

Leenk. Holland 281, fol. 20.

48. Belening van **SYMON** VREDERICK GERIJTSZON, bij overlijden van zijn oom **DIRCK** VAN TOL, door **PHILIPS** VAN BOURGONDIE met ca. 10 morgen land in het ambacht van Oudshoorn, belend als in nr 47, tot erfleen. 7-4-1456.

Veiling catalogus FRED. MULLER te Amsterdam van 19-5-1912, nr 3035;

Leenk. Holland 116, fol. 64 vso.

Vgl.: Coll. VAN DORP, fol. 3 vso en 4.

49. Belening van **GERIJT** VAN TOLL, bij overlijden van zijn vader **SYMON** VREDERICK VAN TOLL, door **PHILIPS** VAN BOURGONDIE met ca. 10 morgen land in het ambacht van Oudshoorn, belend als boven, tot erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 1-10-1466.

Leenk. Holland 117, fol. 26 rto en vso.

Vgl.: Coll. VAN DORP, fol. 4 rto en vso.

50. Opdracht van **GERIJT** VAN TOL, **SYMON** VREDERIC VAN TOLS ZONE, voor leenmannen van de Grafelijkheid van Holland, ten behoeve van zijn oom **JACOB** COPPIER HEYNRICXZ. van 10 morgen land in het ambacht van Oudshoorn, belend als boven. 17-6-1471.

Archief Huis Tol, nr 9;

Leenk. Holland 118, fol. 26 vso.

Vgl.: Coll. Van Dorp, fol. 4 vso en 5.

51. Belening van **JACOB** COPPIER HENRICXZ., na opdracht van **GERIJT** VAN TOL, **SYMON** VREDERIC VAN TOLS ZON, door **KAREL** DE STOUTE met ca. 10 morgen land in het ambacht van Oudshoorn, belend als boven, tot erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 7-10-1471.

¹⁾ Later is „die oude” doorgehaald, waarschijnlijk toen bij zijn overlijden in 1410 zijn zoon **FLORIS** VAN TOL met hetzelfde goed beleend werd en tevens is toegevoegd: „dese voirseyde X morgen siin Florijs voirseyt gegeven tot **enen** erflien gelijk hi siin andere goeden hout/anno. XIII^JC. ende X” (Vgl. nr 47).

Archief Huis Tol, nr 10;
Leenk. Holland 118. fol. 26 vso en 27.
Vgl: Coll. VAN DORP, fol. 5 rto en vso en 6.

52. Belening van Mr. **HEYNRICK COOPIER**, bij overlijden van diens vader **JACOB COOPIER**, door **MAXIMILIAAN** met 10 morgen land te Oudshoorn, belend als boven, tot erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 26-3-1484.
Leenk. Holland 120, fol. **XXXI**.
53. Belening van **JACOB COPIER JACOBSZ.**, bij overlijden van zijn broeder Mr. **HENRIC COPIER**, door **MAXIMILIAAN** met 10 morgen land in het ambacht van Oudshoorn, belend als boven, tot erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 2-8-1492.
Leenk. Holland 121, fol. 11 rto en vso.
54. Belening van **MARIE SIMONSDR.**, bij opdracht van **JACOB COPPIER JACOBSZ.**, door **KAREL V** met 10 morgen land te Oudshoorn, belend in het oosten door de erfgenamen van **JAN VAN DUUVOIRDE OUTGIERSZ.**, in het westen door **SIMON JANSZ.**, in het zuiden de **Banwatering** van Koudekerk en in het noorden het ambacht van Elsickerwoude, tot erfleen niet te versterven binnen achterzusters kind. 1-6-1529.
Leenk. Holland 125, fol. **XIX** rto en vso.

DE HOF CAMP IN DE HOGewaARD

55. Opdracht en belening van **JONGHE FLORIS VANDEN TOLLE** door **WILLEM VAN BEIEREN** met de Hofcamp in de Hogewaard, uitgezonderd één morgen daarvan die gehouden wordt door de pastoor en de koster van Koudekerk, tot onversterfelijk erfleen. 9-10-1388.
Leenk. Holland 50, fol. 282 ;
Leenk. Holland 51, fol. 4 vso.
56. Belening van **SYMON VREDERICK GERIJTSZOEN**, bij overlijden van zijn oom **DIRCK VAN TOL**, door **PHILIPS VAN BOURGONDIE** met een kamp land gelegen in de Hogewaard te Koudekerk engehete **Hoffcamp**, uitgezonderd één morgen daarin liggende, die behoort aan de pastoor en de koster van Koudekerk, tot onversterfelijk erfleen. ~~7-4-~~ 1456.
Veilingcatalogus **FRED. MULLER** te Amsterdam van 19-5-1912, nr 3035;
Leenk. Holland 116, fol. 64 vso.
Vgl.: Coll. VAN DORP, fol. 3 vso en 4.
57. Belening van **GERIJT VAN TOLL**, bij overlijden van zijn vader **SYMON VREDERICK VAN TOLL**, door **PHILIPS VAN BOURGONDIE** met bovengenoemd object. 1-10-1466.
Leenk. Holland 117, fol. 26 rto en vso.
Vgl: Coll. VAN DORP, fol. 4 rto en vso.
58. Opdracht van **GERIJT VAN TOL**, **SYMON VREDERIC VAN TOLS ZONE**, voor leenmannen van de Grafelijkheid van Holland, ten behoeve van zijn oom **JACOB COPPIER HEYNRICXZ.**, van bovengenoemd object. 17-6-1471.
Archief Huis Tol, nr 9;
Leenk. Holland 118, fol. 26 vso.
Vgl. : Coll. VAN DORP, fol. 4 vso en 5.

59. Belening van **JACOB COPPIER HENRICXZ.**, na opdracht van **GERIJT VAN TOL, SYMON VREDERICVAN TOLS ZOON**, door **KAREL DE STOUTE** met bovengenoemd object. 7-10-1471.
Archief Huis Tol, nr 10;
Leenk. Holland 118, fol. 26 vso en 27.
Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 5 rto en vso en 6.
60. Belening van Mr. **HEYNRICK COOPIER**, bij overlijden van diens vader **JACOB COOPIER**, door **MAXIMILIAAN** met bovengenoemd object. 26-3-1484.
Leenk. Holland 120, fol. **XXXI**.
61. Belening van **JACOB COPIER JACOBSZ.**, bij overlijden van diens broeder Mr. **HENRIC COPIER**, door **MAXIMILIAAN** met bovengenoemd object. 2-8-1492.
Leenk. Holland 121, fol.11 rto en vso.
62. Belening van **JACOB COPPIER JACOBSZ.**, bij overlijden van diens vader **JACOB COPPIER JACOBSZ.**, door **KAREL V** met bovengenoemd object. 5-9-1533.
Leenk. Holland 125, fol. LVII vso en LVIII.
63. Opdracht van Jhr. **JACOB COPPIER, HEER VAN CALSLAGHEN**, voor leenmannen van Holland, ten behoeve van **DIRCK JANSZ.**, wonende te Koudekerk, van de Hoffcamp, liggende in de Hogewaard te Koudekerk, uitgezonderd één morgen daarvan, toebehorend aan de pastoor en de kosten van Koudekerk, belend in het oosten door **WILLEM AERTSZ.**, in het westen en het noorden door **MICHIEL GERIJTSZ.** C.S. en in het zuiden door **BARBARA REYERSDR.** 14-9-1571.
Leenk. Holland 131, fol. LXVI rto en vso.
(De belening hiervan door **PHILIPS 11** is geschied op 29-9-1571.
Leenk. Holland 131, fol. LXVII).

HET VROONGORS TE VOORHOUT

64. Belening van **JONCFR. CLEMEYNSEN JONGE FLORIIS WIJF VAN TOL, JANSDR. VAN POELGEEST**, door **HERTOG ALBRECHT VAN BEIEREN** met 28 morgen land te Voorhout, geheten het Froengors, voor de duur van haar leven. 22-9-1392.
Leenk. Holland 52, fol. 46.
65. Belening van **COEN VAN OISTERWIJC** door **HERTOG ALBRECHT VAN BEIEREN** met ca. 28 morgen land te Voorhout, geheten het **Vroenghors**, die aan de Grafelijkheid verstorven waren bij overlijden van **JONCFR. CLEMENSEN JANSDOCHT. VAN POELGEEST**, die **JONGE FLORIJS WIJF WAS VAN TOLLE**, tot onversterfelijk erfleen. 24-5-1396.
Leenk. Holland 52, fol. 214.

2 MORGEN IN DE LAGEWAARD

66. **DIRC VAN TOLL** vermeld als leenman van **HENRIC, HEER VAN WASSENAER, BURCHGRAVE VAN LEYDEN**. 27-9-1430,
Zie: Van Mieris, Charterboek, dl IV, pag. 986.
67. Belening van **SYMON VREDERIC GHERIJTSZ.**, bij overlijden van zijn oom **DIRCK VAN TOLL**, door **JOHAN, HEER VAN WASSENAIR**, met 2 morgen land, gelegen in de Lagewaard te Koudekerk, in een weer land, belend aan de oostzijde door **HUGE BOUDEWIJNSZ.**, aan de

westzijde **SYMON VREDERIC** zelve, aan de zuidzijde de woninge ten **Toll** en aan de noordzijde de Oude **Zwet**, tot recht leen. 30-5-1457.
 Archief Huis Tol, nr 4.
 Vgl. : Coll. **VAN DORP**, fol. 6.

68. Belening van **GHERIJT VAN TOLL**, **SYMON VREDERICXZ.**, bij overlijden van zijn vader, door **JOHAN, HEER VAN WASSENAR**, burggraaf van Leiden, met 2 morgen land in de Lagewaard te Koudekerk, in een weer land, belend aan de westzijde door **GHERIJT VAN TOLL zelve**, voorts als in nr 67, tot recht leen. 14-4-1466.
 Archief Huis Tol, nr 6.
 Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 6 vso.
69. Belening van **JACOB COPPIER JACOBZ.**, bij overlijden van zijn vader **JACOB COPPIER**, door **JACOB VAN LIUGNE, BARON VAN BELOEL VAN WASSENAER, BURCHGRAVE VAN LEYDEN**, etc. met 2 morgen land in de Lagewaard te Koudekerk, in een weer land, belend als in nr 67, tot recht leen. 7-5-1538.
 Coll. **VAN DORP**, fol. 6 vso. Afschrift van 21-5-1588.
70. **JACOB COPPIER, HEER TOT CALSLAGEN**, verklaart ten overstaan van Schouten en Buren van **Alphen** en Koudekerk, verkocht en overgedragen te hebben aan Jhr. **AERNDT VAN DORP** een **perceel eigen land**, groot 17 morgen 4 hond (zie ook onder: Een weer in de Lagewaard), waaronder begrepen zijn 2 morgen leengoed die men te leen houdt van de **HEER VAN WASSENAER**, gelegen in de Lagewaard te Koudekerk, tegenover de Hofstadt van **Tholl**, belend in het zuiden door de Lutteke Rijn, in het noorden door het Woudambacht, in het oosten door **CORNELIS PIETERSZ. VAN THOLL** en in het westen door de Huyszitten te Leyden, c.s. 5-8-1567.
 Archief Huis Tol, nr 17.
 Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 16 vso en 17 rto en vso.
71. **Ondracht** van Jhr. **JACOB COPPIER. HEER VAN CALSLAGEN. voor** leenmannen van de **Grafelijkheid** van Holland, ten behoeve van Jhr. **AERNT VAN DORP**, van 2 morgen land in de Lagewaard te Koudekerk, in een weer land, belend naar oude brieven vermelden als in nr 67. 16-8-1567.
 Archief Huis Tol, nr 18.
 Vgl. : Coll. **VAN DORP**, fol. 18 vso en 19.
72. **Belening** van Jhr. **AERNT VAN DORP**, na opdracht van Jhr. **JACOB COPPIER, HEER VAN CALSLAGEN.** voor leenmannen van de **Grafelijkheid** van Holland, door **PHILIPS, GRAAF VAN LIGNE, HEERE VAN WASSENAER, BURCHGRAVE VAN LEYDEN**, etc. met 2 morgen land in de Lagewaard te Koudekerk, in een weer, belend naar oude brieven vermelden als in nr 67, gelijk het in 1398 door **HUGE FLORIJS VAN THOLL** ¹⁾ werd opgedragen, tot onversterfelijk erfleen niet te ver-

¹⁾ Een **HUGE FLORISZ. VAN TOL** is ons niet bekend. Waarschijnlijk onjuist uit de oude leenbrieven overgenomen, waarin wellicht gestaan heeft **JONGE FLORIJS VAN THOLL**. W.S.G.A. en **JAC. VAN LEEUWEN** delen in de Navorscher van 1918, pag. 256, mede, dat deze **FLORIS VAN TOL** inderdaad leenman was van de Burggraaf van Leiden. Aan de hand van de daarbij opgegeven bron kunnen wij dit echter niet bevestigen.

sterven binnen achterzusters kind en te verheergewaden met een rode sperwer of met 5 schellingen. 3-10-1567.

Coll. **VAN DORP**, fol. 19. Afschrift van 2 1-5-1588.

EEN WEER IN DE LAGEWAARD

73. Drie constitutiebrieven onder verband van de Hoffstadt van **Toll** en ca. 16 resp. 18 morgen land, gelegen voor aan de genoemde Hoffstadt. in de Lagewaard. belend door in het zuiden de Lutteke Rijn, in het noorden het Woudambacht, in het oosten **CORNELIS PIETERSZ. VAN TOLL** en in het westen de Huyszitten te Leyden c.s. 1566.

Coll. **VAN DORP**, portef. 6, nr 16 en portef. 9, nrs 14 en 39.

74. Zie nr 7.

75. Verklaring door Jhr. **JACOB COPPIER, HEER TOT CALSLAGEN**, ten overstaan van Schouten en Buren van Alphen en Koudekerk, dat hij verkocht en overgedragen heeft aan Jhr. **AERNDT VAN DORP** een perceel eigen land, groot 17 morgen 4 hond, waaronder begrepen zijn 2 morgen leengoed die men te leen houdt van de **HEER VAN WASSENAER**, gelegen in de Lagewaard te Koudekerk, tegenover de Hofstadt van Tholl, belend als in nr 73. 5-8-1567.

Archief Huis Tol, nr 17.

Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 16 vso en 17 rto en vso.

DE SMALTIENDE TE KOUDEKERK

76. Opdracht van **FLORIS VAN TOL** van vijf viertel haver, die hij van de Graaf in leen houdt en die hem jaarlijks worden uitbetaald uit het rentmeesterschap van Noord-Holland. In plaats daarvan beleent **HERTOG ALBRECHT VAN BEIEREN** hem met de smaltiende te **Koudekerk**, zowel grote als kleine, tot onversterfelijk erfleen. 27-1-1401. **Leenk**. Holland 52, fol. 408 vso.

77. Bekrachtiging door het Hof van Holland van een reeds eerder gemaakte overeenkomst tussen de gemachtigde van de voogden over de kinderen van **JACOB COPPIER** en de Gemeenburen van Koudekerk, inzake de betaling der hennep-, raap -en smaltierenden te Koudekerk, die voor de helft worden bezeten door de erven **COPPIER** en voor de helft door het Kapittel van de Hofkapel te 's-Gravenhage ¹⁾. 19-6-1548.

Coll. **VAN DORP**, fol. 9-12. Afschrift van 21-5-1588.

Vgl.: Archief Huis Tol, nr 22, pag. 16 vso tot 22.

78. Overeenkomst tussen **BISSCHOP WILLEM VAN DER LINDEN** en de kapittelheren van de Onze Lieve Vrouwe-kapel van het Hof te 's-Gravenhage enerzijds en Jhr. **JACOB COPPIER, HEERE VAN CAL-**

¹⁾ Vgl. ook: Archief Huis Tol, nr 22, pag. 5 vso tot 7, waaruit blijkt dat voor de helft der tienden, die door de kapittelheren van de O.L.V. kapel van het Hof te 's-Gravenhage worden bezeten, een dergelijke overeenkomst reeds eerder is gesloten en in werking is getreden op 29-12-1543.

SLAEGEN anderzijds, inzake de tienden, zowel grote als kleine, **smal-tienden** en **henneptienden** te Koudekerk, die zij gezamenlijk bezitten, waarbij dit gemeenschappelijk bezit gescheiden wordt. Hierbij komen aan **JACOB COPPIER** de tienden van de gehele Lagewaard en twee blokken in het oostelijk gedeelte van de Hogewaard. 24-12-1564. Archief Huis Tol, nr 15; 2 oorkonden.

Vgl. : Coll. **VAN DORP**, fol. 8 rto en vso en 9.

79. Overdracht van alle tienden, die Jhr. **JACOB DE COPPYER VAN CALSLAGEN** overeenkomstig het desbetreffende accoord met de kapittelheren te 's-Gravenhage in Koudekerk bezit, aan **AERNT VAN DORP**. 2-4-1567.

Coll. **VAN DORP**, fol. 15 rto en vso en 16. Afschrift van 21-5-1588.

DE KORENTIENDE TE KOUDEKERK

80. Belening van **JACOB COPPIER HENRICXZ.**, na opdracht van **DIRCK WILLEM ENGELBRECHTSZOONSZON**, door **KAREL VAN BOURGONDIE** met een korentiende te Koudekerk, ten erfleen. 15-3-1468.

Archief Huis Tol, nr 7;

Leenk. Holland 118, fol. 4 vso en 5.

Vgl. : Coll. **VAN DORP**, fol. 7 vso en 8.

81. Belening van **JACOB COPPIER JACOBZ.**, bij overlijden van zijn vader **JACOB COPPIER JACOBZ.**, door **KAREL V** met een korentiende te Koudekerk, ten erfleen. 5-9-1533.

Leenk. Holland 125, fol. LVII vso en LVIII.

82. Verklaring van Jhr. **JACOB COPPIER, HEERE VAN CALSLAEGEN**, ten overstaan van leenmannen van de Grafelijkheid van Holland, dat hij verkocht en overgedragen heeft aan Jhr. **AERNT VAN DORP** een korentiende te Koudekerk, door hem te leen gehouden van de Grafelijkheid. 16-8-1567.

Leenk. Holland 131, fol. XXIX rto en vso.

Vgl. : Coll. **VAN DORP**, fol. 17 vso en 18.

83. Belening van Jhr. **AERNT VAN DORP**, na opdracht van Jhr. **JACOB COPPIER**, door **PHILIPS II** met een korentiende te Koudekerk, ten erfleen. 2-10-1567.

Leenk. Holland 131, fol. XXIX vso.

Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 18 rto en vso.

DE KAPELANIE OP HET SINT LAURENTIUSALTAAR IN DE PAROCHIEKERK TE KOUDEKERK

84. Zoenbrief inzake de moord op **TONCF. ALIDEN TANSDOCHTER VAN POELGEEST** en **WILLEM CUSER**, waarin onder meer wordt bepaald, dat een kapel gesticht zal worden in de kerk te Koudekerk. **WILLEM VAN BEIEREN** zal hiertoe een vermogen afzonderen van driehonderd kronen; de opbrengst zal bedragen 30 pond Hollands per jaar. Het collatierecht zal berusten beurtelings bij **HEER GERIJT VAN POELGEEST** (voor de eerste maal) en **ADRIAEN VAN TOL** en zo vervolgens, overgaande op hun nakomelingen. 14-9-1413.

Archief Huis Tol., nr 13. Afschrift van 1-7-1503.

Vgl. : **VAN MIERIS IV**, pag. 248 en 249;

Coll. **VAN DORP**, fol. 11 vso en 12 rto en vso:

Navorscher 1854, pag. 353.

85. Verklaring van **JAN VAN POELGEEST**, inhoudende dat hij de kapel, die overeenkomstig de zoenbrief inzake de moord op zijn tante **ALEID** gesticht zou worden en waarvan de collatierechten zouden berusten beurtelings bij zijn vader **HEER GERRIT VAN POELGEEST** zaliger en bij zijn neef **ADRIAAN VAN TOL**, bij dezen sticht op het Sint Laurentiusaltaar in de parochiekerk te Koudekerk, waar wekelijks een mis zal worden opgedragen. De 300 kronen, door **WILLEM VAN BEIEREN** geschonken: zijn belegd in 5 morgen land in de **Lage**-waard te Koudekerk, **1,5** morgen te Koudekerk, nog 1 morgen te Koudekerk, 3 Wilhelmschilden vrij geld 's jaars (van een weer land te Koudekerk) en 3 morgen te Esselikerwoude. 4-4-1453. **ANDR. SCHOEMAKER**, m.s. dl 111, onder „**Koudekerk**”, Amsterdam, 1730. Kon. Hist. Gen. te Amsterdam, Rijksmuseum. Afschrift.
Vgl.: **VAN MIERIS IV**, pag. 250.
86. Vergunning van **FRIDERICUS, MARKGRAAF VAN BADEN, BISSCHOP VAN UTRECHT**, aan **HEER FLORIS VAN TOL**, vicaris van de kapelanie van Sint Laurentius in de parochiekerk te Koudekerk, de missen — zolang hij de genoemde vicarie bezit — op te dragen in de kapel van de Heilige Maagd Maria te 's-Gravenhage. De huidige patroon van de vicarie is **DIRK SYMONS VAN TOL**, priester. 5-5-1507.
Coll. **VAN DORP**, fol. 12 vso en 13. Afschrift van 21-5-1588.
87. Notariële acte van overdracht van het collatie- en presentatierecht der kapelanie op het Sint Laurentiusaltaar in de parochiekerk te Koudekerk van **HEER DIRK VAN TOLL**, Utrechts priester van het geslacht **VAN TOL**, aan **JACOP COPPYER JACOBSZ.**, de huidige bezitter van de leengoederen van het Huis Tol. 30-10-1508.
Archief Huis Tol, nr 14.
Vgl.: Coll. **VAN DORP**, fol. 13 tot 14; **VAN MIERIS IV**, pag. 249.
88. Approbatie van de Bisschop van Utrecht inzake de in nr 87 vermelde overdracht. 11-11-1508.
Archief Huis Tol, nr 14.
Vgl: Coll. **VAN DORP**, fol. 13;
VAN MIERIS IV, pag. 249.
89. Verklaring van **JACOB COPPIER, HEERE VAN CALSLAGEN**, waarbij deze vrijelijk en om niet overdraagt aan zijn neef Jhr. **AERENT VAN DORP**, de tegenwoordige eigenaar van de Hoffstede Tholl, het collatierecht van de kapel op het Sint Laurentiusaltaar in de kerk van Koudekerk, dat hem en die van **POELGEEST** om de beurt toekomt. De huidige vicaris is bij begiftiging van **JACOB COPPYER: RIJCK RIJCKERTSZOON**. 15-10-1568.
Coll. **VAN DORP**, fol. 14. Afschrift van 21-5-1588.
90. Overeenkomst van **AERENT VAN DORP** en **GEERARD VAN POELGEEST**, collators van de vicarie op het Heilig Kruis Altaar in de parochiekerk

van Koudekerk, om, nu door het huwelijk van de vicaris **Rijck RIJCKERTSZ.** de vicarie aan hen is terugvervallen, deze niet meer uit te geven, doch de baten aan te wenden ten behoeve van de armen. **ARENT VAN DORP** zal voortaan hiertoe beschikken over de volgende vicariegoederen: 5 morgen land in de **Lagewaard**, gelegen in een weer waarop **JACOB DIRCK ARENTZ** woont, belend aan weerszijden door het land van **DIRCK VAN THOLL** en zich uitstreckende van de Lagewaardse Dijk tot aan de Achterdijk; bovendien nog 3 **Wilhelmusschilden** vrij geld 's jaars, afkomstig van een weer in de Hogewaard dat **CLAES KET** gebruikt, belend in het oosten door het gemeen weer en in het westen door de Oude Nonnen van Amsterdam en Vos **EGBERTSZ.**

GERARD VAN POELGEEST zal tot zijn beschikking krijgen de vruchten van 1,5 morgen land in de Lagewaard, gelegen in een weer waarop **JACOB RIJCKHOUT** woont, ten westen belend door het land van **DIRCK VAN THOLL** en ten oosten door **HEYNRICK WILLEMSZ.**; voorts over 1 morgen land in de Lagewaard in een weer dat **HUYCH PIETERSZ.** gebruikt, belend in het oosten door **FYE JANS DR.**, **LYSBET GERITSDOCHTER** en **FEMME JACOBSZ.** en in het westen door **LYSBETH WOUTERS**, **HUGUE PIETERSZ.** en de kerk van Leyderdorp; voorts nog over 3 morgen liggende over de Achterdijk in Esselickerwoude, zich uitstreckende van de Nieuwe Wetering tot aan de kade die achter Koudekerk loopt. 26-9-1579.
Coll. **VAN DORP**, fol. 14 vso. Afschrift van 2 1-5-1588.

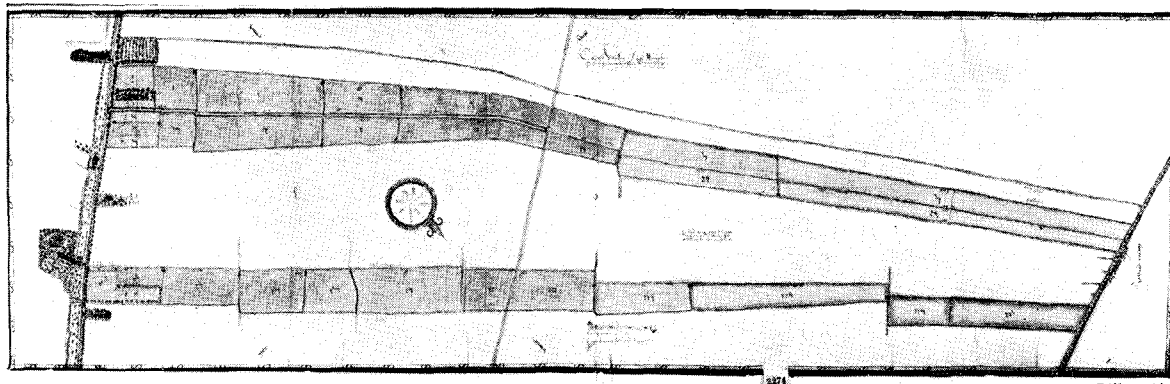
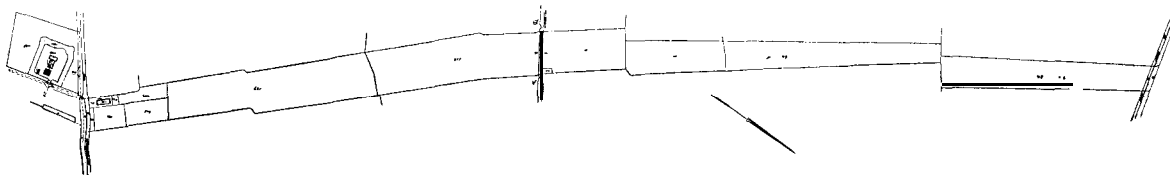


Foto Alg. Rijksarchief

„Caerte vanden Lage Waerdt toebehoorend de heer **VAN CALSLAGEN**”. „October 1565” (In dorso:) „Caerte van de woeninge ende landen ten Tol”. — Boven: het gde en rode weer, groot 15, resp. 1 1 morgen, leen van de Grafelijkheid. Onder: het weer van 17 m 4 hond, eigen land, waaronder 2 morgen leenland van de Heer **VAN WASSENAER**. Bij het perceelgedeelte onder de windroos staat geschreven: „twee mergen leen”; bij het gehele weer: „18 mergen”. (Coll. Ned. kaarten, no. 2274, A.R.A.)



Extract uit de kadastrale kaart, die de toestand weergeeft in 1937.

Op beide kaarten is links, in de Hogewaard aan de Lagewaardse Rijn, het Huis Tol afgetekend, door grachten omgeven.

BRONNEN

1. Leids Jaarboekje 1911, pag. 43-69.
2. Leids Jaarboekje 1912, pag. 67-77.
3. S. J. **FOCKEMA ANDREAE**, J. G. N. **RENAUD** en E. **PELINCK**, Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland. Leiden, 1952, pag. 90.
4. Aanwinsten Algemeen Rijksarchief 1911, pag. 58, **B/XX**, 1-26.
5. Aanwinsten Algemeen Rijksarchief 1888, 32 suppl. 1-110, fol. 1-21 vso.
6. Mr. S. J. **FOCKEMA ANDREAE**, Poldernamen in Rijnland. Leiden, 1952, pag. 21, nr 65.
7. Idem, pag. 26, nr 95.
8. Mr. **S. VAN LEEUWEN**, Costumen, Keuren en Ordonnantien etc., Leyden/Rotterdam, 1667, pag. 41. Verg. ook: id., Batavia Illustrata, 's-Gravenhage, 1685, dl 11, pag. 1116, 1121 en 1270.
9. M. **BALEN**, Beschrijvinge van Dordrecht, Dordrecht, 1677, pag. 1255.
10. L. **SMIDS**, Schatkamer der Nederlandsse Oudheden, Amsterdam, 1711, pag. 338.
11. F. **HALMA**, Tooneelder Vereenigde Nederlanden, Leeuwaarden, 1725, dl 11, pag. 222.
12. M. **BROUERIUS VAN NIDEK**, Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche Outheden, Amsterdam, 1731, dl 11, pag. 290 (of 1742, dl 111, pag. 12).
13. Leids Jaarboekje 1912, pag. 69-73.
14. W. van **GOUTHOEVEN**, D'oude Chronijcke ende Historien van Holland, 's-Gravenhage, 1636, pag. 125 en 207.
15. P. **PLEMPER**, Beschrijving van Alphen, Leyden, 1714, pag. 149.
16. Archief Abdij Leeuwenhorst, charterkastje lade 78, A.R.A. Verg. v.d. Bergh, 11, pag. 282, reg. 17 ex. B. Zie voorts o.m. bijlage C. nr. 9.
17. O. **OPPERMAN**, Fontes Egmondenses, Utrecht, 1933, pag. 298.
18. Originele inschrijving in **Leenk**. Holland 5, fol. 50.
19. Rekeningen Rekenkamer Holland, invent. nr 91, fol. CIIII, A.R.A.
20. **FR. VAN MIERIS**, Groot Charterboek, Leyden, 1753, dl IV, pag. 249.
21. **JURRIAAN VAN TOLL**, Een Rijnlands Edelman in bewogen tijden, m.s., 's-Gravenhage, 1940, pag. 5. Bibliotheek voor Leiden en omgeving, nr 14110 pf, Gem. Archief Leiden.

22. Idem, Inventaris! etc. m.s. 1933, ged. herz. 1940. Bibliotheek voor Leiden en omgeving, nr 6686 pf, Gem. Archief Leiden.
23. Archief Huis Tol, nr 5.
24. Leids Jaarboekje 1911, pag. 67. Recht. Archieven Alphen aan den Rijn, inv. 25 en 26, A.R.A. Verg. Nederl. Heraut, VII, 1892, pag. 110-113.
25. De inhoud van het Leenregister van het Huis Tol, dat in particuliere collectie berust, is gepubliceerd in het Leids Jaarboekje van 1911, pag. 64-68.
26. W. VAN GOUTHOEVEN, D'Oude Chronijcke, etc., pag. 208.
27. W. J. **BARON d'ABLAING VAN GIESSENBURG**, Nederlandsche Gemeente-Wapens, Arnhem, z.j., plaat 14, nr 188.
28. Leids Jaarboekje 1911, pag. 66-68.
29. Archief Huis Tol, nr 20. Verg. Coll. **VAN DORP**, fol. 20 vso (en 19 vso).
30. **Leenk**. Holland 316, fol. 78 vso.
31. **FR. VAN MIERIS**, Groot Charterboek, dl **IV**, pag. 729-730.
32. **Leenk**. Holland 315, fol. 73 vso.
33. P. M. **GRIJPINK**, Register op de Parochien, etc, dl **IV**, Rijnlandia, pag. 15. Verg. ook pag. 47, 109 en 119.
34. Nederl. Stad- en Dorpschryver, „**Koudekerk**”, 1801, pag. 6.
35. **TH. DE COCK**, Missio foederati Belgii, seu missionis Batavae descriptio (Ed. A. **VAN LOMMEL**, S. J.), Hagae Com. M. **NIJHOFF**, 1879, 37, 66 en 95.



Foto Rijksmuseum

HET ONTZET VAN LEIDEN MET GEZICHT OP DE STAD 1590.

Gravure door BARTHELOMEUS DOLENDO 1590.

EEN PRENT MET HET ONTZET EN HET PROFIEL VAN LEIDEN DOOR BARTHELOMEUS DOLEND0

Reeds eerder hebben wij een en ander mogen meedelen over de afbeeldingen van het Beleg en Ontzet van onze stad en haar oudste plattegronden en eveneens over de voornaamste profielen en prospecten, welke Leiden weergeven ¹⁾).

De publicatie van F. H. W. **HOLLSTEIN** over Nederlandse prenten ²⁾, alwaar nevenstaande prent van **BARTHELOMEUS DOLEND0** uit 1590 werd afgebeeld met als onderschrift „Leiden?” wees ons de weg naar een aanvulling, zowel op de uitbeeldingen van het Ontzet als op de stadsprofielen, het eerste wellicht niet zó belangrijk, het tweede echter, als tot nu oudst bekende profiel echter wel waard om te worden afgebeeld.

Deze prent geldt in de eerste plaats de breed schrijdende krijgsman, die zijn handen en vingers op de voor deze **maniëristische** periode zo typische wijze beweegt en ook door zijn **sjerp** en **sponton** wel als kapitein, althans commandant wordt gekenmerkt. Ook het gedicht wijst op dit laatste:

Discit ab intrepidī Ductoris robore **miles**
Aut agere, aut animis fortia facta pati

hetgeen wil zeggen:

De soldaat leert, indien hij bezielde wordt door een onverschrokken aanvoerder, heldendaden te verrichten of rampspoeden te trotseren.

Dat deze krijgsman de verpersoonlijking van de inhoud van deze regels is, spreekt vanzelf en dat een en ander nog verband houdt met het Beleg en Ontzet van 16 jaar geleden lijdt door de achtergrond evenmin twijfel. Wie de dichter van het onderschrift

¹⁾ Leidsch Jaarboekje 1948, blz. 94-108; id. 1954, blz. 120; zie ook L. Jb. 1955 blz. 98.

²⁾ F. H. W. **HOLLSTEIN**, Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts V, Amsterdam z.j., blz. 260 nr 44.

is? **JANUS DOUZA?** We weten het niet en of het op het een bepaalde persoon uit deze periode betrekking heeft, is evenmin te zeggen.

Wat nu de uitbeelding van het Ontzet betreft, deze gaat duidelijk terug op de afbeeldingen, zoals deze in 1574 door **CORNELIS LIEFRINCK** werden gemaakt ¹⁾. Links ziet men de tegenover elkaar aan de Vliet gelegen schansen bij Jaap Claesz (thans Allemansgeest), welke door de Spanjaarden worden verlaten. Tussen de benen gaat de toren van Zoeterwoude in vlammen op, de boten van de Geuzenvloot zijn omhoog gevaren en rechts ligt de Lammenschans, waar de Geuzen langs trekken. Bijzondere documentaire waarde heeft deze afbeelding op dit punt, na het reeds bekende echter niet.

Belangrijker is het profiel van Leiden, waar de figuur en de hem begeleidend handeling voor geplaatst is, weliswaar tamelijk klein, maar vrij duidelijk en: 11 jaar ouder dan de tot nu als oudste bekende afbeelding, namelijk die van **PIETER BAST** uit 1601. Deze laatst topograaf tekende de stad echter uit het westen, ongeveer bij Ter Wadding, terwijl **DOLEND** Leiden uit het zuiden gezien weergaf.

Geheel links het Blauwe Bolwerk, waarachter in het verkort de walmuur langs de Witte Singel met het spitse dak van de Katrijntoren en hoog boven de daken uit een uivormige torenbekroning, welke niet anders dan van de St. Jorisdoelen kan zijn. Weer naar voren en iets verder naar rechts een waltoren, mogelijk de Koepoort en geheel bovenaan waarschijnlijk de Blauwpoort, voorts Gravesteentoren, de kapel van het Falijde Begijnhof, Pieterskerk en de torens van de Vrouwekerk en het Katharinagasthuis. Het merkwaardigste is evenwel de Stadhuistoren, midden tussen de benen, welke geheel overeenkomt met de tekening in het Kaartboek van **DULMENHORST** ²⁾; geheel rechts de Hooglandse kerk.

Tot slot kunnen we nog iets meedelen over de kunstenaar, die

¹⁾ Zie L. Jb. 1948 t.a.p. afb. 4-5.

²⁾ W. **PLEYTE**, Leiden vóór 300 jaren en thans, Leiden 1874, nr. IV,—Op de vogelvluchtkaart van Leiden door **LIEFRINCK** uit 1573/5 (zie: L. Jb. 1948 t.a.p. afb. 1; **PLEYTE** a.w. achterin) lijkt de toren vierkant en niet achtkant, zoals hier en bij **DULMENHORST** en zoals ook **TER KUILE** in zijn dissertatie (*De houten torenbekroningen in de Noordelijke Nederlanden*, Leiden 1929, blz. 75) in navolging van **OVERVOORDE** aanneemt en wel ter vervanging van de in 1573 afgebrande spits. De prent van het ontzet in de atlas **BODEL NEIJENHUIS** uit 1574 (L. Jb. 1948, afb. 5) vertoont de torenromp zonder spits. Gaf **LIEFRINCK** op zijn vogelvluchtkaart van de stad de oude toestand, een onuitgevoerd ontwerp of een fantasie?

deze prent in 1590 graveerde en, naar wij aannemen, ook wel ontwierp. **BARTHELOMEUS DOLEND** werd volgens oudere schrijvers ca 1560 geboren maar blijkens een acte van 1621 ¹⁾ zou hij 1571 geboren zijn; dan zou hij in 1589 ²⁾ als 18-jarige jongeman een notariële verklaring afgelegd hebben. Vooral komt dat ons echter onwaarschijnlijk voor, daar hij toen reeds als „goudsmit” tekende inplaats van „gesel”. Hij was plaatsnijder en tevens goudsmid, zoals dat meer voorkwam en de eerste leermeester van **GERARD DOU**. Maar ook sneed hij stempels, zoals blijkt uit een betaling in 1611 van f 66.15.— voor het snijden van een stempel voor Soeterwoude en Stompwijk, waar Willem Swanenburg het patroon voor leverde. ³⁾ Hij overleed vóór 4 juni 1626, zoals blijkt uit het **Burgemeesters-** en **Gerechtsdagboek** van Leiden B f 44, alwaar staat: „derwijle dat **BARTHELOMEUS DOLEND** deser stede plaatsnijder es overleden, hebben die van de Gerechte deser stede in deselfs plaetse gestelt **ZACHARIAS CLOOT** goutsmit, veertich deser stede (dus lid van de vroedschap) omme de stempels ende platen die dese stadt en derselver neeringen van bederve soudén mogen hebben, te snijden.” De latere overlijdensdata zijn derhalve onjuist ⁴⁾.

E. PELINCK.

¹⁾ Oud-Holland IV (1886), blz. 130-131.

²⁾ Oud-Holland t.a.p.

³⁾ Ordonnantieboek F. f. 146 op 26 mei Ook verder komt hij herhaaldelijk voor als stempelsnijder. 29 oktober 1613 wordt hij betaald met f. 40.— voor het graveren van het portret van Prins Maurits.

⁴⁾ O.m. E. **BOCK** und J. **ROSENBERG**, Die Niederländischen Meister (im Kupferstichkabinett zu Berlin), Berlin 1931, blz. 118-119. De aldaar vermelde tekening zou derhalve niet van **DOLEND** kunnen zijn.

DE VOSKUIL

Het is in zeker opzicht nog steeds een open vraag, waar te Oegstgeest het voormalig terrein van de Voskuil moet worden gezocht. Op dit terrein — of in de onmiddellijke omgeving daarvan — werden in de eerste tijden van de Hervorming de z.g. hagepreken gehouden en tijdens het beleg van Leiden lag hier een der Spaanse schansen, die de toegangswegen naar de stad moesten afsluiten. Volgens **ORLERS** was het vanuit deze schans dat de vijand de door de belegerden opgeworpen sterkte bij de Poelbrug in juni 1574 veroverde.

Op sommige oude kaarten, gemaakt na het ontzet, staat de Voskuil wel aangegeven, maar de plaatsaanduiding is zo vaag, dat een enigszins verantwoorde **localisering**, uitsluitend aan de hand van deze kaarten, niet mogelijk is.

Literatuur betreffende de Voskuil is zeer schaars en een gedocumenteerde bewijsvoering waar deze historische plek zou zijn te vinden, is tot dusverre niet geleverd.

VAN DER AA vermeldt in zijn Aardrijkskundig Woordenboek t.a.p. dat de schans, genaamd de Voskuil, gelegen was op de oostelijke Rijnsoever, ten zuiden van Endegeest; een aanduiding die ons niet veel wijzer maakt en die ook niet juist bleek te zijn.

Mr. **FOCKEMA ANDREAE** is de mening toegedaan dat de Voskuil geïdentificeerd kan worden met de huidige Beukenhof. ¹⁾

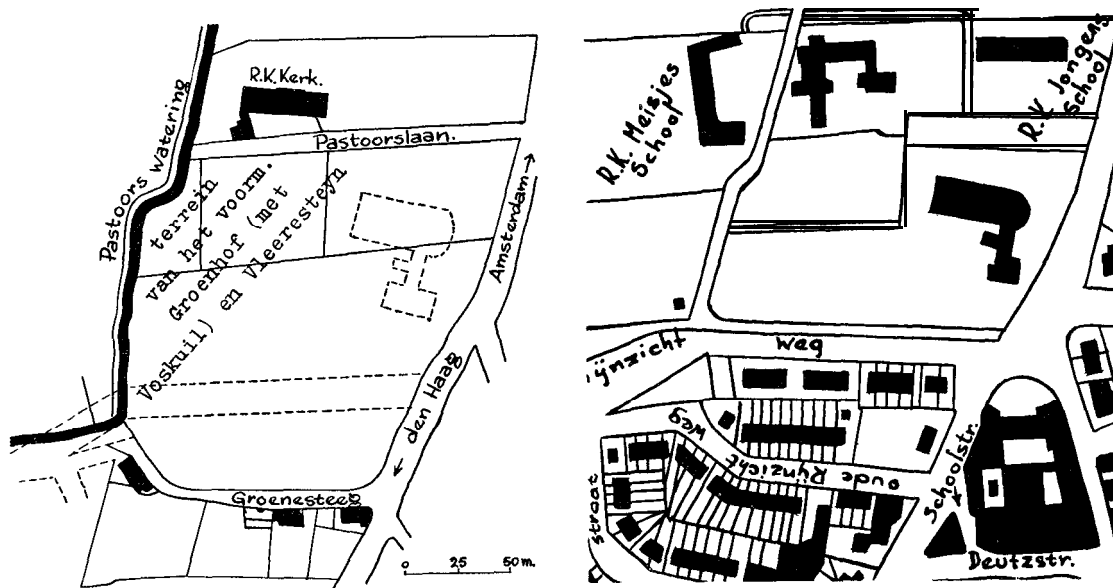
Wijlen de heer **BIJLEVELD** wees de R.K. kerk aan als de plaats van de Voskuil, maar zonder overtuigend bewijs. ²⁾

Een systematisch onderzoek in de Registers van Transporten, enz. van Oegstgeest ³⁾, naar thans niet meer bekende, maar in de 18^{de} eeuw ter plaatse nog bestaande buitenverblijven, hofsteden, molens, straat- en veldnamen, dat wegens tijdgebrek weliswaar nog niet kon worden afgesloten, leverde toch reeds een voor de voormalige situatie van de Voskuil verrassend resultaat op.

¹⁾ Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE, Middeleeuws Oegstgeest, in Tijdschr. v. Geschiedenis, 50ste jaargang, 1935.

²⁾ De Navorscher, jaargang 92, afl. 3, blz. 90/91.

³⁾ Alg. Rijksarchief, Rechterlijk Archief Oegstgeest, B XIV,



HET TERREIN VAN DE VOSKUIL TE OEGSTGEEST.

Links: De toestand in 1818 (met in stippellijnen de Rijnzichtweg en huidige R.K. kerk). Rechts: Huidige toestand. (N.B. De v.m. Groenesteeg heet thans Oude Rijnzichtweg).

Door combineren van gegevens uit de transportakten kon een reconstructie worden verkregen van het terrein, waarvan de Voskuil destijds deel uitmaakte.

Blijkens een akte van 10 mei 1670 verkochten der erfgenamen van wijlen **MACHTELT VAN GROENENDIJK**, weduwe van **HENDRIK CLIGNET**, aan Mr. **MARCUS PRAET**, brouwer te Leiden, een „extraordinaire en vermakelijke hofstede”, omvattende woonhuis, stalling, boomgaarden en een kroft teelland, in het geheel groot 2 morgen 1 hond 66 roeden. Hierbij waren inbegrepen 4 hond land, leenroerig aan den huize van Wassenaer. Als belendingen worden opgegeven: ten zuiden het „Groenesteeghpadt” (de tegenwoordige Oude Rijnzichtweg), ten westen de Abdij van Rijnsburg, ten noorden de kinderen van **WILLEBOORT THONISZ** en ten oosten de Heereweg (thans Rhijngeesterstraatweg).

Uit het Kaartboek van Landen behorende onder de Abdij van Rijnsburg blijkt, dat het hierbedoelde westelijk gelegen Abdijland zich uitstreckte tot de Poelwatering (later Pastoorswatering), zodat deze watering tevens de westelijke grens vormde van de bovenbedoelde hofstede ¹⁾.

Op 11 april 1676 draagt **MARCUS PRAET** de hofstede met inbegrip van het Wassenaers leen, over aan **JOHAN VAN DER MARCK**, veertigraad van Leiden. Diens zoon, **ÆGIDIUS VAN DER MARCK**, breidde de bezitting in noordelijke richting uit door aankoop van een aangrenzende woning, genaamd Vleeresteijn, met erf en boomgaard, groot ongeveer 5 hond (500 roeden), eigendom van het Woudendorphof te Leiden. In de transportakte, opgemaakt 4 mei 1718, worden als belendingen aangegeven: ten oosten de Heereweg, ten westen **MACHTILD PIETERSE ALKEMADE**, ten zuiden de koper (i.c. **ÆGIDIUS VAN DER MARCK**) en ten noorden „de Laan” (t.w. de Pastoorslaen, ten noorden van de tegenwoordige R.-K. kerk). Daar ten zuiden geen andere belendingen worden opgegeven dan de hofstede van **VAN DER MARCK**, moet het terrein van Vleeresteijn dus eveneens de gehele diepte van de Heereweg tot de Poelwatering hebben beslagen.

De aldus vergrote hofstede bleef in het bezit van de familie **VAN DER MARCK** tot 20 mei 1754, op welke datum de overdracht plaats vond door **JOHAN VAN DER MARCK ÆGIDIUSZ**, Raad en oud-Burgemeester van Leiden, aan **HENDRIK BAAK**, wonende te

¹⁾ Alg. Rijksarchief, Kaartboek M, door **JAN PIETERSZ DOU** (1635), onder Oegstgeest, detailkaart Vijfhuizen.

Warmond. Uit de transportakte blijkt dat Vleeresteijn intussen was afgebroken en dat de hofstede, groot 2 morgen 1 hond 66 roeden, waarvan 4 hond Wassenaers leen, benevens de 5 hond van Vleeresteijn, de naam „Groenhoff” droeg.

Al het vorenstaande verkocht **HENDRIK BAAK** op 20 september 1755 aan Mr. **WILLEM SAUTIJN**, Raad en regerend Schepen van Leiden, die het 27 februari 1762 (hij was toen Equipage-meester van het College der Gecommitteerde Raden ter Admiraliteit te Amsterdam) overdroeg aan Mr. **PHILIPPUS SERRURIER** te Leiden.

SERRURIER kwam dus ook in het bezit van de 4 hond **Wassenaers** leen en werd hiermede — blijkens een akte van 27 augustus 1762 — beleend door **UNICO WILHELM** des H. Roomschen Rijks Grave van Wassenaer, Bannerheer van Wassenaer en Zuydwijk, enz. ¹⁾.

En het is déze akte, die opheldering geeft over de **Voskuil**!

Het Wassenaers leen wordt hierin omschreven als volgt: „vier hond Lands, geleege in Oegstgeest, waarop eertijds gestaan heeft een Hofstad genaamt de Voskuyl, die nu ‘teenemaal is vervallen en geruïneert en welke vier Hond Lands tegenwoordig geleege is in een Hofsteede genaamt Groenhof, met desselfs Boomgaarden en Kroft Teelland, nu moesthuyn, te zamen groot twee Mergen een Hond ses en sestigh Roeden, omtrend de Groensteeg onder de Heerlijkheid van Oegstgeest, en ingevolge ’t laatste verley belend is ten Oosten de Heerewegh, ten Zuiden en Westen de Erfgenamen van **HENDRIK CLIGNET** en ten Noorden de **Diaconij** te Leijden”.

De in de leenakte aangegeven vlaktematen zijn die van de hofstede **Groenhof** met inbegrip van de **Voskuil**; over de 500 roeden van Vleeresteijn, waaraan het terrein van de **Voskuil** noordwaarts grensde, wordt niet gerept.

Het terrein van de **Voskuil** was minder diep dan dat van **Vleeresteijn**, immers het grensde niet alleen ten zuiden, maar ook ten westen aan **Groenhof**.

In het tijdsverloop tussen het overlijden van **HENDRIK CLIGNET** (vóór 1670) en 1762 is bij de achtereenvolgende transporten blijkbaar verzuimd de **Voskuil** op te dragen aan de leenheer.

In de jaren 1809/1810 werd het gehele grondgebied van **Oegst-**

¹⁾ Alg. Rijksarchief, Rechterlijk Archief Oegstgeest, B XIV, nr 32, fol. 144.

geest ten behoeve van de verpondingen nauwkeurig opgemeten en in kaart gebracht ¹⁾). Hoewel alle opstanden toen verdwenen waren, blijkt dat het voormalig terrein van Groenhof, inclusief de Voskuil en Vleeresteijn, nog intact was. De totale oppervlakte bedroeg toen 2 morgen 498 roeden (zie afbeelding), dus 168 roeden minder dan de waarschijnlijk wat ruw geschatte oudere maten. De begrenzingen waren nog als vanouds, nl. ten noorden de Pastoorslaan, ten oosten de Straatweg, ten zuiden de Groenesteeg en ten westen de Pastoorswetering.

Eerst na 1900 is de situatie ingrijpend gewijzigd. In 1901 verrees op het oude terrein van Vleeresteijn de tegenwoordige R.K. kerk; de huidige pastorie beslaat zeker een belangrijk gedeelte van de voormalige Voskuil. Een latere doorbraak, nl. het gedeelte Rijnzichtweg ten zuiden van de R.K. Pastorie, tussen Rhijngeesterstraatweg en Assendelftstraat, loopt over het terrein van Groenhof en mogelijk voor een deel over de Voskuil.

De oude Groenesteeg, op de kaart van Rijnland door FLORIS BALTHASAR (16 1 0/ 16 15) vermeld als „Groenwegh”, werd omgedoopt in Oude Rijnzichtweg en voorbij de Assendelftstraat in Rijnzichtweg.

Uit historisch oogpunt valt het te betreuren wanneer oude straat- en veldnamen worden prijsgegeven en diensgevolge in vergetelheid raken. Ze zijn vaak zinrijker dan hetgeen een latere generatie daarvoor in de plaats stelde.

VAN VARIK

¹⁾ Alg. Rijksarchief, Alg. Kaartenverzameling, Aanwinsten 1932, nr 9.

SION LUZ

TAFELHOUDER

In juli 1588 wendt zich een zekere **SION** Luz, tafelhouder, afkomstig uit Piemont, bij rekest ¹⁾ tot schout en schepenen van Leiden. Hij deelt daarin mede, dat hij een overeenkomst heeft gesloten met **BARTHOLOMEUS MARQUIS**, tafelhouder alhier, om diens tafel of bank van lening over te nemen. De overeenkomst zal gelden voor de tijd van 3 jaar, omdat het contract, dat **MARQUIS** met de Leidse overheid heeft gesloten, met Pasen 1591 eindigt. De apostille op dit rekest ²⁾ verwijst naar een vroeger betekende insinuatie dd. 2 juni 1588 aan Luz, inhoudende, dat hij niet langer dan tot St. Jacobsdag (22 juni) e.k. de bank van lening te Leiden zal mogen exploiteren op risico van strafvervolging ³⁾. Luz had dus de bank reeds op 2 juni 1588 in handen zonder toestemming van de bevoegde instantie daartoe te hebben gevraagd. Immers, alleen op octrooi van de stedelijke overheid was men gerechtigd een tafel te houden. Men zag de credietverlening en het geld lenen op pand alleen bestaandbaar onder toezicht van hogherhand, waarbij ook de lucratieve zijde van deze overheidsbemoeiing wel niet het minst gewichtige argument zal geweest zijn.

Een maand later ⁴⁾ worden de voorzittende burgemeester en de secretaris aangewezen om met **SION** Luz te onderhandelen over de voortzetting van de bank voor een tijd van 10 of 12 jaren „ten meesten oirbaer, nut ende voordeel deser stede ende gerive van de armen”. De tegenprestatie van Luz, voor deze gunning verschuldigd, bestond in het betalen van 400 gulden per jaar aan de armen. Het hiertegen zijnerzijds aangevoerde bezwaar ⁵⁾ bracht uitstel van de overeenkomst. Een maand later werd de kwestie weer geëntameerd om „eyntelyck ende voor de tijd van

¹⁾ Gerechtsdagboek A, inv. archief der secretarie na 1575 nr 9248, fol. 73, 18 juli 1588.

²⁾ Gerechtsdagboek A, inv. archief der secretarie na 1575 nr 9248, fol. 73, 18 juli 1588.

³⁾ Gerechtsdagboek A2, inv. archief der secretarie na 1575 nr 9248, fol. 61.

⁴⁾ Gerechtsdagboek A2, fol. 65vo.

⁵⁾ Gerechtsdagboek A2, fol. 73, 21 juli 1588.

vijftien eerstcomende jaren", beginnende met 1591 een overeenkomst te sluiten. De 13de oktber 1588 ¹⁾ is op bepaalde voorwaardengoedgekeurd om de bank aan Luz, „coopman Piemonteets", gedurende de eerstvolgende 15 jaar, met uitsluiting van alle anderen, over te geven ²⁾).

Het contract zal eindigen Jacobi in de zomer (22 juni) 1603. Aan de door Luz af te dragen 400 gulden per jaar aan de armen was vastgehouden.

Leiden had dus weer een tafelhouder, een onmisbaar element in de toenmalige economische samenleving, de credietinstelling voor alle rangen en standen.

Wie was deze SION Luz?

Luz wordt meestal „coopman Piemonteets" genoemd, ook wel lombard, een enkele maal bankier. Deze kwalifikaties zijn inhaerent aan alle tafelhouders. Piemont duidt de geboortestreek aan. We ontmoeten onder de tafelhouders Piemontezen, Lombarden, Caorzijnen, Toscanen, Transmontani. Het beroep werd vereenzelvigd met de naam van de streek van herkomst, het duidelijkst uitkomend in het woord „lombardhouder". Maar, omdat de naam lombard in de loop der jaren een slechte klank had gekregen, noemden velen zich Piemonteets.

Het beroep van lombardhouder, geldwisselaar, geldschierter, depositohouder ³⁾ werd oudtijds uitgeoefend door joden. Op grond van bijbelteksten (Deuter. XXVI, 19; XXIII, 20; Ps. XIV (XV), 5; Luc. VI, 34 en 35) was aan christenen verboden rente te innen voor het uitlenen van geld. Evenwel, het was onmogelijk in het economische leven deze vorm van verbruikleen te missen en derhalve stond men aan joden toe, wat aan christenen was verboden ⁴⁾. Niet alleen handelsman en burger hadden behoefte aan crediet ook de landsheren en de kerkvoogden leenden geld en voornamelijk daarom gaven zij hun geldschietters privileges, waarbij deze o.a. verblijfsvergunning verkregen, recht op renteheffing en het houden van pandhuizen. De tafelhouders werden meestal gerechtigd panden, afkornstig van diefstal, slechts tegen

¹⁾ Vroedschapsboek M, inv. archief der secretarie nr 443, fol. 97vo.

²⁾ Gerechtsdagboek A2, fol. 97vo. en Waarboek P, inv. rechterl. archief nr 67., fol. 24.

³⁾ Mevr. J. M. STERCK-PROOT, De geldhandel en de tafels van leening in Nederland. In: Historia, febr. 1944. Men noemde dit geld in cambio leggen.

⁴⁾ Zie DE BLÉCOURT-FISCHER, Kort Begrip v. h. Oud-Vad. Recht, 1950, p. 54, 309.

terugbetaling van het erop voorgeschooten bedrag terug te geven, hetgeen aanleiding gaf tot vele frauduleuze handelingen. Na verloop van tijd werden de joden in deze branche verdrongen door Italianen. Evenals hun voorgangers kwamen zij tot grote rijkdom en (mede daardoor) in aanzien ten koste van tijdelijk of duurzaam zich in geldverlegenheid bevindende cliënten. Over het algemeen waren zij een niet bijzonder integer soort lieden; slechts een enkele speelde het klaar met een blanco strafregister het leven door te komen.

SION Luz past in bovengenoemde algemene beschrijving. De uitzonderingspositie van het blanco strafregister bleef hem volslagen onbekend.

Op **13 juni 1591** zegt Luz in een notariële verklaring ¹⁾, dat hij 42 jaar oud is en te Leiden woont. De mogelijkheden om zich een woning in deze stad te verschaffen waren voor hem in ruime mate aanwezig. Luz moet bij of spoedig na zijn komst alhier grote middelen hebben gehad of gevonden. Uit de betreffende registers ²⁾ blijkt, dat, hij een aanzienlijk huizenbezit te Leiden had. Achter het Rapenburg, aan de (Doel)Achtergracht, waar het St. Catharinaklooster was gelegen, en waar de Burchtstraat en de Nieuwe Sionstraat zich bevonden, tel ik ruim een veertig-tal huizen, die op zijn naam stonden. Een enkel perceel had hij van **CATRIJNA NOPPEN**, weduwe van zijn voorganger in de tafel van lening **MARQUIS**, gekocht; een ander van **FRANÇOIS MASSAZIA**, de superintendent van de banken van lening in Holland. Deze huizen besloegen gedeeltelijk het terrein van de hortus botanicus. Op dit terrein stond de kapel van het St. Catrijnenklooster aan de St. Pietersachtergracht; het werd begrensd en doorsneden door de St. Catrijveststeeg. Bovendien kocht hij in **1591** het perceel Rapenburg, hoek **Doelensteeg** ³⁾ van **DIRCK JACOBSZ. VAN MONTFOORT** ⁴⁾, een bekende figuur uit het beleg, de gastheer van prins Willem bij diens korte ⁵⁾

¹⁾ Notarieel archief Leiden, inv. nr 56. fol. 114vo.

²⁾ Vetus 1, fol. 117vo, Oud Belastingboek AII, fol. 284, Bonboek Nd. Rapenburg, fol. 284vo e.v., resp. inv. archief v. d. secretarie van Leiden na 1575 nrs 6789, 6755, 6769; notarieel archief Amsterdam 20 H, nr 48.

³⁾ Het perceel, dat momenteel in de belangstelling staat als Sociologisch Instituut der Rijksuniversiteit.

⁴⁾ Dr. W. J. F. NUYENS, Geschiedenis v. h. beleg en ontzet van Leiden in 1574, Bibl. over Leiden en Omgeving v. h. Gem. Archief nr 2069.

⁵⁾ Zie hiernaast gereproduceert fragment van de kaart van **HANS LIEFRINCK**, „Waaragtige afcunterfeitinge van de stad en universiteit Leiden in Holland. 1576.” Copie van Jacob van Werven. 1744.

bezoek aan Leiden onmiddellijk na het ontzet in 1574. Uit een notariële akte van het jaar 1589 blijkt, waar het woonhuis van Luz zich bevond ¹⁾, nl. aan het Rapenburg bij de Nonnensteeg. Is Luz na aankoop van het huis Rapenburg, hoek Doelensteeg, daar heen verhuisd? Uit de mij bekende gegevens is dit niet op te maken.

Uit verschillende feiten blijkt, dat Luz een veelzijdige figuur is geweest, een zeker aanzien heeft genoten en een avontuurlijk bestaan heeft geleid. Dr. G. J. **HOOGWERFF** te Florence deelde mij mede (waarvoor ik hier gaarne dankzeg), dat de afkomst van Luz aangeduid moet worden als een Milanees van Spaanse afkomst; Lombardije stond van 1535 tot 1713 gedeeltelijk onder Spaans bestuur, hetgeen op de **samenstelling** der bevolking zijn stempel heeft gedrukt. Reeds vóór 1574 bevond Luz zich in de N. Nederlanden, te Dordrecht nl., waar hij een bank hield, waarover straks meer. Enerzijds een handig, maar frauduleus zakenman, anderzijds grand seigneur en kunstkenner. Zijn kunstgalerie wordt door **KAREL VAN MANDER** in zijn Schildersboek genoemd en door P. **Cz. HOOFT** in een epigram, getiteld: *Sopra la galleria del Signor Lus*, geprezen ¹⁾. Uit verscheidene archieven blijkt, dat Luz invloedrijke connecties had. Ik geloof niet, dat een levensbeschrijving van Luz alleen om de personalia van belang is, immers op velen zou een deel van deze persoonsbeschrijving van toepassing kunnen zijn. Maar we moeten deze man plaatsen tegen de achtergrond van zijn tijd en de aandacht bepaalt zich dan noodzakelijk bij de toen heersende noodtoestand waarin het

¹⁾ Dr. G. J. **HOOGWERFF**, *Nederl. Dichters in Italië in de 17e eeuw*, in *Mededelingen v. h. Historisch Instituut te Rome*, 3e reeks, dl. VI, 's-Gravenhage. 1950, p. 45; P. J. **LEENDERTZ.Wz.**, *Gedichten v. P. Cz. Hooft*, 1ste dl., p. 32, noot.

Het epigram heeft de volgende inhoud:

Beata Italia che de' tuoi travagli
Et opre industrie il frutto cogli
Che non al resto del mondo t'agguagli
Pur in grandezza, ma vantaggio togli,
Ogni nation del tuo splendor abbagli
Passata della guerra i duri scogli.

De door **HOOFT** zelf vervaardigde vertaling is als volgt:

Italia vol geluck, vol rijkdom, eer en lust,
Int midden van de vree, met al sijn sterke steden,
Is soo vol voorspoet niet, soo vol geneucht en rust,
Alst Hollandsche gebied en aangegroeyde leden
Int midden van de crijch, die 't garen sach geblust
Als partigiaen van Godt, en de gemene reden.

credietwezen zich bevond en bij de gedwongen positie, waarin de stadsbesturen zich tegenover de lombarden bevonden. Voordat ik de handelingen van Luz als lombard ga bespreken, wil ik eerst nog wat meer uitgebreid stilstaan bij zijn personalia.

Op 16 jan. 1575 huwt Luz te Dordrecht met **ANNEKEN JANSDR.**, geboren aldaar ¹⁾. De 2 lste jan. 1580 wordt hem in dezelfde stad een zoon geboren, **HERTOCH MATHEUS** genaamd ¹⁾. Uit later gedateerde archivalia blijkt, dat Luz nog drie kinderen heeft gehad, nl. **ISAACK**, **ABRAHAM** en **SARA**. Zij allen werden genoemd in een Amsterdamse notariële akte dd. 9 mei 1611 ²⁾, waarin sprake is van de redding van de boedel van de moeder, wier naam niet wordt genoemd.

Luz trouwt als weduwnaar van **AELTGE ARENTSDR.** voor de 3e maal; de bruid is **SUSANNA ESSINGS**, afkomstig uit Breda. De bruidegom woont aan de Oudezijds Voorburgwal te Amsterdam. De aantekening voor dit huwelijk had plaats 14 nov. 1609 ³⁾. **SUSANNA** was de dochter van **JAN ESSINGS**, auditeur van de krijgsraad te Breda. Ds. **HENRICUS BOXHORN**, predikant aldaar, gaf de attestatie af voor de ondertrouw aan de bruid. Mede uit de huwelijken van de kinderen Luz kunnen we opmaken, dat het gezin de gereformeerde religie beleeft.

Op 5 jan. 1590 tekent **JACQUES BALBYAEN VAN DELFT** aan met „joncvrouwe” **SARA** Lus. De bruid wordt bijgestaan door „joncvrou **ALIJD** Lus, haar moeder” ⁴⁾.

Ook de leden van de familie **BALBIAEN** waren lombarden.

De zoon **ABRAHAM** ondertrouwde 13 mei 1595 met **BEATRIX VAN SUYLEN VAN NYVELT** woonachtig te Muiden ⁴⁾. Hij bracht twee getuigen mede : **PETRUS HACKIUS**, dienaar des Goddelijken Woords en **HWBRECHT VAN AELST**. De bruid liet zich vertegenwoordigen door „seeckere missive bij haer geschreven aen den voornoemden **HACKIUS**”. Het tweede huwelijk van **ABRAHAM** werd gesloten binnen de kring van de Piemontezen. 14 dec. 1603 ⁵⁾ tekent hij als weduwnaar van **BEATRIX VAN SUYLEN VAN NYVELT**

¹⁾ Mededeling van Mr. J. J. **BEYERMAN**, gemeentearchivaris van Dordrecht.

²⁾ Notarieel archief Amsterdam, inv. nr 21, M, fol. 21vo.

³⁾ Gemeentearchief Amsterdam, ondertrouwregister.

⁴⁾ Huwelijksaantekenregister Leiden B, fol. 104vo. Deze vrouw moet in het tijdsbestek van jan. 1590 tot jan. 1601 overleden zijn.

⁴⁾ Huwelijksaantekenregister Delft, nr 3.

⁵⁾ Huwelijksaantekenregister Leiden C, fol. 120.

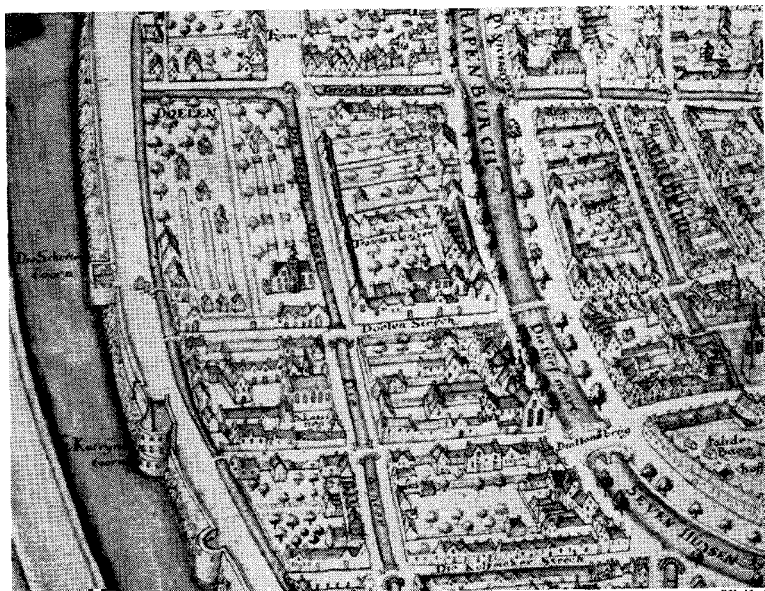


Foto H. Kleibrink

DETAIL "AN DE KAART DOOR H. LIEFRINCK 1573—1578.
 Bij Witte Singel en Rapenburg. In het blok bij de Katrynentoren bezat
 Luz vele huizen.

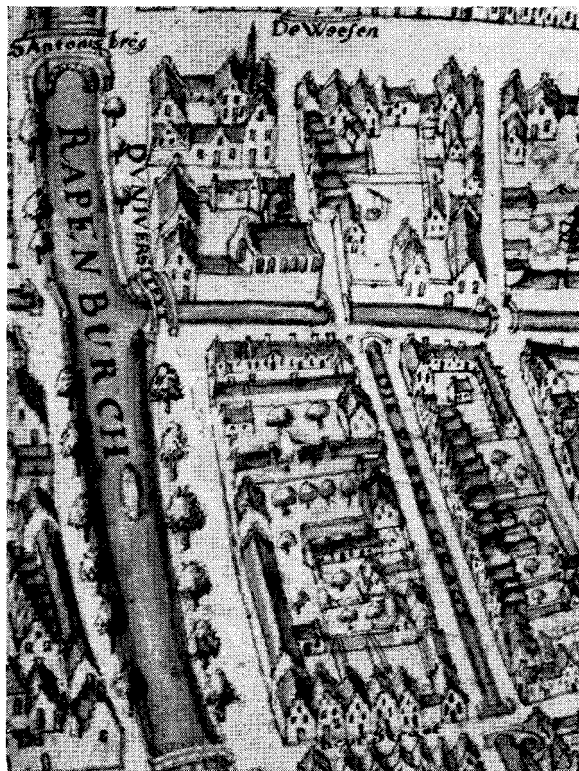


Foto H. Kleibrink

DETAIL "AN DE KAART DOOR H. LIEFRINCK 1574

Tussen Rapenburg, Brcestraat, Pieterskerkgracht en Houtstraat. In het blok bovenaan in het midden was de Bank van Lening gevestigd.

te Delft aan met **MARGRIETE BALBIAEN**, weduwe van **ANTOINE SARNOTIS**, in leven tafelhouder te Zierikzee. Dit huwelijk werd te Delft voltrokken op 17 dec. 1603.

MATHEUS Lus (**HERTOCH MATHEUS**) ging in ondertrouw te Leiden op 30 dec. 1609 ¹⁾ met **ANNA DE Vos**, jongedochter van Leuven. Hij wordt genoemd **jongman** van Dordrecht, wonend te Leiden, en is student in de medicijnen. Zijn getuige is **DOMINICUS JACHEUS**, professor philosophiae. De bruid wordt bijgestaan door **MAYCKEN JACHEUS**, haer bekende.

Het is niet de bedoeling de geschiedenis der nakomelingen van **SION** Luz te beschrijven. Het bovenstaande dient slechts ter nadere kennismaking met het gezin, zoals het zich bewoog op maatschappelijk en kerkelijk terrein.

Zoals hiervoor reeds werd opgemerkt was Luz vóór 1574 reeds tafelhouder te Dordrecht. In dat jaar werd hij door de Staten van Holland gedreigd met gijzeling, omdat hii weigerde de lijsten, waarop de panden die zich in zijn bank bevonden, **waren** genoteerd, over te geven aan **SION SIONSZ.**, die de bank van Luz had overgenomen. Dordrecht werd voor het Hof gedagvaard om inlichtingen ter zake te verstrekken. Het vonnis is niet bekend. Deze zaak liep uit op moeilijkheden voor verschillende instanties en personen, beschreven in het hieronder geciteerde artikel van Dr. **VERMAESREN** ²⁾. Uit de data van zijn huwelijk en van de geboorte van zijn zoon **HERTOCH MATHEUS** (resp. 1575 en 1580) blijkt, dat Luz te Dordrecht is blijven wonen, nadat hij zijn tafel van lening had overgedragen aan **SION SIONSZ.** Hij koopt aldaar op 25 juni 1587 een huis. In 1585 had hij met **JOHAN LAIGNIER** octrooi **voor** het houden van een tafel te Haarlem overgenomen en twee huizen en erven aan de Oude Gracht aldaar aangekocht. In 1588 had hij bemoeiingen met Leiden.

We keren terug naar Leiden.

Toen Luz, na enige kleine moeilijkheden, als tafelhouder te Leiden was geaccepteerd, nam hij dus het bedrijf in handen van zijn voorganger **BARTHOLOMEUS MARQUIS**. De bank was gevestigd in de Varkenssteeg, eertijds Lombardsteeg genoemd en tegenwoordig bekend als Korte Schoolsteeg, op de hoek van de **Voldersgracht**, nu Langebrug geheten. Op het hiernaast gereproduceerde fragment van de kaart van H. **LIEFRINCK** ⁵⁾ Leiden vóór 300 Jaren

¹⁾ Huwelijksaantekenregister Leiden G, 76vo.

²⁾ **Dr. B. A. VERMASEREN**, Levensschets v. Joos de Menyn, diplomaat en jurist, in *Zd Holl. Studiën*, dl. 11, Hist. **Ver.** *Zd. Holland.* 1952.

en Thans, ziet men de toenmalige situatie. In 1426 was op die plaats reeds een lombard gevestigd. Een tweede bank van lening bevond zich aan de Hooglandse- of St. Pancraskerksteeg, eertijds de Paradijssteeg geheten, en ook wel Lombardsteeg genoemd.

Een paar jaar nadat Luz zijn intrede in de Leidse samenleving had gedaan als toevlucht der nooddriftigen en credietbehoevenden, begon er bij de autoriteiten iets door te dringen van minder geoorloofde praktijken, die door de beheerder van de bank van lening zouden worden toegepast. Dit wordt uitgedrukt door burgemeesters en schepenen in het gerechtsdagboek ¹⁾: „dat bij de tafelhouders van leninge wel enige fraude ende mishandeling mach wesen gepleecht tegens d'octroyen aan tafelhouders verleent, ende dat 't selve (als wesende tot groot nadeel van den lande ende d'arme ingesetenen van dien) mach werden gebetert ende in toecomende tijden verhoet”. Daarom hebben **zij ANTHONIS PIETERSZ.** opgedragen naar deze fraudeleuze handelingen onderzoek te doen. Hij wordt gemachtigd om tegen de overtreders te procederen en de boeten, waartoe dezen zullen worden veroordeeld te innen. **ANTHONIS PIETERSZ.** zal evenwel niet het recht hebben de boeken in beslag te nemen en deze te visiteren. Dit werk zal worden verricht door de schout en enige leden van de magistratuur. Een der gevolgen van de arbeid van **ANTHONIS PIETERSZ.** was, dat op 10 okt. 1592 ²⁾ de schout jonker **PIETER VAN DER DOES** opdracht verkreeg om zich met 2 schepenen, de secretaris of diens klerk naar de bank van lening te begeven teneinde aldaar de boeken, biljetten en andere papieren in beslag te nemen. Dit bezoek heeft zijn doel gemist, want op 15 okt. d.a.v. ³⁾ geven „burgemeesters en regeerders” opdracht aan de eerste bode met de roede om aan **SION Luz** aan te zeggen, dat hij 8 dagen na deze aanzegging onder bewaring van burgemeesters moet afgeven alle boeken, octrooien en andere papieren, betrekking hebbend op zijn beheer van de tafel. De voorzittende bedoeling is om uit deze bescheiden „te distilleren de fouten ende excessen”, die daarin zouden zijn gepleegd. Luz reageert hierop door te verzoeken door zijn aanklagers te worden gehoord ⁴⁾. De apostille hierop luidt: eerst

¹⁾ Gerechtsdagboek B, inv. v. h. archief der secretarie na 1575, nr. 9250, fol. 218vo.

²⁾ Gerechtsdagboek B, fol. 241vo.

³⁾ Gerechtsdagboek B, fol. 242vo.

⁴⁾ Gerechtsdagboek B, fol. 242vo.

⁵⁾ **J. LIEFRINCK** „afcounterfeitinge van de stad en universiteit Leiden in Holland. 1576.” Copie van Jacob van Werven. 1744.

bescheiden inleveren. Ook dit bevel bleef onuitgevoerd, want een jaar later, op 24 sept. en 7 okt. 1593 nl. ¹⁾ komt men weer op deze zaak terug. De toenmalige schout **GHYSBRECHT TRYSENS** onderwerpt **Luz** aan een verhoor in bijzijn van gecommiteerden. Hem wordt gevraagd of hij niet nog meerdere bescheiden betreffende zijn administratie in zijn bezit heeft, maar op alle vragen geeft Luz vage of ontkennende antwoorden. Op 7 okt. is men het meer dan moe en een bode wordt naar het huis van Luz gestuurd om hem aan te zeggen, dat hij binnen 24 uur de nog in zijn bezit zijnde bescheiden dient in te leveren „op peyne van arbitralycken te worden gecorrigeert”, hetgeen dan ook is gebeurd. Uit de desbetreffende stukken blijkt niet, dat aan Luz bewegingsvrijheid is ontzegd. Uit een schrijven van **DANIEL VAN DER MEULEN**, de bekende koopman ²⁾, aan een zijner handelsrelaties blijkt echter, dat Luz reeds vrij lange tijd in zijn eigen huis in verzekerde bewaring is gehouden; zijn kassier bevond zich in hechtenis op Gravensteen. Niemand werd toegelaten om met een van beiden te spreken. Na verloop van tijd werd ook Luz naar Gravensteen overgebracht. Spoedig moet hij weer op vrije voeten zijn gesteld, van welke situatie Dordrecht profiteerde om hem aldaar op te pakken en achter de tralies te zetten. Vandaar wordt hij op bevel van de Staten van Holland naar Den Haag overgebracht en op 31 mei '93 bevindt **Luz** zich in sequestratie op het huis te Muiden ³⁾. In juni d.a.v. brengt men hem weer naar Dordrecht. De procedures Leiden-Luz en Dordrecht-Luz lopen gelijktijdig. Te Dordrecht groeide de zaak uit tot een principiële kwestie tussen het stadsbestuur en de Staten over de competentie ⁴⁾. In '93 werd Luz schuldig verklaard aan strafbare handelingen, te Dordrecht gepleegd, en veroordeeld tot een boete van 800 pond en gevangenisstraf ⁵⁾. Niet zo vlot verliep het Leidse proces. Op 20 jan. 1595 ⁶⁾ deelt de schepenen **FOY VAN BROUCKHOVEN** aan zijn medebroeders in het gerecht mede, dat de zoon van Luz, **ABRAHAM**, bij hem erop heeft aangedrongen „de goede hand daaraan te houden, dat zijn vader zoude mogen geraken tot expeditie van justitie”. Pas 9 mei 1598

¹⁾ Gerechtsdagboek B, fol. 349 en 353vo.

²⁾ Archief **DANIEL VAN DER MEULEN** inv. nr 594.

³⁾ Vroedschapsboek M, inv. archief v. d. secretarie na 1575, nr 443, fol. 230.

⁴⁾ en ⁵⁾ Dr. **VERMASEREN**, a.w.

⁶⁾ Getuigenverklaringen F, inv. rechterl. archief Leiden nr 79, fol. 160vo.

werd sententie gewezen tussen **PIETER VAN DER DOES**, schout van Leiden en de procureur-generaal van de Hoge Raad als eisers en Luz als gedaagde. De eis van schout en proc.-gen. luidde, dat Luz naar Leiden zou worden vervoerd of naar een andere plaats, waar men criminele justitie placht te verrichten, om „strengelicken gegeeselt te werden”, dat hij voor 25 jaar verbannen zou worden uit Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht op verbeurte van het leven en daarbij verklaard te worden „inhayl ende ongequalificeert” om ooit weer binnen deze landen het ambt van tafelhouder uit te oefenen, veroordeeld tot een boete van 1000 kar. gulden t.b.v. de grafelijkheid Holland en tot het betalen der kosten van zijn gedwongen logies, zowel te Leiden als elders, en van de proceskosten. Aan de eisers werd hun eis ontzegd ¹⁾.

Onmiddellijk nadat bekend geworden was, dat het contract met Luz verbroken was, stroomden sollicitaties binnen van lombarden om contract te krijgen van Leiden voor het voortzetten van de bank. Onder deze sollicitanten bevonden zich ook . . . SION Luz en diens zoon **ABRAHAM** ²⁾ ! De beslissing t.a.v. de vervulling van de vacature werd door het gerecht in handen gesteld van de vroedschap, welk college zich ging bezighouden met de vraag of het wel raadzaam zou zijn de bank te heropenen ³⁾ dan wel deze in eigen beheer te nemen, een vraag, die door verscheidene steden in overweging werd genomen, echter — nog — geen kans van slagen bleek te hebben. Het was gebleken, dat, toen de Leidse tafel niet functioneerde, de Leidenaars hun panden beleend hadden in de banken van Delft, Den Haag, Haarlem en andere omliggende plaatsen. Daar hadden zij dubbele rente moeten betalen, waarbij nog kwamen de onkosten van hun reis en het verlies van tijd. Een doorslaggevend argument was, dat de bevolking van Leiden bestond uit „een grote menigte van schamele luyden, die zich in het klein met hun nering behelpen”. Hoewel de economische en sociale nood te Leiden haar dieptepunt in het midden der 16^{de} eeuw had gekend, toen tijdens de pestepidemie van 1530 de klacht van de Leidse arbeiders werd gehoord: „Och lieve Heere en gaet ons niet verbij met de gave der heete siecte, want wij liever sterven dan langer leven” ⁴⁾, konden deze en de hiervoor

¹⁾ Register van sententien, inv. archief v. d. Hoge Raad nr 692.

²⁾ Gerechtsdagboek D, inv. secr. enz., fol. 359vo. T.a.v. de sollicitatiev. **ABR. LUS** werd opgemerkt, dat hij niet alleen berucht was wegens enige delicten, maar reeds in staat van beschuldiging verkeerde.

³⁾ Gerechtsdagboek D, fol. 359vo.

⁴⁾ J. en A. **ROMEIN**, De lage landen bij de zee, p. 24, 25 en 42.

genoemde neringdoenden de lombarden niet missen, ook niet omstreeks 1600, toen het land er zeer slecht aan toe was. Het besluit om weer een tafelhouder aan te stellen bleek onvermijdelijk, tenzij alle steden deze instellingen zouden afschaffen. Nadat schout en schepenen met verschillende tafelhouders hadden onderhandeld, viel de keuze op **JAN FRANÇOIS SUSIO**, tafelhouder te Rotterdam ¹⁾. Het contract met hem kreeg een looptijd van 15 jaar.

Even voordat de moeilijkheden zich in onze stad aankondigden en het geruchtmakende proces met Dordrecht aan de gang was, sloot Luz met de regering van Amsterdam een contract af tot het houden van een tafel van lening. Ook in deze stad getuigen zijn handelingen van ondernemingsgeest en fraude. Amsterdamse notariële akten onthullen, dat Luz handel op Rusland en de Middellandse zee dreef en schepen naar die streken bevrachtte. Hij bezat zelfs een huis te Moskou (19 okt. 1608) ²⁾.

Daar in Amsterdam is het enige jaren goed gegaan. Tot 1608. Op 9 mei van dat jaar beslisten burgemeesters en oud-burgemeesters van Amsterdam naar aanleiding van een verzoek van Luz om continuatie voor enige jaren van de bediening van de tafel van lening, dat hij eerst een staat van zijn crediteuren moet inleveren ³⁾. De 5de nov. van genoemd jaar erkent Luz zekere gelden te hebben opgenomen ten behoeve van de tafel te 's-Gravenhage, die hij sedert 1 mei 1607 exploiteerde ⁴⁾. In 1611 zit Luz nog in het zadel te Amsterdam. Alweer wordt dan een verzoek zijnerzijds in de vroedschapsraad behandeld. Hieruit blijkt, dat hij in 1608 een verlenging van zijn octrooi heeft ontvangen voor 3 jaar; hij vraagt nu hernieuwing van de overeenkomst voor 20 jaar. Alvorens hierop in te gaan besloot men een commissie te benoemen, die zou onderzoeken of de bank niet van stadswege zou kunnen worden geëxploiteerd. De stadsbank zou dan een rente van 16% heffen; het tarief van Luz was 33 $\frac{1}{4}$ %. In de loop van 1612 besluit de raad,

¹⁾ Gerechtsdagboek D, inv. v. h. archief v. d. secretarie v. Leiden na 1575 nr 9251, fol. 359vo. Zie betreffende hem J. **MELLES**, Het Huys van **Leeninge**, geschiedenis v. d. oude lombarden en de stedelijke bank v. lening te Rotterdam. 1950, p. 24-25.

²⁾ Mededeling van mej. Dr. 1. H. **VAN EEGHEN** en Dr. J. W. **VAN HOBOKEN** te Amsterdam.

³⁾ Resolutieboek burgemeesters en oud-burgemeesters 1, fol. 11.

⁴⁾ Dr. G. J. **VAN DILLEN**, Bronnen tot het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam. Uitg. R.G.P., kleine Serie nr 78, 1ste dl. nr 1125, 1929 en mededeling van de Gemeentearchivaris van 's-Gravenhage.

dat na afloop van het octrooi van Luz de bediening van de tafel „tot verlichting van de schamele luiden en gerief van anderen voor een redelijke interest zal worden overgenomen”. Ofschoon met de beste voornemens bezielde, konden de Amsterdamse autoriteiten noch tegen de moeilijkheden die het in eigen hand nemen van de tafel van lening in de weg stonden, noch tegen de vasthoudendheid van Luz op. Op 31 dec. 1613 ¹⁾ komt deze met brieven van Prins **MAURITS** en van diens nicht, die genoemd wordt Paltsgravin, Prinses van Engeland, aan, alles daartoe strekkende, dat Luz nog voor enige jaren mocht worden gecontinueerd in de bediening van de tafel. De burgemeesters besluiten Luz te ontbieden om te zien of hij gediend zou zijn, dat hem nog zal worden toegestaan, n.a.v. deze aanbevelingen, gedurende twee jaar lening „te doen” op panden beneden de 100 of 150 gulden „tot soulagement van de arme gemeente” en tot voldoening van zijn crediteuren. 4 jan. 1614 ²⁾ verklaart **Luz** met dit voorstel niet accoord te kunnen gaan. Amsterdam zat danig met het geval verlegen: de bank was gesloten, de stad zelf nog niet gereed om een bank te openen en ziet zich genoodzaakt Luz zo lang de bank over te geven, totdat de stad de credietverlening in eigen hand zal kunnen nemen. Nadat dit besluit gevallen was, kwam **ABRAHAM Luz**, de zoon die het meest met zijn vader samenwerkte in goede en kwade zin, met enige crediteuren van **SION**, die erop aandrongen Luz voor langere tijd octrooi te verlenen. Men besluit evenwel spoed te maken met het ontwerpen van een ordonnantie op het exploiteren van een stadsbank ³⁾, waardoor een eind zal komen aan de moeilijkheden met Luz.

Luz had de bank gedreven in de voormalige brouwerij „De Sleutel” van de familie **BICKER**, gelegen nabij de Sleutelsbrug, genoemd naar deze brouwerij, aan het eind van de Oudezijds Burgwal. De weduwe van **JACOB BICKER** en haar beide zoons verkochten het perceel 3 aug. 1600 aan Luz; de koopprijs bedroeg 16650 gulden. In 1614 werd dit complex, dat later herenlogement was en thans een gedeelte van het Burgerghasthuis, bij executie verkocht. De koopprijs was nog steeds niet voldaan ⁴⁾. Na 1614 moet Luz naar Breda vertrokken zijn, waar hij ook een bank hield en waarvoor hij op 31 aug. 1609 werd geëctrooieerd door de heer

¹⁾ en ²⁾ Dr. **VAN DILLEN**, a.w., Ze dl., 1933, nr 136, 139.

³⁾ Afgekondigd 25 april 1614. Amsterdam was de eerste plaats, die zich van de lombarden onttreed.

⁴⁾ Mededeling van mej. Dr. 1. H. **VAN EEGHEN**.

van Breda, de Prins **VAN ORANJE**, voor een tijd van 16 jaar ¹⁾).

In 1617 trekt Luz zich terug. Hij wendt zich dan in een rekest tot Prins **MAURITS** en verzoekt de bank aan zijn zoon **ISAACK** te mogen overdragen. Hij geeft als redenen op, dat hij in de voorafgaande jaren grote verliezen heeft geleden en zeer bejaard is. Hij zal op dat moment 75 jaar geweest zijn. Bij apostille van 18 maart 1617 wordt zijn verzoek toegestaan.

Bij het bestuderen der bronnen is mij van een grote schilderijenverzameling of van een kunstbezit op ander gebied niets gebleken. Slechts de inventaris **HINGMAN** van het archief der gemeente Breda beschrijft onder de nummers 485, nr 37 en 484, nr 47 de inventarissen van goederen, die Luz in zijn woning „**Waelwyck**” aan de Waterpoortstraat, bezat. In de kamer of „**saele**”, uitkomend in de tuin, bevonden zich de geschilderde portretten van Luz en zijn „**huysvrouw**” (wie?) en 9 niet nader omschreven schilderijtjes, een dubbel clavecimbel en nog 8 tafrelen. In de zaal aan de straatzijde gelegen zijn 2 schilderijen en een grote zilveren schaal met twee zilveren kroezen, een zilveren zoutvat en lepels geïnventariseerd. Deze inventaris is in het jaar 1617 opgemaakt. 13 aug.¹ 1618 werd gecontroleerd of de aanwezige goederen met de voormelde inventaris in overeenstemming waren. Het blijkt, dat Luz wat kledingstukken heeft weggenomen. Men constateert ook, dat een schilderijtje van Loth verdwenen is. Op 14 aug. d.a.v. werden de kamers verzegeld met het stadszegel. Een tweede inventaris, opgemaakt ten overstaan van de schout van Breda in bijzijn van een sergeant van kapitein **GUILLAEM LOVELACE**, ridder, gemachtigde van **RICHARD BARENS**, aan wie op 23 nov. 1618 de eigendom van de „**huysinge Waelwyck**” was getransporteerd, dateert van 20 juli 1619 en betrof goederen van Luz, die zich in andere huizen bevonden. De oude knecht van Luz, **JAECQUES**, was bij deze inventarisatie aanwezig. Genoemd worden 3 grote porceleinen schotels, beschilderd met de wapens van Luz ²⁾, een Chinees schilderij en wat klein goed. Als dit alles is, wat is overgebleven van de door **HOOFT** bezongen kunstgalerij, dan moet deze in de jaren 1602/3-1619 of zijn verkocht of aan zijn kinderen zijn gekomen.

Waar is Luz gestorven en begraven? Men zou verwachten te

¹⁾ Archief Nassause Domeinraad, inv. **HINGMAN** nr 1074.

²⁾ In Armorial Général van **RIETSTAP** komen wel beschrijvingen van wapens Lus en Luz voor; de beschrijving van het wapen van S. L. trof ik niet erbij.

Breda, maar een onderzoek in de begraafregisters aldaar ¹⁾ loste deze vraag niet op.

Bij het traceren van de levensgeschiedenis van Luz is het me niet gelukt die bronnen te vinden, die een volledig en helder beeld zouden kunnen geven van deze tafelhouder-bankier. Ik meen, dat het tweede gezicht van Luz niet tot zijn recht is gekomen en met dit tweede gezicht bedoel ik zijn leven als grand seigneur en als belangstellende in de kunst. Zelfs na de débâcle te Leiden en te Dordrecht moet hij zijn kunstgalerij hebben behouden, getuige de datering van het gedicht van **HOOFT**. In de kring van de aanzienlijke koopman **DANIEL VAN DER MEULEN** was hij geen onbekende. In de handelscorrespondentie van **VAN DER MEULEN** vond ik, dat aan Luz was verzocht bemiddeling te verlenen en schikkingen te treffen in het faillissement van **HANS BERNAERTS**, een der handelsbetrekkingen van **VAN DER MEULEN**. Luz vraagt aan **JACQUES DE LA FAILLE**, familie- en handelsrelatie van **VAN DER MEULEN**, enige Barbarijse hoenders te mogen hebben om ze te schenken aan de hertog Van Bouillon, die in Den Haag „van zulke pluymen hadde gesien ende seer gherne sulcke hoenderen hadde”²⁾

Ik meen te mogen eindigen met de conclusie, dat Luz een figuur is geweest, die evenals zijn collega's kon bestaan bij de gratie van de nood, de economische nood, van zijn tijd en kan worden beschouwd als een „verschijnsel” van die tijd.

De joodse geldschietiers-bankiers, verdrongen door de Italiaanse concurrenten, zijn geprotegeerd uit formele gehoorzaamheid aan de hierboven geciteerde bijbelteksten en uit behoefte aan crediet. Door de door hen verkregen machtspositie, waaraan de landsheren in niet geringe mate schuldig waren, verkeerden de stedelijke besturen in machteloosheid een billijke regeling van het credietwezen in te voeren. Op voorstel van Leiden verzochten de Staten van Holland in 1547 en in 1565 van de lombarden te worden bevrijd „als wesende den lande van Holland seer schadelijcken” en zijnde „een saake jeegens Gods gebod”³⁾. Het voorstel bleef zonder resultaat, voornamelijk omdat de landsheren deze geldschietiers niet konden missen.

ANNIE VERSPRILLE

¹⁾ Inlichting van het Gemeentearchief van Breda,

²⁾ Inventaris archief **DANIEL VAN DER MEULEN** nr 538c, brief nr 140, 1596 okt. 14.

³⁾ Resoluties van de Staten van Holland en West-Friesland en bij **J. MELLES**, Het Huys van Leeninge, geschiedenis van de oude lombarden en de stedelijke bank van lening te Rotterdam. 1950, p. 8.

PAX HUIC DOMUI

HET HUIS PIETERSKERKGRACHT 9 EN ZIJN BEWONERS

De geschiedenis van ieder huis of gebouw van enig belang is op twee manieren te benaderen. Het onderzoek naar de opeenvolgende eigenaren, bewoners of bestemming en naar het bouwwerk, zoals dit is overgeleverd. Dit nu kan zeker gezegd worden van het huis Pieterskerkgracht 9 met boven de ingang: PAX HUIC DOMUI (Vrede zij dit huis; vox populi: *Pakhuisdominee*) en het jaartal 1689, thans o.m. sportschool, deel van een ambachtsschool en zetel van het Leidse schilder- en tekengenootschap *Ars Aemula Naturae*, tot voor enige jaren ook nog Groene-Kruisgebouw en bij ouderen ook bekend als de Tussenschool van Kneppelhout. Oorspronkelijk was dit gebouw echter een particulier huis en wel een zeer aanzienlijk particulier huis, een waardering welke men, wellicht tengevolge van het feit dat de hoofdgevel betrekkelijk smal en nog begin 17^{de} eeuws is en de allure van de latere huizen aan het Rapenburg mist, niet zo dadelijk zou geven.

Dat het van oudsher en tot ver in de 18^{de} eeuw als een aanzienlijk huis kon worden aangemerkt, blijkt zowel uit de bewoners als uit de ruime en talrijke vertrekken, welke elkaar tot achter aan de Schoolsteeg opvolgden (afb. 1).

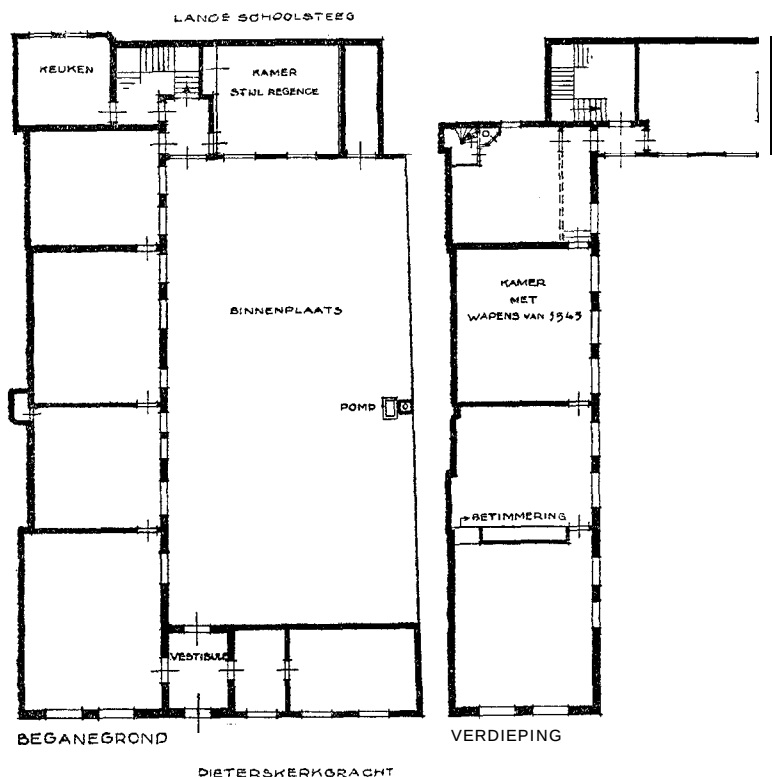
Wij hopen op de hierboven aangeduide wijze aan de hand van de gegevens over de eigenaren en de uit het gebouw af te lezen gegevens enigermate de geschiedenis van bewoners en huis te laten spreken.

Dit huis is waarschijnlijk doordat de bewoners geen behoefte gevoelden hun gevel in latere eeuwen te moderniseren, hetgeen misschien ook weer verklaard moet worden door de omstandigheid dat deze gracht, ondanks de demping van 1604 ¹⁾, in aanzien wat achteruit ging, in een betrekkelijk „antieke” toestand gebleven, al zullen we inwendig herhaaldelijk vernieuwingen kunnen constateren.

Globaal beschreven bestaat dit complex uit een ingangspartij

¹⁾ Of 1611. Verg. G. L. **DRIESSEN**, Openbare werken der stad Leiden. 17^{de} eeuw Stenc. Leiden 1935, blz. 6.

met vestibule, rechts een vleugel langs de straat zonder verdieping en links, achter een slanke bakstenen met zandsteen doorwerkte



Tekening W. J. Kret

Afb. 1. PLATTEGROND PIETERSKERKGRACHT 9.
Rechts de verdieping.

gevel van twee verdiepingen, een vleugel welke zich langs een binnenplaats met vier vertrekken uitstrekt tot aan de dwarsvleugel langs de Schoolsteeg, bestaande uit een keuken, trappenhuis en twee boven elkaar gelegen kamers.

Het oudste gegeven over dit huis is de wetenschap, dat op de eerste verdieping langs de binnenplaats in de 19^{de} eeuw vijf

zeer rijk gebeeldhouwde kruiskozijnen (afb. 3) zaten, waarvan minstens drie (op de middelste kamer) versierd waren met gebrandschilderde glazen van niemand minder dan de Goudse glasschilder **DIRC CRABETH** en wel uit het jaar 1543.¹⁾ (Afb. 4.)

Op de bijbelse voorstellingen, welke betrekking hebben op het verhaal van Samuel en diens daden t.a.v. Saul alsmede de Nieuwtestamentische Saulus, die een Paulus werd, behoeven we hier niet verder in te gaan. De wapens welke op de glazen zijn aangebracht zijn die van 6 verschillende echtparen, derhalve 12 personen, die vrijwel allen als Gouds kunnen worden aangemerkt. Wij hopen, dat mettertijd de identificatie van Goudse zijde zal worden ondernomen.

Nu deze wapens evenals de naam van de glasschilder op Gouda wijzen, verwondert het dan ook niet, dat het huis toen ter tijd moet hebben toebehoord aan de uit Gouda afkomstige **ADRIAEN DIRCSZ VAN CRIMPEN**, die van 1537-1557 baljuw en dijkgraaf van Rijnland was s), wiens weduwe jonkvrouwe **SOPHIA WILLEMSDR.** 5 maart 1562 van twee harer te Gouda gevestigde kinderen aandel in het huis koopt ³⁾. Dat de buurt aanzienlijk was, moge blijken uit het feit, dat het grote huis aan de zuidzijde eigendom was van de schout **NICOLAAS VAN BERENDRECHT**. In 1582 blijkt jonkvrouwe **PERSEYN** ⁴⁾ er te wonen, maar blijkens het Stratenboek (na 1582) behoorde het nog aan de erven van de weduwe **VAN CRIMPEN**. In 1585 is het huis in handen van **WEYNTJE ADRIAENSDR.** (waarschijnlijk wel een dochter van de baljuw **VAN CRIMPEN**),

¹⁾ Twee kozijnen uit de achterste kamer bevinden zich in het Stedelijk Museum „De Lakenhal”. Het is onbekend waar de drie andere kozijnen, die naar Frankrijk en Engeland verkocht zouden zijn, terecht kwamen. De glazen zouden bij aankomst gebroken zijn. Twee fragmenten bevinden zich op de Prattenburg te Veenendaal. — Zie: Oud-Holland 57 (1940), 193-206; Cat. schilderijen enz. Sted. mus. „De Lakenhal” Leiden 1946, blz. 22/3.

²⁾ **S. J. FOCKEMA ANDREAE, Het hoogheemraadschap van Rijnland, diss.** Leiden 1934, 399 (met ander overlijdensjaar).

³⁾ **WARNAERT v. CRIMPEN** en **MARIETJE v. CR.**, de laatste in tweede echt verb. m. **PIETER PIETERSZ**; 16 juni verkoopt ook **ADRIAEN v. CR.** 1/20 en 1/16 Dart. Zie: Waarboek B. f. 76vo en 92. Wij konden een en ander verifiëren aan de hand van de talrijke aantekeningen over het geslacht **VAN CRIMPEN** van de hand van de heer **S. H. VAN DER KRAATS** in het gemeentearchief te Gouda, alsmede de onderzoeken van Mr. **D. KONING**, aan welke beide onderzoekers we bij dezen onze oprechte dank betuigen.

⁴⁾ Verpondingen 1582, secr. arch. na 1575 nr. 6787 f. 32vo.

gehuwd met **NAN PHILIPS**. Zij verkoopt de noordelijke helft van het achterhuis in 1590 aan jonker **FRANÇOIS LANSCHROON**. Haar zoon **PIETER NAN PHILIPS** verkoopt het voorhuis 20 januari 1614 aan **CORNELIA VAN DER NATH**, die in 1611 het achterhuis van **MARIA VAN BOSCHSEN**, weduwe van **FRANÇOIS VAN LANSCHROON**, weer terugkoopt, zodat zij dan over het gehele huidige complex beschikken kan. ¹⁾

Deze **CORNELIA VAN DER NATH**, een vermogende dame, was 19 september 1617 gehuwd met de in 1575 te Dokkum geboren **SYRICH VAN TRITSUM**, weduwnaar van jonkvrouwe **CLAESJE PAETS VAN SANTHORST** ²⁾. Het echtpaar begon, blijkens het opschrift op de gevel, met in 1619 het achterhuis langs de **Schoolsteeg**, waar blijkens de kaart van **LIEFRINCK** (1578) reeds een zeer aanzienlijk huis zou hebben gestaan, aan de noordkant, dus rechts van het huidige trappenhuis, een gebouw van twee verdiepingen op te trekken. Het jaar daarop volgde het voorste gedeelte aan de **Pieterskerkgracht**, links van de ingang. Telt men namelijk de grote kapitalen van het tijdvers

RVST BAART LVST — LVST MET GODT RVST

bij elkaar, dan krijgt men het jaartal 1620. Weer twee jaar later werd waarschijnlijk de ingangspoort vernieuwd, waarop een thans op zolder bewaarde gevelsteen wijst met **PAX HVIC DOMVI**, welke vernieuwing, zoals we aanstonds zullen zien, in 1689 weer achterhaald werd. De enigszins spitsbogige vorm van deze steen wettigt de veronderstelling, dat hier, evenals bij het Heilige Geest Gasthuis, eertijds een gotische ingang aanwezig was.

We willen nog een ogenblik stilstaan bij deze hoogst merkwaardige fijngemetselde met zandsteen doorspekte bakstenen gevel met zijn op consoles rustende dubbele pilasters (afb. 2). Vergelijking met andere gevels uit deze periode (en men denkt, ondanks de verschillen, aan **HENDRICK DE KEYSER**) doet veronderstellen, dat de gevel oorspronkelijk door een trapgevel bekroond is geweest en men vraagt zich af of de voluten en de pinakel boven de ingangs-

¹⁾ Belast. **Regist. Vetus** 1 f. 67, 68^{vo}; Belast. reg. Af. 126^{vo}; Oud belast. boek AA 128^{vo}; **Bonboek** Over 't Hof f. 403^{vo}, 414; **Waarboek** PP f. 338. De aankopen geschieden meestal door notaris **CORNELIS PAUWELS VAN SWANENBURG** en zijn weduwe **MARIETJE GERRITSDR.**

²⁾ Zie over dit geslacht **VAN DER NATH**: **W. J. J. C. BIJLEVELD** in *Ned. Leeuw* 57 (1939), 532 e.v.



Foto Monumentenzorg

Afb. 2. PIETERSKERKGRACHT 9.

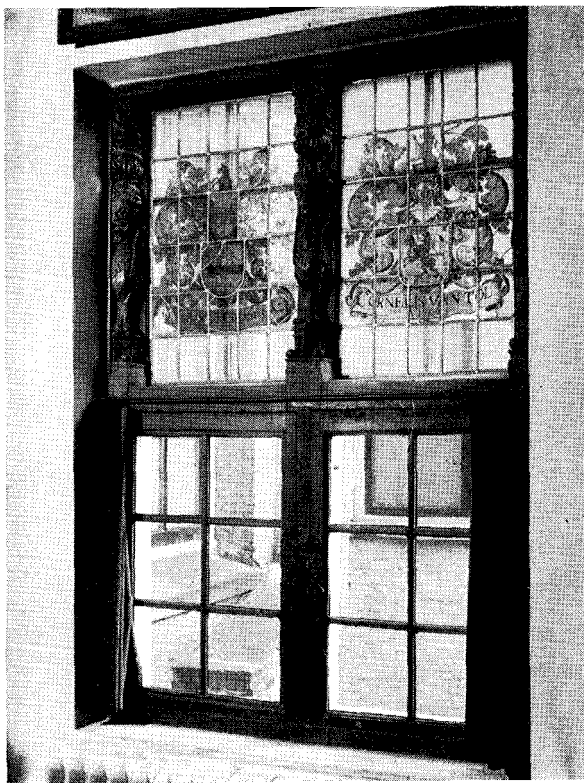


Foto Monumentenzorg

Afb. 3. **GEBEELDHOUWD KRUISKOZIYN, 1543,**
AFKOMSTIG UIT PIETERSKERKGRACHT 9,
THANS IN DE IAKENHAL.
 (De glazen zijn uit het Katharinagasthuis.)

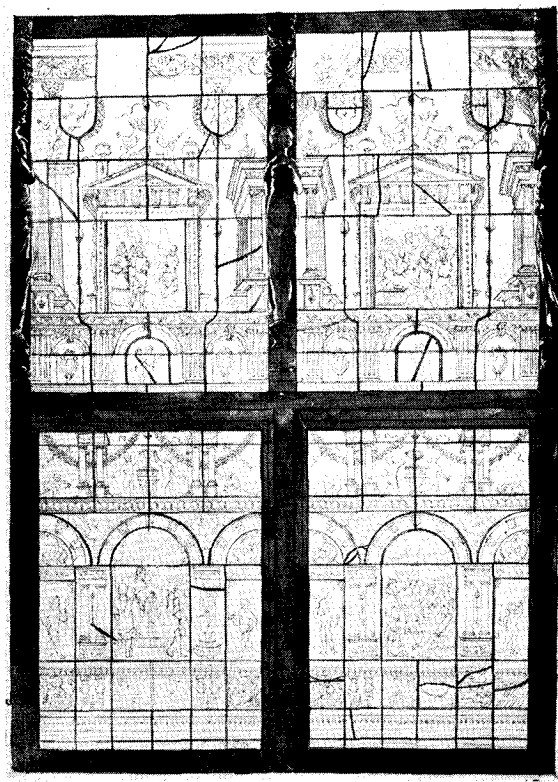


Foto Gem. archief

Afb. 4. **GEBEELDHOUWD KRUISKOZIYN MET GEBRAND-**
SCHILDERDE GLAZEN DOOR DIRC CRABETH ('543) ,
EERTIJD'S IN PIETERSKERKGRACHT 9.
 (Tekening G. J. Bos, 1846).

poort hier niet van afkomstig zijn of anders ervoor bestemd zijn geweest.¹⁾ Er is nog een onzekerheid en wel wanneer de verdieping van de erachter gelegen kamer tot zijn huidige hoogte werd opgetrokken. De zandstenen hoekstenen van de voorste en de achterste kamer wijzen erop dat de middelste kamer later werd gebouwd. De vijf gebeeldhouwde renaissance-ramen uit 1543 zijn waarschijnlijk uit de oudere bouw afkomstig en werden later in de bouw van het echtpaar **TRITSUM-VAN DER NATH** weer gebruikt. Van de „gewone” kruiskozijnen van de bouw van 1620, welke uiteraard ook aan de voorgevel hebben gezeten, zijn alleen twee aan de zijgevel van de voorkamer op de bovenverdieping over. Uit 1620 moeten ook vier prachtig gesneden sleutelbalken met maskarons in de benedenverdieping (thans helaas gewit !) stammen, evenals sleutelbalken met rankwerk boven.

Nadat **CORNELIA VAN DER NATH** reeds in 1631 naar elders zou zijn verhuisd overleed zij vóór 1638²⁾. Merkwaardiger wijze had zoals wij reeds eerder mededeelden³⁾, haar schoonzuster „juffrouw” **JOHANNA VAN DUIVELANDE**, weduwe van haar broer **DIRC VAN DER NATH**, in 1626 het huis van **CHRISTOFFEL PLANTIJN**, op de hoek van de Breestraat en Vrouwesteeg, eertijds der **VAN ASSENDELFTS**, thans deel uitmakende van de Sociëteit Minerva, gekocht. Aldus woonde dit zeer vermogende rooms-katholieke geslacht **VAN DER NATH** dicht bij elkaar in de buurt. De zoon van het echtpaar **VAN DER NATH-VAN DUIVELANDE**, **JONKER GERRIT VAN DER NATH**, verkoopt 3 augustus 1652 het huis van zijn tante **CORNELIA TRITSUM-VAN DER NATH** aan de Pieterskerkgracht aan **ABRAHAM LE PLA**. Deze eveneens zeer vermogende jonge man, dreef met zijn twee oudere broers **ROBERT** en **ADRIAEN LE PLA** in compagnieschap een lakendraperij, waarbij vooral de scharlaken ververij van veel belang was⁴⁾. Hij was de zoon van de uit Brugge afkomstige **ADRIAEN LE PLA** en **JACQUEMIJNTJE HENNEBO**, die waarschijnlijk doopsgezind of remonstrant waren, althans niet gereformeerd. Niettemin huwde **ABRAHAM LE PLA** 9 april 1652,

¹⁾ De bewerking van deze voluten maakt ook een vreemde indruk. Dat de steen op zolder tot deze topgevel behoord zou hebben is niet waarschijnlijk vanwege het andere jaartal. Op de kaart van **HAGEN** (1670) komt echter reeds het huidige wolfsdak voor.

²⁾ **BIJLEVELD** t.a.p.

³⁾ Leids Jaarb. 1955 blz. 104 m. verdere literatuur.

⁴⁾ **N. W. POSTHUMUS, Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textiel nijverheid IV, 's-Gravenhage** 1914, blz. 455.

dus enige maanden vóór de koop van het huis, te Rijsburg met jonkvrouwe **JOHANNA MAUBUS**, dochter van kapitein **JACQUES DE MAUBUS** en **MARIA LE MARTIN**. Zij kwam uit Rijsburg, alwaar zij later ook een huis van „plaisantie” blijkt te bezitten ¹⁾). De bruidegom was toen ca. 30 jaar oud.

Het jonge paar heeft uiterlijk waarschijnlijk weinig aan het huis veranderd, al bestaat de mogelijkheid, dat zij het hierboven genoemde middelste gedeelte langs de binnenplaats hebben opgetrokken. In ieder geval hebben zij hoogst waarschijnlijk de prachtige wit en zwart gemarmerde betimmering met snijwerk in die kamer doen aanbrengen, waarachter oorspronkelijk bedsteden, thans kasten, zijn aangebracht. (afb 5).

Nadat **ABRAHAM LE PLA** 14 september 1675 en **JOHANNA MAUBUS** 6 juni 1679 waren overleden ²⁾, verkochten hun zonen **PHILIP** en **ADRIAEN** het huis 7 mei 1689 aan Mr. **COENRAAD RUYS**.

De nieuwe eigenaar was in Dordrecht geboren, alwaar hij 22 oktober 1650 ³⁾ gedoopt was als zoon van **NICOLAAS** en **MARIA PAEDTS**. Niet alleen zijn studie aan de Leidse universiteit, waar hij op 16-jarige leeftijd werd ingeschreven als historiae studiosus (waarbij hij deed voorkomen 4 jaar ouder te zijn), maar ook de naam van zijn moeder zal hem er wel toe hebben gebracht om op 12 augustus 1672 met twee Leidse burgemeesters als getuigen zich tot poorter te laten aannemen om aldus zich de weg te banen tot de positie van Leids magistraat. Het duurde echter nog tot 17 december 1680 voor **RUYS**, inmiddels als schepen in de regering gekomen, in de Hooglandse kerk in het huwelijk trad met de Leidse jongedochter **MARIA CUNAEUS**, dochter van wijlen de schepen Mr. **JOHANNES CUNAEUS** (die zich waarschijnlijk in Batavia een belangrijk vermogen had weten te verwerven) en **SUSANNA CALENDRIJN**. Mr. **COENRAAD RUYS** was niet alleen 40-raad en

¹⁾ Wij volstaan met te verwijzen naar de klappers op de huwelijken. Voorts Voogdenboek D f. 22 ; notarieel archief nr 860 (not. **ED. BEECKERTS VAN THIENEN**, nr 100, 18.3.1652), 890 (not. **VAN CAMPEN**, nr 25, 29.6.1669; nr 65/6, 16.10.1669), 891 (dez. nr 2, 5.1.1670; nr 42, 6.1.1670; nr 52, 13.7.1670; nr 54, 16.7.1670), 1285 (not. **P. SCHARPENBRANDT**, 23.1.1683). Zie voor de kwartieren van dit echtpaar **G. VAN RIJCKHUYSEN**, Geslacht- en wapenboek, hs.gem.arch., D f. 152; idem C f. 207^{vo}.

²⁾ **RIJCKHUYSEN a.w.**, C f. 207^{vo}.

³⁾ Ned. Leeuw 21 (1903), 1, 17. Zie voor zijn grootvader en vader, respectievelijk **COENRAAD** en **NICOLAAS**, Nw. Ned. Biograf. Wdbk. IX, 911/2.



Foto Monumentenzorg

Afb. 5. BEDSTEEWAND OP DE MIDDELSTE BOVENKAMER VAN PIETERSKERKGRACHT 9. CA. 1652.

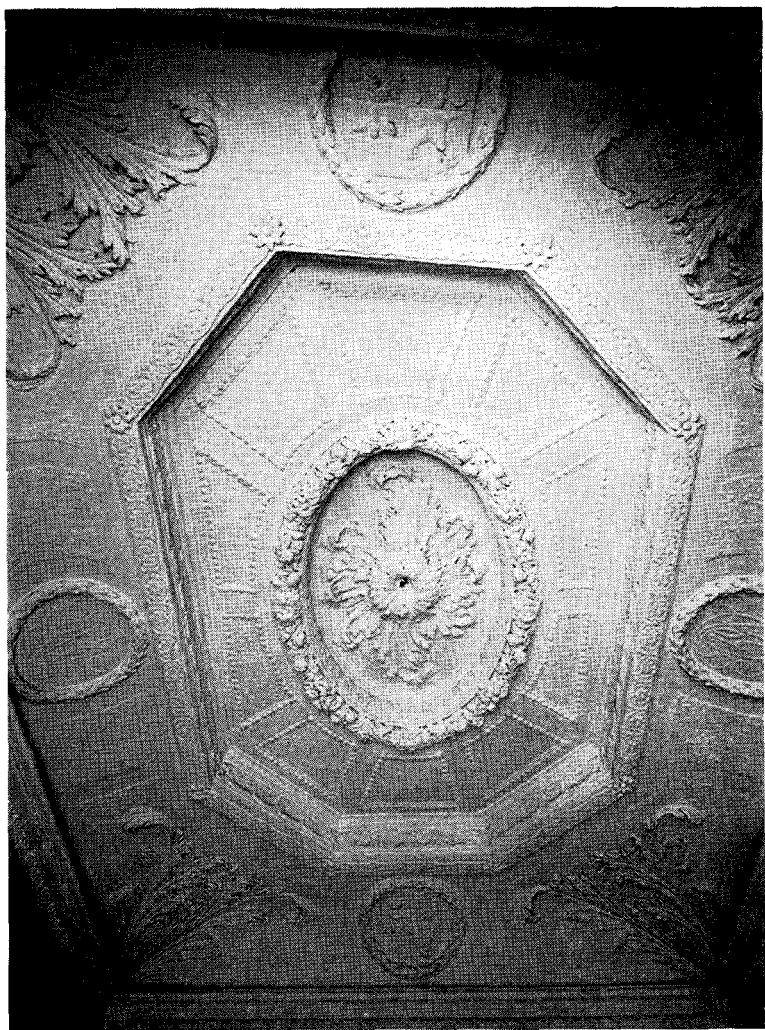


Foto Monumentenzorg

Afb. 6. STUCPLAFOND VAN DE VESTIBULE VAN PIETERSKERKGRACHT 9, CA. 1690.
De monogrammen van het echtpaar RUYS-CUNAEUS; de wapens werden
echter na 1731 veranderd in DE JONGHE VAN DE GROOTE LINDT en STAATS.

schepen, maar ook herhaaldelijk burgemeester en lid van het college van gecommiteerden. Van het vermogen van dit kinderloze ¹⁾ echtpaar, dat waarlijk niet zo'n groot huis nodig had, getuigt het foliant dat de weduwnaar in 1724 alleen reeds aan obligaties, behorende tot de gemene boedel, opstelde ²⁾.

Het echtpaar **RUYS** heeft op twee punten dit huis verfraaid. In de eerste plaats de ingang (afb. 2) met de daarachter gelegen vestibule (afb. 6) en ten tweede het trappenhuis in de achtervleugel (afb. 7) en, zoals we reeds opperden, is de vraag gewettigd of hier aan de ingang niet een oudere wellicht nog gotische poort (met de hardstenen spitsbogige steen met **PAX HUIC DOMVI**, thans op zolder) met eventueel een nauwe wenteltrap moesten plaats maken voor deze nieuwbouw, en, zoals we ook reeds veronderstelden, de oorspronkelijk voor de hoofdgevel bestemde top niet ten dele tot bekroning van de ingang werd gebezigd. Het rijke stucplafond dateert kennelijk uit het einde van de 17^{de} eeuw, al zouden de wapens van de volgende eigenaren (waarover zo dadelijk nader) ons in de war kunnen brengen. De monogrammen kunnen niet anders gelezen worden dan C. R. en M. C. Het trappenhuis in de achtervleugel moet eveneens uit deze periode dateren en behoort dank zij de heldere maar stemmige lichtval op de in vakken verdeelde wanden en de fraai gesneden trapleuning tot een van de bekoorlijkste bouwkundige monumenten van onze stad ³⁾. (Afb. 7.)

Nadat ook de man in 1731 was overleden, verkochten de erven (voornamelijk **TEDING VAN BERKHOUT** en **CUNAEUS**) het huis op 3 november van dat jaar aan **HELENA MARIA STAATS**, weduwe van **HENDRIK THEODORUS DE JONGHE VAN DE GROOTE LINDT** ⁴⁾.

¹⁾ Een zoontje, **NICOLAAS**, ged. 6 juli 1681, stierf spoedig. In 1716 woonde zijn ongehuwde zwager, de schepen **PETRUS CUNAEUS**, bij hem in. (Zie : Familiegeld 17 16).

²⁾ Bibliotheek gemeentearchief nr. 11650.

³⁾ Zie voor de schilderachtige weergave het prachtige schilderijtje van J. L. **CORNET in het Sted. Museum „De Lakenhal”**.

⁴⁾ Hij geboren Amsterdam 28.1668, overl. 8.4.1728. Zij geb. Amsterdam 1672, overl. 27.3.1736, begr. Pieterskerk Leiden. Zij huwden Amsterdam 13.2.1691. Zie: Jhr. E. B. F. F. **WITTERT VAN HOOGLAND, Geschiedenis v.h. geslacht WITTERT, 's-Gravenhage** 1914, blz. 403/5; E. B. F. F. baron **WITTERT VAN HOOGLAND, Kwartierstaten van het geslacht WITTERT**

Het moge een daad van piëteit zijn geweest, dat **HELENA MARIA STAATS** ook nog het wapen van haar overleden echtgenoot liet aanbrengen op de plaats waar dan oorspronkelijk die van het echtpaar **RUYS—CUNAEUS** zullen hebben gezeten. De aanvankelijke puzzel van de wapens kan worden opgelost door de wetenschap, dat de moedervan **HENDRIK THEODOOR DE JONGHE ALIDA HEYMERICH** heette, en die van zijn vrouw **GEERTRUI HOBBE** ¹⁾.

Met deze dame was het huis weer in rooms-katholieke handen gekomen en het zou ons niet verwonderen, als de geestelijken van de aan de noordzijde van de binnenplaats gelegen Jezuïetenkerk (thans gymnastiekschool) hier hun woonplaats vonden en zeker zal dit huis gelegenheid hebben geboden reizende geestelijken onderdak te verschaffen.

HELENA MARIA STAATS had een dochter, **MARIA JACOBA DE JONGHE**, die 7 mei 1728 te Amsterdam gehuwd was met Mr. **NICOLAAS (IGNATIUS) TJARCK**, zoon van Mr. **NICOLAAS TJARCK en PETRONELLA VAN DER GOES**, 27 september 1694 in de Jezuïetenkerk te Leiden gedoopt en evenals zijn vader advocaat met veel Belgische relaties ²⁾. We moeten wel aannemen, dat voor dit echtpaar de régence-betimmering (afb. 8) in de kamer rechts van de achtertrap werd gemaakt met het rijke snijwerk om schouw en buffet uit ca 1735 en zonder twijfel heeft in deze kamer het plafondstuk van **JACOB DE WIT** gezeten, dat deze blijkens mededeling van Mr. A. **STARING** voor monsieur **TJARCK** schilderde. Ook de veel soberder schouw van de erboven gelegen kamer (thans

VAN HOOGLAND, z. pl. en j., blz. 130/1. De wapens in het plafond zijn van dit echtpaar. Merkwaardiger wijze werden zij niet genoteerd door de bode-genealoog **VAN RIJCKHUYSSEN**, toen deze in 1744 dit huis, waar hij van 1726-1730 als knecht gediend had (zie: L. Jb. 1956, blz. 138), weer eens bezocht en wel de Goudse wapens in de glazen van 1543 natekende (zie: G. **VAN RIJCKHUYSSEN**, Geslacht- en Wapenboek, hs. Gemeente-archief Leiden. deel B. f. 99).

¹⁾ Zij was de stiefdochter van zijn moeder (Zie **WITTERT t.a.pl.**). Het gevierendeelde wapen **HEYMERICH** (3 rozen en een schuingeplaatst kruis) gaf bij de man, die een liggende wassenaar verg. v. een hand voerde, in de kwartieren 1 en 4 zijn eigen wapen (liggende wassenaar verg. v. hand) 2 en 3 rozen en over alles heen een hartschild met 3 schuingeplaatste kruisen (Grootte Lindt). De vrouw voerde in de kwartieren 1 en 4 haar eigen wapen (een door een arm gehouden boom) en 2 en 3 het wapen **HOBBE**, althans er op gelijkend. (eikel met twee blaadjes).

²⁾ Ned. Leeuw 43 (1925), 332; id. 44 (1926), 118-120.



Foto Monumentenzorg

Afb. 7. TRAP IN HET ACHTERHUIS VAN PIETERSKERKGRACHT 9. ca. 1690.

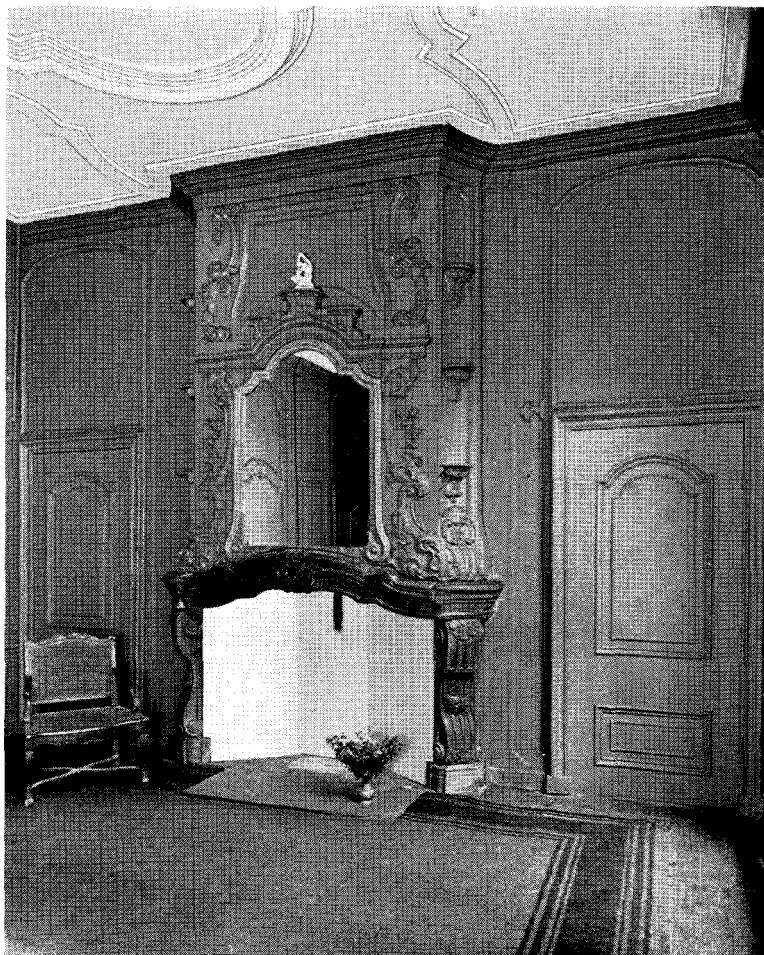


Foto Monumentenzorg

Afb. 8. BENEDENKAMER IN HET ACHTERHUIS, ALWAAR EERTIJD HET GESCHILDERDE PLAFOND EN WAARSCHIJNLIJK OOK SCHOORSTEENSTUK (GEEN SPIEGEL) EN DESSUS DE PORTES "AN JACOB DE WIT. CA. 1735.

magazijn van het Rode Kruis) zal door dit echtpaar zijn aangebracht.

Na de dood van **TJARCK**¹⁾ verkoopt **HENRICO GERARDO DE JONGHE** op 21 november 1763 het huis namens zijn tante **MARIA JACOB A DE JONGHE**, die 1777 kinderloos zou overlijden, aan Prof. **EWALDUS HOLLEBEEK**, die het jaar te voren tot hoogleraar in de godgeleerdheid was benoemd. Vermeld worden behangsels, spiegels en schilderijen boven de deuren en schoorstenen en het schilderij onder de schoorsteen in het grote en vierde salet, het blaffon en geboetseerde beelden in de gang, item vaste boekenkasten op het comptoir en de afgezette (d.i. gekleurde) kaart van Rhijnland op de derde bovenkamer²⁾. Deze hoogleraar heeft geen ander spoor nagelaten dan waarschijnlijk de Lodewijk XVI-voordeur; zijn weduwe verkoopt 1 november 1797 het huis aan **ANNA JOSINA VAN GOGH**³⁾.

Wat deze ongehuwde, uit Amsterdam afkomstige jongedame, die dit enorme huis met zijn 12 meest ruime kamers, keuken en uitgestrekte zolders met haar moeder, **CORNELIA ELISABETH CHENEIN** betrok, ermee heeft willen doen, weten wij niet, maar de familieoverlevering, dat zij een meisjescostschool hield, is zeer aannemelijk. 27 juli 1800 huwde zij met **JAN VAN NOORT**, weduwnaar van **SUSANNA VAN DEN IJSSEL** (bij wie hij een dochttertje **SUSANNA MARTHE** had), een zoon van een meester metselaar en zelf boekhouder en een dilettant-tekenaar en -graveur, over wie wij later wellicht nog eens iets meedelen. Zij hebben niets aan het huis toegevoegd. Neen integendeel, toen **SUSANNA MARTHE VAN NOORT** en haar man D. C. F. **LINCKER** na de dood van **JAN VAN NOORT** (8. 11. 1837) op 22 april 1844 het huis verkochten, bedongen zij het recht om de drie beeldhouwde kruiskozijnen met de gebrandschilderde glazen op de bovengang er uit te mogen slopen. Kopers waren de heren W. H. J. **BISSCHOP** te Amsterdam, tijdelijk te Leuven, en L. **BLANQUART** te Leuven, voor wie optrad notaris Mr. B. **VAN BERCKEL** te Delft. Indien we weten, dat de eraast gelegen v.m. Jezuïetenkerk, welke van 1828-1836 tot r.-k. garnizoenskerk had gediend en in 1846 tijdelijk bij de dominicanen in gebruik was, ten name van B. **VAN BERCKEL** q.q. stond, dan mogen we wel aannemen, dat er toenmaals plannen hebben

¹⁾ 14.11.1762. Zie **WITTERT a.w.**, 405.

²⁾ Waarboek 9M f. 74.

³⁾ Waarboek 11F f. 1.

bestaan hier een rooms-katholieke kerk te stichten. Edoch, zowel het hierboven beschreven gebouw als de v.m. kerk kwamen na enige jaren in het bezit van de heer **JAN KNEPPELHOUT**, bekend als „Klikspaan”, in wiens naam, blijkens de gedenksteen in de vestibule, op 8 oktober 1856 aldaar de z.g. Tusschenschool op Christelijke grondslag voor minvermogenden werd geopend ¹⁾.

Dit is de oorzaak geweest, dat de benedenverdieping groten-deels werd uitgesloopt en het plafond en verdere schilderijen uit de achterkamer verwijderd ²⁾. De binnenplaats werd later volgebouwd met een afschuwelijk leslokaal. Een aantal lokalen werd tevens aan de tekenacademie *Ars Aemula Naturae* ter beschikking gesteld, later was het ook magazijn van het Groene Kruis. De weduwe van de vrijgevig eigenaar, mevr. **KNEPPELHOUT-VAN BRAAM** legateerde het huis aan een door deze instellingen gevormde stichting, waarvan als eerste de school en daarna het Groene Kruis het verliet ³⁾. In 1926 verkochten de recht-hebbende instellingen het huis voor de somma van f 1.— aan de gemeente, waarna het thans als sportschool verhuurd wordt en voorts tot praktijklokalen van de U.T.S. van de school van het Kon. Gen. M.S.G. en nog steeds als oefengelegenheid van *Ars* dient.

In de oude stad heeft elk huis of althans de plaats waar een huis staat zijn „geschiedenis”. Zonder al te veel moeite kan men aan de hand van kaartboeken, het bonboek enz. de elkaar op-volgende eigenaren vaststellen. In het bovenstaande relaas hebben we echter het zeldzame geval, dat we niet alleen deze eigenaren konden retraceren, maar dat we ook vrijwel van iedere eigenaar een belangwekkend bouwkundig of decoratief onderdeel van het huis konden aanwijzen en dan nog wel tot vóór het midden van de 16^{de} eeuw.

Van buiten aan de straat had men in het begin van de 17^{de} eeuw

¹⁾ De v.m. Jezuïetenkerk, waarvan men het laatste stadium van reeds met planken dichtgesnijkte ramen op de litho van P. W. M. Bos naar G. J. Bos in het boek van **MONTAGNE** kan zien, werd in 1861 gesloopt om plaats te maken voor een gymnastieklokaal, een voor die tijd wel grote bijzonderheid en eveneens een stichting van dezelfde **KNEPPELHOUT**, die in stilte zoveel deed voor de stad Leiden.

²⁾ Het De Witplafond zal wel het stuk zijn dat **KNEPPELHOUT** uit zijn huis te Leiden overbracht naar zijn buitenverblijf de Helmelse Berg te Oosterbeek, waar het in september 1944 bij de oorlogshandelingen in vlammen opging.

³⁾ Verg. ook Leidsch Jaarb. 1913, 19-24.

een betrekkelijk rijke gevel opgetrokken ; verder langs de binnenplaats, was het uiterlijk sober, maar inwendig moet het huis zeer rijk zijn gedecoreerd. Niet alleen de fraai gesneden kruiskozijnen met de gebrandschilderde glazen uit 1543 of de consoles, de gemarmerde bedsteewand, het stucplafond en het trappenhuis of de régencezaal met eertijds het De Witplafond, maar blijkens de overdrachten moeten er ook behangsels zijn geweest van wellicht goudleer of gobelin en we mogen wel aannemen, dat de meubilering navenant zal zijn geweest.

Het gebouw is thans grotendeels ontluisterd, de kruiskozijnen zijn grotendeels uitgebroken **ende** plafondschilderingis verdwenen.

Op de huidige eigenares rust een mogelijk niet formele maar dan toch wel morele verplichting dit unieke monument niet alleen te onderhouden, maar ook in zijn geheel een waardige bestemming te geven. Moge het zover komen, dat dan ook de binnenplaats weer in ere hersteld kan worden.

E. PELINCK

HET PAND STILLE RIJN 4 TE LEIDEN

Naar aanleiding van de door de eigenaar van het pand Stille Rijn 4 te Leiden ingediende sloopaanvraag is plotseling de aandacht gevallen op dit op het eerste gezicht vreemde en zeer verminkte, maar bij nauwkeuriger beschouwing toch interessante, gebouw ¹⁾.

Over de geschiedenis ervan is ons wel het een en ander bekend. In opzet is het een brouwerij, als zodanig komt het in 1578 in de registers der stad Leiden voor, onder de naam „De Witte Eenhoorn”; de toenmalige eigenaar was **SWEER GERRITS** ²⁾. Zijn tegenwoordige vorm heeft het pand, zoals hieronder nog ter sprake komt, in hoofdzaak gekregen in de loop van de 17de eeuw. Tot 1684 is het als brouwerij in gebruik gebleven, toen werd het verkocht aan de Waalse Diaconie ³⁾ en werd er een armenbakkerij gevestigd, welke tot 1858 bleef bestaan. Ook werd er de Waalse Diaconale school in ondergebracht. Wanneer dit geschiedde is niet bekend — mogelijk in de 18de eeuw; deze school werd opgeheven in 1862. De Diaconie verhuurde toen het gebouw nog een aantal jaren, maar verkocht het ten slotte in 1868 voor f 3.400,— ⁴⁾.

Tijdelijk diende het als wolpakhuis, tot het op 7 juli 1891 in gebruik werd genomen als Centraal Israëlitisch wees- en doorgangshuis. Daar het hiervoor weinig geschikt was, de hoogdravende bewoordingen van de openingsrede ten spijt, en er weinig kans bestond op een bevredigende verbouwing, ging men over tot het bouwen van een geheel nieuw weeshuis op een ander terrein, dat in 1929 in gebruik genomen kon worden ²⁾.

Sedertdien heeft het pand Stille Rijn 4 nog verschillende bestemmingen gehad, o.m. als opslagplaats en als werkplaats; ook de padvindders beschikten een tijdlang over enige ruimten.

Nu vormt het een onderdeel van het aangrenzend winkelpand (zoals het voor 1684 als mouterij één geheel vormde met de ter plaatse van de tegenwoordige winkel gelegen brouwerij !) en is het in gebruik als opslag- en expositieruimte. De geringe geschiktheid voor dit doel en de op vele punten zeer slechte bouwkundige toestand leidden tot de sloopaanvraag (welke verleend werd mede

met het oog op de ernstige verminkingen welke het gebouw in de loop der jaren reeds onderging).

We zullen eerst nog eens het gebouw in ogenschouw nemen, zoals het zich thans vertoont en daarna trachten ons een voorstelling te maken van de bouwgeschiedenis.

STILLE RIJN 4

Opmeting van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. H. v. d. Wal.

FIG. 1

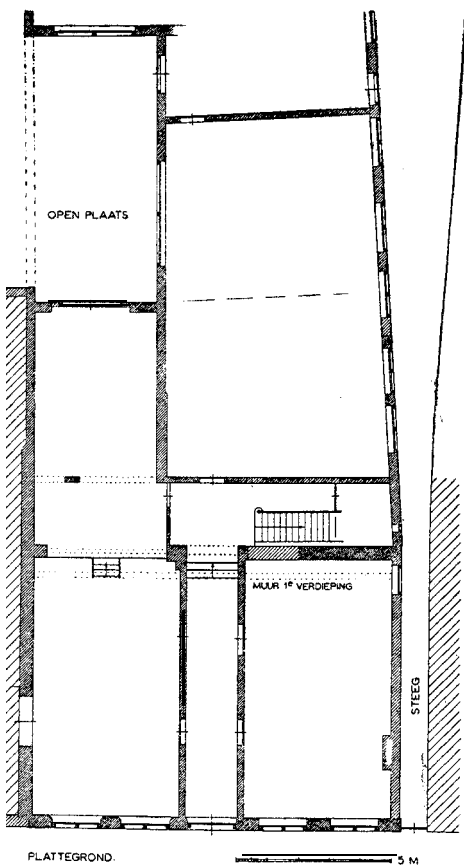
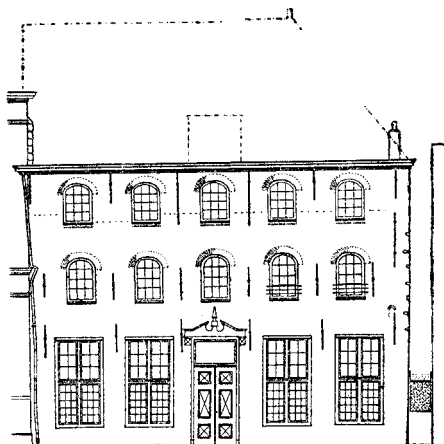
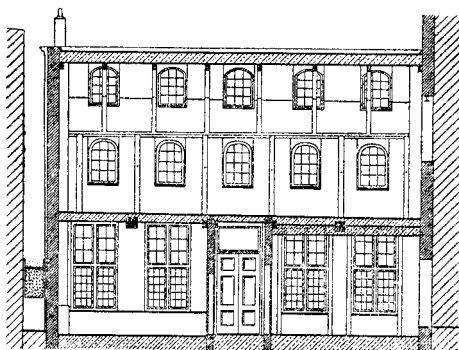


FIG. 2 en 3



VOORGEVEL



BINNENAANZICHT VOORGEVEL

(Achterste gedeelte niet aangegeven).

Het rechthoekige voorgedeelte heeft boven en beneden, evenwijdig aan de straat, **middenin** een dwarse gang (zie fig. 1). Het langgerekte, smallere achtergedeelte heeft aan het einde een verbreding, zodat een aan drie zijden **ombouwde** binnenplaats gevormd wordt, welke nu in open verbinding ligt met die van het aangrenzend pand, maar welke vroeger daarvan door een $1\frac{1}{2}$ -steens muur was afgescheiden. In het voorste gedeelte, dat rondom 2-steens muren heeft, bevinden zich wel de oudste delen van het huis. De begane-grondverdieping heeft een middengang vanaf de in 1891 gewijzigde ingang naar de reeds genoemde dwarsgang welke enkele treden hoger ligt. Deze gang moet van 1891 zijn ⁵⁾, maar hij eindigt op een vroegere doorgang tussen voor- en achterruimte: een boogje, rustend op consoles van ca. 1600 (afb. 4). De ruimten links en rechts worden door zware balken overspannen, in een der achtermuren ziet men nog een grote, gedichte boogvormige opening. Ze worden elk verlicht door twee, in hoofdzaak originele, 17de eeuwse kruisvensters, waarin 18de eeuwse raampjes. De op een oude foto (afb. 2) nog zichtbare luiken zijn nu verdwenen, een enkele duim is nog aanwezig. De kozijnen wijken in één opzicht iets af van verschillende andere in Leiden nog aanwezige 17de eeuwse kruiskozijnen: doorgaans nl. springen zowel kalf als bovendorpel iets naar voren, terwijl hier alleen de laatste dit doet (ca. 2,5 cm.). Merkwaardig is nog een klein gedicht nisje geheel rechts. Het steenformaat van het ondergedeelte van de voorgevel is $16,5-18/8,5/3,5$ cm, 5 lagen = 22,5 cm. Rond de ingang en rond het meest linkse kozijn bevindt zich jonger metselwerk, dit moet uit 1891 dateren, toen venster en ingang werden verwisseld ⁵⁾ (vgl. afb. 1 en afb. 2). De steen in de achtergevel van het voorgedeelte is iets dikker: 5 lagen = 25 cm. De zijgevel langs het steegje heeft een **bouwnaad** ter plaatse van de dwarse gang, het gedeelte tussen deze naad en de voorgevel is in later tijd (mogelijk ook in 1891) in zijn geheel vernieuwd. Tussen het iets lagere andere gedeelte (waarin zich op verschillende hoogten gedichte hijsopeningen bevinden ter plaatse van de gang overdwars) en de achterbouw zit wederom een bouwnaad. De andere zijgevel is zeer bouwvallig.

Op de verdieping bevindt zich aan de voorzijde een grote, over de volle breedte doorlopende ruimte — welke door de twee rijen, aan de buitenzijde met korfbogen gedekte, openingen wordt verlicht. De achterwand van deze ruimten, welke vermoedelijk vanouds voor opslag dienden — ligt een kleine meter naar voren t.o.v.



Foto Gemeentearchief

Afb. 1. WAAELSE ARMBAKKERIJ. LINKS HET KANTOOR; DAARNAAST TWEE
PAKHUIZEN, WAARVAN HET RECHTSE HIER BESCHREVEN.

Aquarel, ca. 1785



Foto Gemeentearchief

Afb. 2. STILLE RIJN 4 ALS ISRAËLITISCH WEES- EN DOORGANGSHUIS.

Foto, ca. 1910

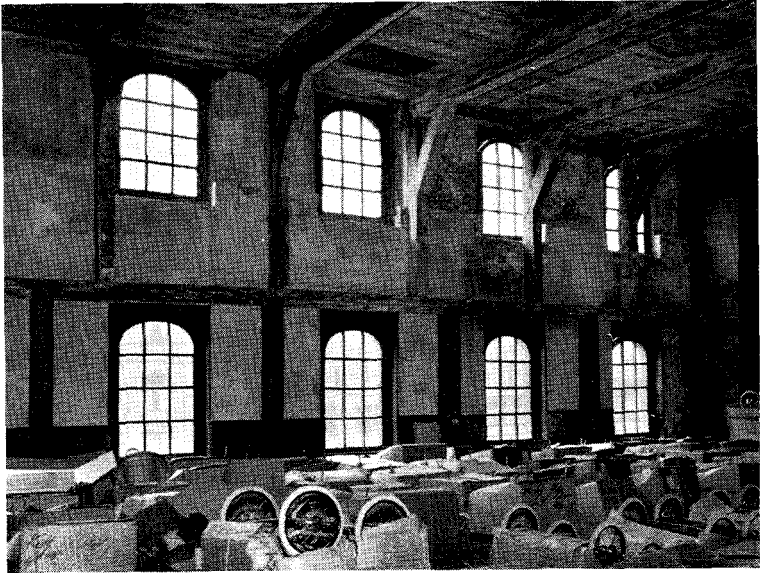


Foto Monumentenzorg

Afb. 3. INTERIEUR VAN DE BOVENVOORZAAL

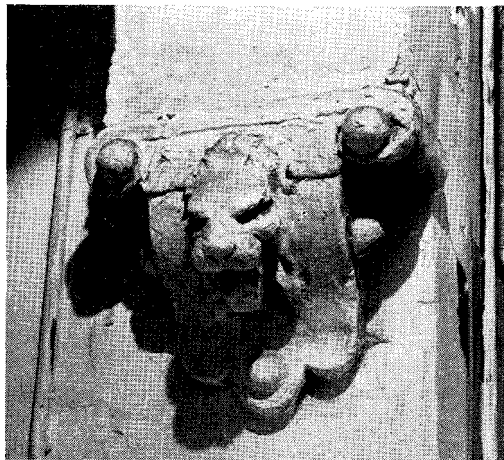


Foto Monumentenzorg

Afb. 4. CONSOLE ONDER BOOGJE AAN HET EIND
VAN DE MIDDENGANG

de achtermuur van de voorste begane-grond ruimten (zie de stippellijn op fig. 1). Uit deze onregelmatigheid en uit het feit dat het baksteenformaat in de gevel op de verdieping iets verschilt van het formaat beneden (5 lagen = 25 cm) kan men afleiden, dat we hier met verschillende bouwperiodes te maken hebben.

In deze ruimte staat achter de voorgevel een interessant hout-skelet (fig. 3, afb. 3). Een horizontale houten balk is ingemetseld tussen de beide rijen vensters; deze wordt gesteund door jongere, tussen de onderste vensters geplaatste, poten van ca. 17 x 19 cm. Op deze balk staat een raamwerk dat niet met de vensterindeling strookt. Deze ingemetselde balk met bovenbouw vindt men ook in de achterwand van deze ruimte; dit geheel moet de ondersteuning gevormd hebben voor de omstreeks 1940 gesloopte kap ⁶⁾. Het is zeer wel mogelijk, dat de bovenste vijf openingen nog weer iets jonger zijn dan de onderste: de kapdragende houtconstructie stoort zich in het geheel niet aan deze openingen, er zijn een aantal kleine verschillen tussen de vensters van beide rijen onderling ⁷⁾ en in de gevelstrook van de onderste reeks bevinden zich aan de rechterzijde op regelmatige afstanden zandstenen hoekblokjes (om en om langer en korter), welke noch daarboven, noch daar beneden voorkomen. Daar echter tussen de steensoort ter hoogte van de eerste reeks en die bij de tweede vrijwel geen verschil bestaat (slechts bij een bepaalde belichting is een verschil zichtbaar, zie de stippellijn op fig. 2; aan de binnenzijde ziet men op dit punt een sprong in het metselwerk, zie fig. 3 en afb. 3), kan het tijdsverschil niet groot zijn, ook het gebruik van rodere baksteen voor de boogjes zelf in beide reeksen wijst hierop.

De achtervleugel, die nog zijn oorspronkelijke sporen kap heeft behouden ⁸⁾, heeft, in open verbinding met de achterruimte van het voorgedeelte, enige grote ruimten, vanouds goed verlicht door vensters aan binnenplaats- en steegzijde, op de begane grond. Enige kozijnen met bovenlichten die half zo hoog zijn als de door een middenstijl gedeelde benedenlichten zijn nog wel 17de eeuws.

In opzet zal dit gedeelte vroeger de voornaamste werkruimte van het pand geweest zijn. De grote zolder erboven had ook een open verbinding met de achterruimte van de voorbouw, later heeft men in het eerste spant een halfsteens **vulmuur** aangebracht. Aan de binnenplaatszijde ziet men een als dakkapel uitgebouwd hijsluik.

De bouwgeschiedenis kan men met behulp van deze gegevens ongeveer als volgt reconstrueren :

Een restant van de op het eind der 16de eeuw genoemde

brouwerij kan nog zijn blijven bestaan in de onderbouw van de voorste helft van het voorgedeelte. Nadat men hierin verschillende malen wijzigingen had aangebracht, zoals uit de consoles van ca. 1600 en de vroeg 17de eeuwse kruiskozijnen blijkt, heeft men later in de 17de eeuw de verdieping met de onderste reeks boogvensters opgetrokken en ongeveer gelijktijdig het oude voorgebouw naar achteren toe verlengd (of een vroeger achtergedeelte vernieuwd). Kort daarna is de voorgevel nog weer iets hoger opgetrokken en is de tweede reeks boogvensters aangebracht, de achterste helft van het voorgedeelte is toen niet mee-verhoogd. Ten slotte is de lange achtervleugel in zijn tegenwoordige vorm tegen de **voorbouw** aangebracht. Deze geeft de indruk niet jonger dan 3de kwart 17de eeuw te zijn.

In de 18de eeuw zijn geen belangrijkewijzigingen aangebracht. Alleen zal het merendeel van de ramen in de vensters hun tegenwoordige indeling hebben gekregen. Vermoedelijk zijn de poten onder de in de voorgevel ingemetselde balk in de 18de of 19de eeuw aangebracht.

Grote wijzigingen onderging het gebouw pas, toen het in 1891 tot weeshuis werd verbouwd, onder leiding van architect **W. Kok** ²⁾. In de as van de gevel werd een nieuwe ingang gemaakt, het vrijkomende kruiskozijn werd links in de gevel geplaatst. In het interieur werden een aantal nieuwe, deels later weer gesloopte, binnenmuren aangebracht, alsook de trap. De kapconstructie van de verbreding aan het einde van de achtervleugel lijkt eveneens uit deze tijd te dateren en vermoedelijk ook de kroonlijst op de voorgevel.

Ernstig heeft het aspect van het geheel geleden door de afbraak van het dak omstreeks 1940.

In de meest recente jaren heeft het gebruik als magazijn nog een groot aantal doorbraken in het **muurwerk** van de begane **grond**-verdieping ten **gevolge** gehad.

Het is niet uitgesloten, dat vonden tijdens de sloop nog nieuwe inzichten kunnen geven omtrent de groei van het gebouw. Mocht dit het geval zijn, dan hopen wij t.z.t. deze beschouwing nog door een kleine aanvulling te laten volgen.

Een bouwwerk, dat enige verwantschap met het hier beschrevene vertoont, is het „Graanmagazijn voor den armen” van 1754, Oude Rijn 44. Ook hier treft men op de begane grond een met grote vensters verlichte ruimte aan, waarboven zich opslagruimten met kleine boogvensters bevinden. De gevel wordt hier echter door een top bekroond.

Ir. C. L. **TEMMINCK GROLL**

AANTEKENINGEN

¹⁾ Het pand wordt genoemd in de Voorlopige Lijst van Monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel V, blz. 228, nr. 9. De omschrijving echter : „**dergelijk** pakhuis (d.i. pakhuis met trapgevel), **XVIIIb**” is zonder waarde. Het gebouw wordt beschreven in Dr. E. H. **TER KULE**, De Monumenten van Geschiedenis en Kunst in Leiden en Westelijk Rijnland, 1944, blz. 147, — de mededeling echter, dat de rondboogopeningen door luiken gesloten zijn, is onjuist. Vermoedelijk wel zullen hier in oorsprong luiken aanwezig zijn geweest, doch deze moeten zijn verdwenen bij het aanbrengen van de ramen.

²⁾ Is. **LEMAN**, Het centraal Isr. wees- en doorgangshuis te Leiden in Woord en Beeld, 1890-1929, Leiden 1929.

³⁾ **Bonboek Overmare** Rijnsijde, fol. 409, 29 maart 1684: „dit huys, erve ende mouterye is bij hem (Mr. **MARCUS PIAET**) verkoft aen de Diacony van de Walschen armen, belast mit 28 stuyvers sjaers pacht mitten houde om 3000 gulden **gereet** gelth” (Deze **MARCUS PIAET** had op 16 jan. 1680 het aan de linkerzijde aangrenzende pand nr 3 als brouwerij gekocht). (Gem.archief, Leiden).

⁴⁾ Mr. **S. J. FOCKEMA ANDREAE** in Leids Jaarboekje 1955, blz. 216. Op een in het Leids-gemeentearchief aanwezige kaart van de Réunion Wallone, een steendruk van P.J. **MULDER** uit 1891, staat een afbeelding van het gebouw met als onderschrift: „Boulangerie Wallone, 1700-1858, Ecole Diaconale 1700-1862”. Het jaartal 1700 moet hier als een benadering, niet als een exacte opgave worden beschouwd.

⁵⁾ Blijkens de onder 4 genoemde afbeelding uit 1891, waarschijnlijk gemaakt vlak voor de verbouwing tot weeshuis, bevond zich de ingang nog links in de gevel, op dezelfde plaats als in afb. 1. Een middengang in zijn tegenwoordige vorm kan er dus niet zijn geweest.

⁶⁾ Vermoedelijk heeft dit dak oorspronkelijk tussen twee topgevels gelegen (afb. 1), waarvan er later één gesloopt is (afb. 2), van de andere zijn nog restanten over. Boven de achterste helft van het voorgedeelte zal een tweede dak, evenwijdig aan het eerste, hebben gelegen.

⁷⁾ In de gevel bevinden zich in het metselwerk terzijde van de onderste openingen vrijwel overal de klezootjes (kwartstenen) op één kop afstand van de **dagkant**, zoals die dikwijls werden toegepast in de tweede helft van de 17de eeuw, ook wel daarvóór, maar practisch nooit daarna.

Deze bevinden zich niet bij de bovenste rij (ook niet op de **begane-** grondverdieping). Bij deze rij echter ziet men aan de onderzijde een rollaag die men niet aantreft bij de vensters van de onderste rij. De **korfboogvorm** is bij de onderste reeks zuiverder dan die bij de bovenste.

⁸⁾ De balkzwaarte van de spantpoten is $16,5 \times 23$ cm.

REMBRANDTS FAMILIE

In aansluiting op het artikel van A. **BICKER CAARTEN**, *Rembrandt als molenaarszoon*, in het Leids Jaarboekje 1956 (blz. 117 e.v.) heeft de redactie het genoegen nog twee aantekeningen van haar voormalig medelid, wijlen de heer W. J. J. **C. BJLEVELD** uit de rechterlijke protocollen van Oegstgeest te kunnen mededelen.

7 december 1599 draagt **CORNELIS CLAESZ**, molenaar (d.i. de stiefvader van Rembrandts vader) voor het gerecht van Oegstgeest over aan **BROER JANSZ**, boomgaardman, de helft van een gewezen kooltuin op de uiterdijk bij het stenen bruggetje tussen de Morsweg en de Rijn buiten de Rijnsburgerpoort (d.w.z. de Blauwpoort) met beding dat wanneer **CORNELIS** en zijn stiefzoon **HERMAN GERRITSZ** met hun molens buiten de stad zouden worden gekeurd, **CORNELIS** levenslang het recht zal behouden dit land weer te naasten. Dezelfde dag draagt **BROER JANSZ** het land voor *f* 300,— over aan **LUCAS TRELCAT** sc. enjr., predikanten.

26 februari 1605 dragen **CORNELIS CLAESZ**, molenaar, en **WILLEM LOURISZ**, schuitvoerder, „oomen en bloedvoogden” der kinderen van wijlen **PIETER CLAESZ VAN MEDENBLIK** en **MARITGEN GERRITS DR VAN RHIJN** voor het gerecht van Oegstgeest over aan **HARMEN GERRITSZ VAN RHIJN**, molenaar (d.i. dus weer de vader van **REMBRANDT**), een tuintje aan Lopsensluis aan de Morsweg, naast dat van Mr. **LUCAS TRELCAT**, voor, *f* 100,—. **HARMEN GERRITSZ** verkoopt het dezelfde dag aan schipper **CORNELIS POUWELSZ** voor een schuldbrief van *f* 300,—, waarvan *f* 100,— contant.

Het betreft hier kennelijk twee naast elkaar gelegen percelen, welke toen niet meer nodig waren om, voor het geval het molenaarsbedrijf bij de Witte Poort niet meer mogelijk zou zijn, aan de overzijde van de Rijn en buiten de stad weer een molen te kunnen bouwen.



PLATTEGROND VAN LEIDEN MET AANDUIDING VAN DE Z.G. „POORTEN”.

Tekening W. J. Kret

BEWOONDE EN ONBEWOONDE POORTEN

OMSTREEKS 1850 TE LEIDEN

Onder een poort verstaat men te Leiden een gewoonlijk smalle doorgang tussen twee panden, al of niet van de straat afsluitbaar, die toegang verleent tot een meer of minder groot binnenterrein, bebouwd met voornamelijk arbeiderswoningen. Veel namen van poorten zijn ontleend aan de familienaam van de eigenaars of hun familieleden, of van een op de voorgrond tredende bewoner (Blommendaal, Brugman, Maas, Sophia, Elizabeth enz.), andere aan een beroep dat door sommige bewoners werd uitgeoefend (Olieslagers-, Blikslagers-, Smidspoort), of aan een in de nabijheid gelegen werkterrein (Scheepsmakerspoort, Pottenbakkersgang en ■ poort).

Driemaal komt de naam Groenepoort voor, wat in verband staat met een in de nabijheid gelegen of via de poort toegankelijk begroeid, groen, terrein.

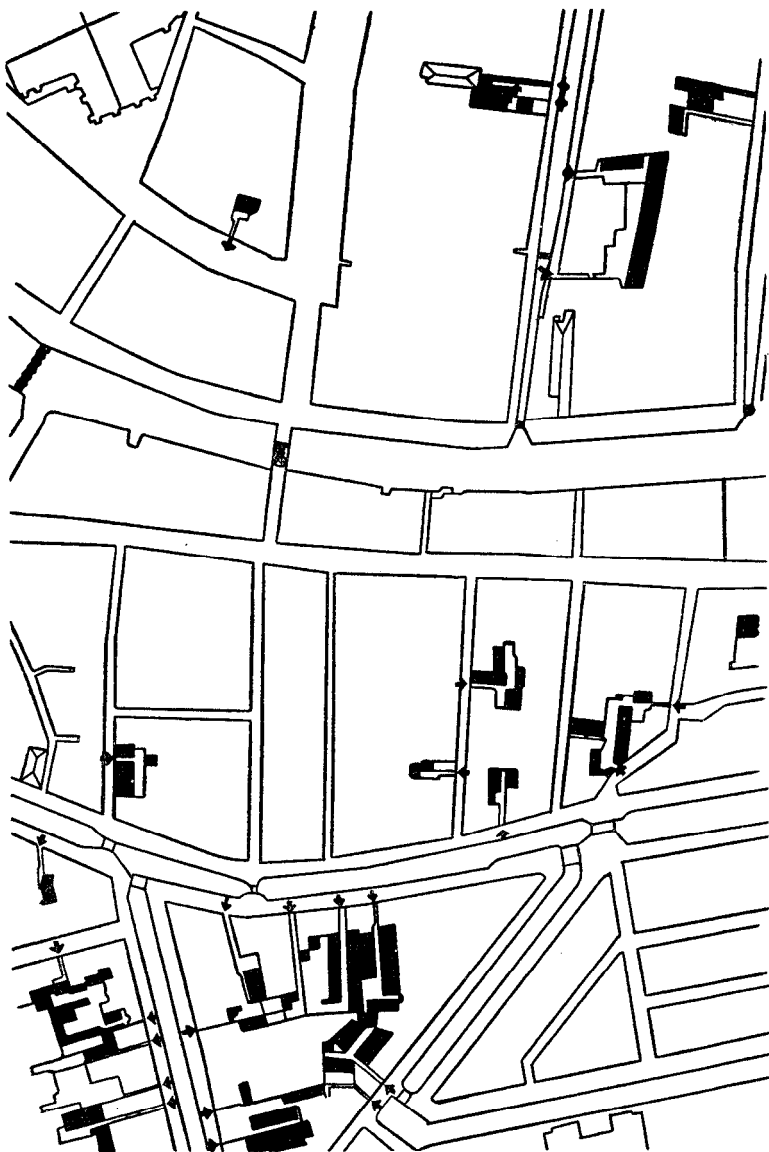
Vogelnamen komen ook voor (Lijsterpoort, Papegaaispoort, Zwanenpoort) ; die zullen wel om een of andere reden in de volksmond zijn ontstaan.

Behalve deze namen komen er ook voor, waarvan het wel interessant zou zijn iets meer over hun herkomst te weten, als voorbeeld de volgende: Calanderpoort, Karl de Pla kkerspoort, Kolfbaanspoort, Verloren arbeidspoort, Vijf maten meelspoort, enz.

Een enkele maal is zo'n poort bereikbaar vanuit twee evenwijdig lopende straten en draagt dan het karakter van een doorgang of zeer smalle steeg, aan één of beide zijden bebouwd met woningen of andere gebouwen.

Is een binnenterrein zo ruim dat de woningen om een tuintje of pleintje gegroepeerd konden worden, dan krijgt de poort ook wel de naam van hof, al heeft het met de bekende Leidse hofjes dan ook alleen de naam gemeen.

De poorten zijn ontstaan door gebrek aan bouwgrond binnen de singels, de toenmalige stadsgrens, en een toename van de, meest arbeidende, bevolking. Het behoeft niet te verwonderen dat men



Detail van voorgaande kaart, tussen Hooglandse kerk (links boven) en
Geeregracht (rechts onder)

daarom het oog sloeg op de toen nog vele open binnenterreinen en tuinen, en de eigenaren daarvan de kans kregen deze te verkopen of zelf rendabel te maken.

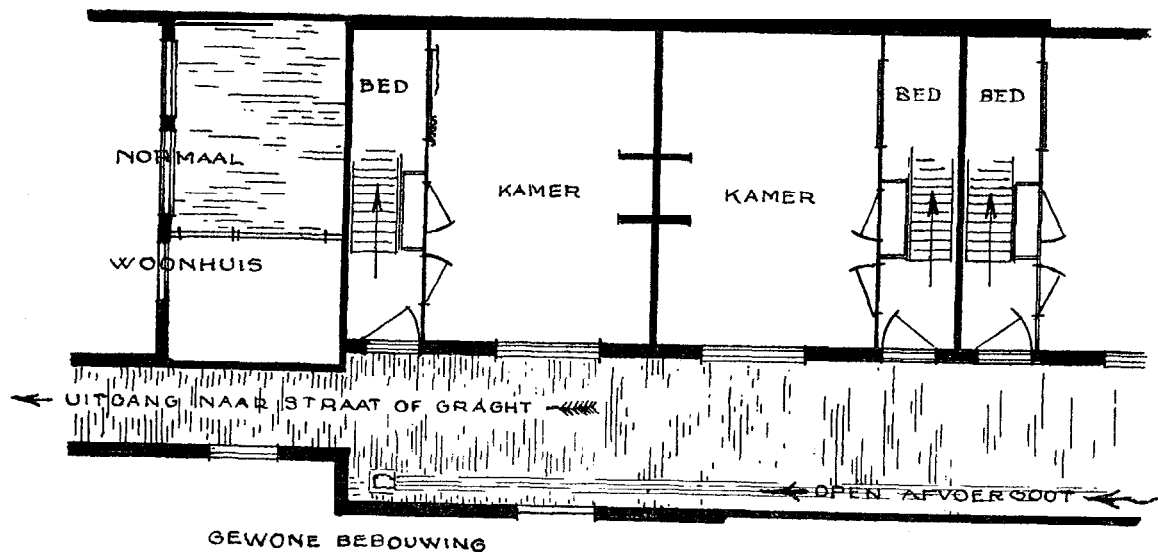
Een gevolg hiervan was dat men het aantal woningen zo hoog mogelijk opvoerde ten koste van het voor elke woning benodigde oppervlak. Hierdoor ontstonden dan de eenkamerwoningen, waar zulks mogelijk was onder één dak, met één of twee gemeenschappelijke privaten, een afvoer van vuil water door een open goot naar het meest dichtbij zijnde riool en als watervoorziening een eveneens gemeenschappelijke put of regenton. Ontbrak ook dit laatste dan was men aangewezen op de **dichtsbij** zijnde stadspomp. Het behoeft ons niet te verwonderen dat deze woningen, waarvan er buiten deze poorten nog vele andere waren, aan smalle steegjes en grachten gelegen, zeer vochtig waren door gebrek aan licht en lucht en door onvoldoende ventilatie; daardoor en door de zuinige bouwwijze vormden zij een bron voor allerlei ziekten.

Schrijver **dezes** heeft eens zo'n woning gezien, waarvan de bedstede door de bewoner van onder tot boven met koolteer was bestreken, als middel tegen de vocht. Zijn vrouw merkte toen op: „Nu is het net een rouwkoets.”

De huren die voor deze woningen betaald werden, varieerden van 50 cent tot 75 cent en als hoge uitzondering één gulden per week. Dat voor deze bedragen niet veel aan onderhoud kon worden besteed, wilde de eigenaar ook nog enig profijt van zijn bezit hebben, is wel duidelijk, als men ook nog weet dat hij vaak niet op geregelde huurbetaling kon rekenen. Dit, gevoegd bij de minder solide bouw en de mentaliteit van de bewoners, die uiteraard tot de laagste volksklasse behoorden, had tot gevolg een min of meer spoedig verval, waardoor de huisjes als woning niet meer verhuurbaar waren, en tenslotte dienden als bergplaatsjes en pakhuisjes voor kleine handelaartjes en neringdoenden. Wat van het inwendige nog aanwezig was, werd door deze laatsten verder gesloopt als maar in de weg staande, en zo werd het geheel een bouwval en verdween op den duur.

Enige eigenaren deden nog een poging de zaak in stand te houden door opnieuw tot bebouwing over te gaan, het aantal woningen te verminderen en daardoor het oppervlak te vergroten, ze te voorzien van een eigen privaat en een gemeenschappelijke kraan op de inmiddels tot stand gekomen waterleiding.

Dit gaf wel verbetering en enkele van deze woningen zijn ook nu nog bewoond, maar naar hedendaagse begrippen toch **onvol-**



Tekening W. J. Kret

..... POORT

Voorbeeld van de twee voorste eenkamerwoningen van een achter en tussen normale woonhuizen gelegen „Poort”.

doende, wat betreft toetreding van licht en lucht en brandveiligheid, om in stand gehouden te worden.

Veel van deze poorten in de nabijheid van fabrieken gelegen, zijn door de fabrikanten in hun geheel aangekocht voor uitbreiding hunner fabriek en daardoor uit het stadsbeeld verdwenen. Hetzelfde geschiedde ten behoeve van grote inrichtingen als ziekenhuizen en dergelijke.

Zo zullen binnen enkele jaren alle bewoonde Leidse poorten tot het verleden behoren en slechts in de herinnering blijven voortleven.

W. J. KRET

LIJST VAN „POORTEN” TE LEIDEN

		aantal woningen
Aalbessenpoort	2e Groenesteeg tussen nr 32 en 36, alleen achteruitgang	geen
Albastenbuurt	Uiterstegracht nr 78, thans Maaspoort, afgesloten	1
Arkeveltspoort	Korte Raamsteeg nr 73, geheel verbouwd tot werkplaats	geen
Baanpoort	Korevaarstraat tussen nr 33 en 35	geen
Berkendaalstraatje	Levendaal v.m. nr 49, thans Oranjeboomstraat	14
Bethlehemspoort	Langegracht tussen nr 214 en 218, afgesloten	7
Bierpoort 3 guldens	Uiterstegracht tussen nr 127 en 129	1
Bikpoort	Morsstraat nr 38, opgenomen in latere bebouwing	1
Blikslanerspoort	v. d. Werfstraat tussen nr 19 en 21, thans Kuipershof	13
Bloemendaal	Uiterstegracht, opgenomen in fabr.compl. v.m. T.en D.	4
Blommendaalspoort	Uiterstegracht, opgenomen in fabr.compl. v.m. T. en D.	2
Boerenpoort	Langegracht, opgenomen in destilleerderij Hartevelt & Co	1
Bollenpoort	Uiterstegracht, opgenomen in fabr.compl. Gebr. v. Wijk	geen
Bovenwoningspoort	Kruisstraat naast perceel nr 3	geen
Brandewijnspoort	Langegracht, opgen. bij terrein v.m. Leidsche Zoutkeet	10
Breepoort	Uiterstegracht doorlopend naar Vestestraat	5
Breepoort	Lange Scheistraat, opgen. bij Sted. Mus. „De Lakenhal”	5
Bregtenpoort	Levendaal tussen nr 29 en 33, thans werkplaatsen	6
Brugmanspoort	Waardgracht nr 4 in 1870, genaamd Feenstrapoort	2
Burgtpoort	Hoogl.Kerkgracht tussen nr 39 en 4 7vroeger Spanjaardpoort	5
Bijleveltshof	Kort Galgewater opgenomen in bebouwing ter plaatse	16
Calanderpoort	Haarlemmerstr. tussen nr 12 en 16	geen
Commanderijpoort	Herensteeg tussen nr 17 en 21 gesloopt	4
Daalderspoort	Levendaal tussen nr 39 en 43 thans pakhuis en opsl.terrein	3
Dienderspoort	Houtstraat naast Gravensteen	3
Dirkspoort	Mirakelsteeg tussen nr 6 en 10	geen
Doornikspoort	Korevaarstraat nr 41 achteruitgng van huis Garenmarkt	geen
Dominéspoort	Langegracht tussen nr 18 en 22	geen
Duivelspoort	Kaardesteeg thans garages nabij Barbarasteeg	geen
Duivelshoornpoort	Middelstegracht nr 1 thans toegang tot fabriekje	10

			aantal woningen
Elizabethspoor	Nieuwebrugsteeg	tussen nr 21 en 23 geheel verdwenen	4
Fabiaanspoort	Steenstraat	opgenomen in perceel nr 51 liep door tot Kruisstraat	4
Glazenmakerspoort	Uiterste gracht	oud nr 29 opgenomen in fabr. Zaalberg	
Gekroonde Liefdepr	Langebrug	tussen nr 95 en 97 thans deel van Pol.bureau	4
Groenepoort	Sliksteeg	oud nr 7 niet meer terug te vinden	2
Groenenoort	Uiterste gracht	opgen. in fabr.compl. Gebr. v. Wijk	4
Groenepoort	Haarlemmerstr.	tussen nr 242 en 244, thans opslagpl.	4
Grutterspoort	Voldersgracht	nr 31 gesloopt en afgesloten	
Guldemanspoort	v.m. K. Langegr.	gesloopt ten behoeve uitbr. veemarkt	4
Hagemanspoort	v.m. Binnenvestgr.	gesloopt ten behoeve uitbreiding veemarkt	8
Halvemaanspoort	Uiterste gracht	tussen nr 170 en 176 gesloopt	3
Hazenpoort	v.m. L. Paradijsst.	oud nr 8 thans arbeiderswoningb.	3
Jacobspoort	v.m. Barbarasteeg	thans transformatorhuisjes Korevaar- straat	8
Jodenpoort	Uiterste gracht	oud nr 15 opgen. in fabr.complexen	6
Jonaspoort	Levendael	nr 13 thans opgen. bij v.m. fabriek Le Poole	3
Joostenpoort	Zegersteeg	nr 10 Z was toegang tot v.m. Emaush.	geen
Jufferspoort	le Binnenvestgr.	tussen nr 7 en 8 thans bergplaatsen	1
Karl de Plakkersnrt	Garenmarkt	tussen nr 20 en 22 opgen. in bebouw.	1
Kattenpoort	Clarasteeg	tussen nr 32 en 33 gesl. v. uitbr. fabr.	
Klompespoort	Jan Vossensteeg	tussen nr 55 en 59 thans volkslogem.	3
Kloot- of Vischprt	Koenesteeg	tussen nr 21 en 24 thans arb. won.	8
Kloosterpoort	Middelste gracht	oud nr 14 thans St. Elizabeth-ziekenh.	3
Knekebakspoort	Wielmakerssteeg	tussen nr 12 en 24 afgesloten	5
Koetjespoort	Middelste gracht	oud nr 10 thans St Elizabeth-ziekenh.	4
Kolfbaansnoort	K orevaarstraat	tussen nr 47 en 48 opgen. in garage	b
Komkommerpoorf	Doelenachtergracht	nr 11 niet meer oorspronkelijk	4
Koningspoort	v.m. L. Paradijsst.	oud nr 20 thans arbeiderswonineb.	6
Korenhofspoort	v.d. Werfstraat	nr 65 nog bewoond	3
Kous-De	Zuidsingel nr 4	naast en opgen. in schoolgebouw	10
Krakeelpoort	Uiterste gracht	opgenomen in Chr. schoolgebouw	6
Lage weidepoort	Zuid Rundersteeg	nr 7 verdwenen in pl. bebouwing	8
Lambertuspoort	Krauwelsteeg	thans deel van Casinobioscoop	geen
Lammertpoort	Korevaarstraat	thans arbeiderswoningbouw	geen
Lapperspoort	v.m. Jodenkerkst.	thans verdwenen in Korevaarstraat	geen
Leeuwenpoort	Middelste gracht	tussen nr 65 en 69 achteruitgang	gec
Loonenpoort	Korevaarstraat	thans arbeiderswoningbouw	5
Lombardpoort	Nieuwsteeg	nr 8 toegang v.m. Bank v. Lening	gec
Lijsterpoort	Marktstraat	v.m. Prinsenst. en Oost Volmolenst.	9

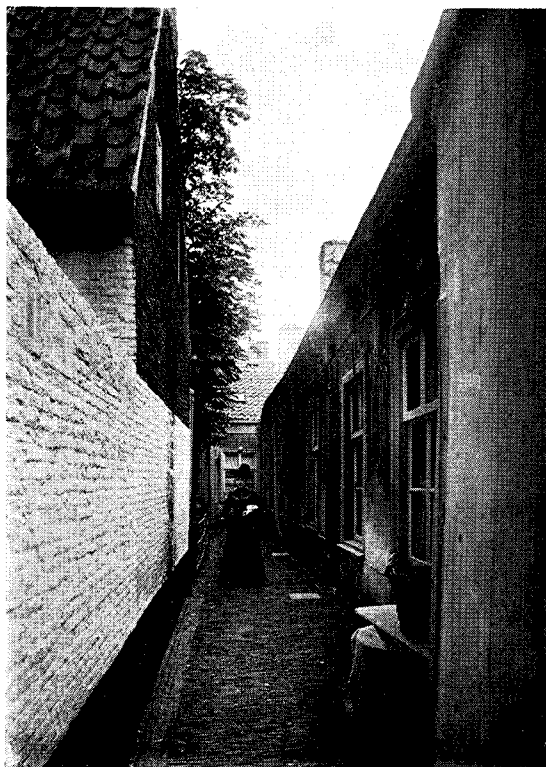


Foto Dr. H. G. A. Obreen

ZWARTEHANDPOORT.
(Gem. archief).



Foto Dr. H. G. A. Obreen

VOGELENZANGPOORT.
(Gcm. archief).



VINKENPOORT.
(Gem. archief).

Foto Dr. H. G. A. Obreen

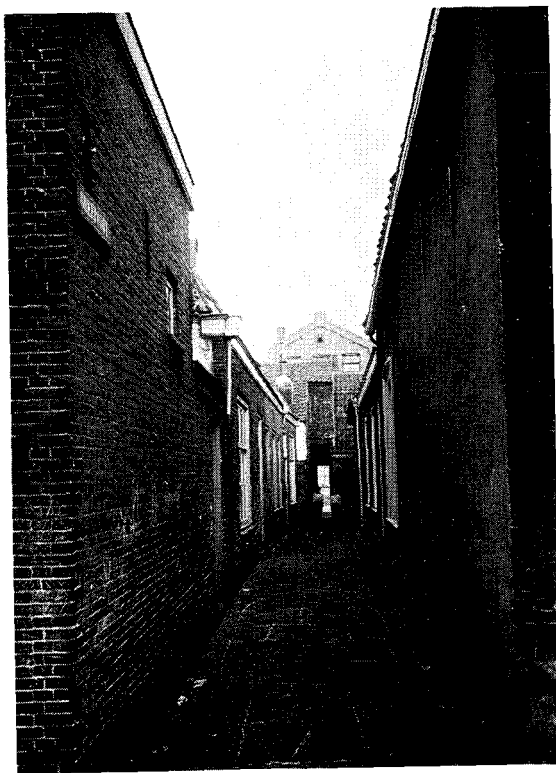


Foto Dr. H. G. A. Obreen

BREEPOORT. VESTESTRAAT.
(Gem. archief).

			aantal woningen
Maaspoort	Uiterstegracht	tussen nr 76 en 80 v.m.Albastenbuurt	1
Meermanspoort	v. d. Werfstraat	achteruitgang van Meermansburg	gee
Meisjespoort	v. d. Werfstraat	tussen br 51 en 55 nog bewoond	5
Mostaardpoort	Middelstegracht	thans v.m. fabriekcomplex T en D	6
Olieslagerspoort	Clarasteeg	tussen nr 25 en 27 verbouwd tot bergpl.	9
Olifantspoort	Hooigracht	tussen nr 107 en 109 thans bergpl.	2
Oosterpoort	Oranjegracht	tussen nr 87 en 91. dichtgemetseld	8
Papegaaispoort	Hogewoerd	nr 105 verdwenen in de bebouwing	
Paradijspoort	v.m. L. Bouwel.st.	thans Druckerstraat	15
Pompenpoort	Galgewater	nr 7 thans achteruitgang school	gee
Pottenbakkersgang	Middelstegracht	opgen. in fabr.compl. v.m. T en D	6
Pottenbakkersgang	Kijfgracht	tussen nr 19 en 21 Minderbroeders- gracht nr 2 en 4	12
Rabarberpoort	Kruisstraat	nr 34 gesloopt thans tuingrond	3
Roggebroodspoort	Middelstegracht	tussen nr 2 en 25 verb. tot 5 won.	7
Rozenpoort	Uiterstegracht	tussen nr 44 en 48 geheel gesloopt	5
Sanderspoort	K. Langestraat	nr 4 nabii Zuidsineel thans woning	2
Sanderspoort	Geregracht	oud nr 43 opgegaan in Oranjeboomstr.	12
Schagenpoort	Schagensteeg	nr 10 ook genaamd Korseprt. verdw.	5
Schapenbelpoort	Beestenmarkt	tussen nr 9 en 10 thans vnl. achteruitg.	6
Scheepmakerspoort	Zuidsingel NZ.	nr 20 of 22 door bebouw. onherkenb.	1
Slagerspoort	Levendaal	oud nr 59 thans arbeiderswoningb.	18
Slop-, Het	Noordeinde	tussen nr 8 en 14 overgaand in Zandst.	17
Smidsnoort	Nieuwstraat	tussen nr 38 en 40	gee
Smidspoort	Verwerplein	niet meer herkenbaar als zodanig	8
Sophiapoort	Uiterstegracht	tussen nr 32 en 34	gee
Speelmanspoort	Kaiserstraat	nr 23 deel van fabriek Beuth.	11
Tuinmanspoort	Vestestraat	naast nr 34 gesloopt	
Tuinmanspoort	Doezastraat	nr 33 opgenomen in fabriek nr 35	4
Valkenpoort	Uiterstegracht	tussen nr 38 en 42 verdwenen	3
Verloren arbeidsprt	Uiterstegracht	opgen. in fabr. Gebrs v. Wijk	1
Vincentiuspoort	Langegracht	naast nr 41 afgesloten	3
Vinkennoort	Uiterstegracht		6
Violenpoort	Molensteeg	oud nr 17 geheel verdwenen	gee
Vischpoort	Aalmarkt	opgenomen in magazijnen V en D	3
Vogelenzangpoort	Uiterstegracht	tussen nr 180 en 184	12
Vollebregtpoort	Doelenachtergr.	nabij hoek Kolfmakersteeg	2
Vlierboompoort	Lange Scheistr.	tussen nr 13 en 19 thans fabriekje	41
Vijfmatenmeelsprt	Korevaarstraat	nr 29 verbouwd tot opslagplaatsen	geen
Waagpoort	Aalmarkt	naast Waaggebouw thans V en D	
Wafelpoort	Levendaal	tussen nr 68a en 70 verdwenen	4
Wesselpoort	Uiterstegracht	opgen. in fabriek van Zaalberg	2

			aantal woningen
Willemshof	Middelstegracht	tussen nr 73 en 75 4 afgek. huizen	
Willemspoort	v.m. Kalverstraat	opgegaan in Geregracht	8
Wolpoort	Korevaarstraat	opgegaan in Catharijnestraat	6
Wijerspoort	Molensteeg	oud nr 29 thans bergplaatsen	
Wijnpoort	Hoogl. Kerkgracht	tussen nr 23 en 25	3
Wijnpoort	Koenesteeg	thans R.K. scholencomplex	2
Zonneveld-, Joost v.	Aalmarkt	tussen nr 17 en 18	4
Zwaanpoort	Middelstegracht	opgenomen in fabr.compl. T. en D	1
Zwanenpoort	Langegracht	oud nr 32 thans adm. gebouw S.L.F.	2
Zwarthandspoort	Uiterstegracht	gesloopt en afgesloten	3
Zijlprt. of Rozenh.	Middelstegracht		
Zwijnshoornpoort	Groenhazengracht	tussen nr 155 en 17159	8
Pektonpoort	Jan Vossensteeg	tussen nr 47 en 51 thans glasmag.	
Plattepoort	v.m. L. Paradijsst.	opgenomen in Geveerstraat	12
Potagepoort	v.m. Binnenvester.	thans veemarktterrein	3
Zandsteeg	Galgewater	thans Rotogravure Mij.	6
St. Barbarahofje	Wielmakersteeg	naast nr 2 1 thans autogarage	5
Woutershof	Jan Vossensteeg	tussen nr 5 en 7 open terrein	geen

In bovenstaande lijst komen voor de poorten welke omstreeks 1850 in Leiden voorkwamen en een naam droegen. Zij waren merendeels bewoond.

De vele overige naamloze poorten dienden hoofdzakelijk als achter in- en uitgang voor de aangrenzende percelen, of gaven toegang tot onbebouwd terrein, of een perceel kennelijk niet voor bewoning bestemd.

Slechts een vijftal poorten worden heden nog bewoond, zij het dat ze het etiket „onbewoonbaar verklaard” dragen of daarvoor op de nominatie staan.

Dokter C. H. C. MACHEN

GENEESHEER TE WARMOND ¹⁾

Persoonlijk heb ik mijn grootvader niet meer gekend. Voor een korte levensbeschrijving moet ik dus putten uit de vele gesprekken thuis, uit nog bewaarde brieven, krantenknipsels, oude foto's enz. Ik zou kunnen gaan naar de mensen, de nu 70- en 80-jarigen, die hem in hun jeugd gekend moeten hebben. Echter . . . ook voor het beeld van mijn grootvader geldt het:

„De tijd verwist hun wezen en hun namen
Zoals de wind hun voetspoor en hun baan” ²⁾

Mijn grootvader studeerde met zijn broer — de latere dokter te Naaldwijk — aan de Klinische School te Rotterdam en vestigde zich in 1856 — dus nu honderd jaar geleden — in Warmond. Na ongeveer een jaar met zijn zuster te Warmond gewoond te hebben, deed hij wat veel mannen van die leeftijd plegen te doen : hij trouwde, en wel met een meisje uit Rotterdam, Mejufvrouw Maria Christina Reese.

Zijn eigen ouderlijk huis stond in Schipluiden, dus in de buurt van Delft en evenmin ver van Rotterdam, alwaar mijn overgrootvader, die evenals twee broers landmeter was, in 1839 bij de bewaring van het kadaster benoemd werd. De familie kwam uit Frankrijk en was voor de revolutie gevlucht en volgens de familie-overlevering zou mijn overgrootvader in 1794 onderweg onder een eikeboom geboren zijn.

De „Jongelingen der Buurt” uit zijn geboortedorp Schipluiden spraken mijn grootvader bij gelegenheid van zijn huwelijk in een gedicht van niet minder dan 11 strofen toe, waarin zij in de gezwollen dichtkunst van die dagen verhaalden van de vreugde en schoonheid van het huwelijksgeluk. De laatste tot de bruidegom gerichte strofe laat ik hier te uwer beoordeling volgen:

¹⁾ Dit artikel is geschreven op verzoek van de Redactie. De zoon van Dr. C. H. C. MACHEN, Wm C. H. MACHEN was de schrijver van het helaas onvoltooid gebleven *Warmond voorheen en thans*, 2 dln., Leiden 1927, 193 I.

²⁾ JAC. SCHREURS.

Gij Bruigom die naast God
't menschdom zijt ten zegen
God zegene Uwe vlijt
Geluk krone Uw wegen
Hij lichte Uw verstand
en zegene de artsenij
Zo blijft ge steeds bemind
bij heel de maatschappij.

De jongelingschap van Warmond wilde ook het hunne bijdragen en over de aankomst van het jonge paar aldaar werd mij het volgende meegedeeld: 16 boerenjongens stonden in de avond met flambouwen aan de trein. Mijn grootouders wisten daar niets van en stuurden de dienstbode vooruit om alvast in hun huis iets in orde te maken. De boerenzoons, zeer teleurgesteld dat het bruidspaar niet uit de trein stapte, zetten toen het meisje een kroon op het hoofd en begeleidden haar met fakkellicht en gezang — een muziekgezelschap zou mijn grootvader pas later tot stand brengen — naar „Leevliet”, het mooie buiten waar het jonge paar zich zou installeren. Een uur later arriveerden bruid en bruidegem en ongetwijfeld zullen zij naderhand hartelijk om de hele vertoning gelachen hebben.

Mijn grootmoeder, zoals gezegd een meisje uit Rotterdam, was gedurende haar gang naar „Leevliet” erg bang geweest op de donkere en eenzame weg, waar tussen de tol en ongeveer de plaats waar nu de r.-k. kerk staat, niets dan donker geboomte en struikgewas waren te zien, welke de weinige huizen'bij avond aan het gezicht onttrokken. Maar in de brief aan haar ouders schrijft zij tevens wel twee-driemaal over haar „paradijs”, zodat het haar in dit mooie huis dus zeker wel beviel.

Prof. C. **BROERE**, die wijsbegeerte en kerkgeschiedenis aan het groot-seminarie te Warmond doceerde, was daar een graag geziene vriend. Deze priester-dichter las daar op „Leevliet” zijn gedichten voor en vond in mijn grootouders aandachtige toehoorders. Nog jong is deze geleerde en tegelijk zo kinderlijke mens op 28 december 1860 overleden, zodat mijn grootvader reeds vrij spoedig aan zijn ziek- en sterfbed werd geroepen ¹⁾.

Over de praktijk van mijn grootvader kan ik verder maar weinig vertellen. Hij stond bekend als een knap medicus, zeer vooruit-

¹⁾ Verg. Mgr. **HENSEN** in: „In de Hollandsche Tuin”; dez., Bijdragen van het Bisdom Haarlem 45 (1928), 321 e.v.



DR. H. C. H. MACHEN.

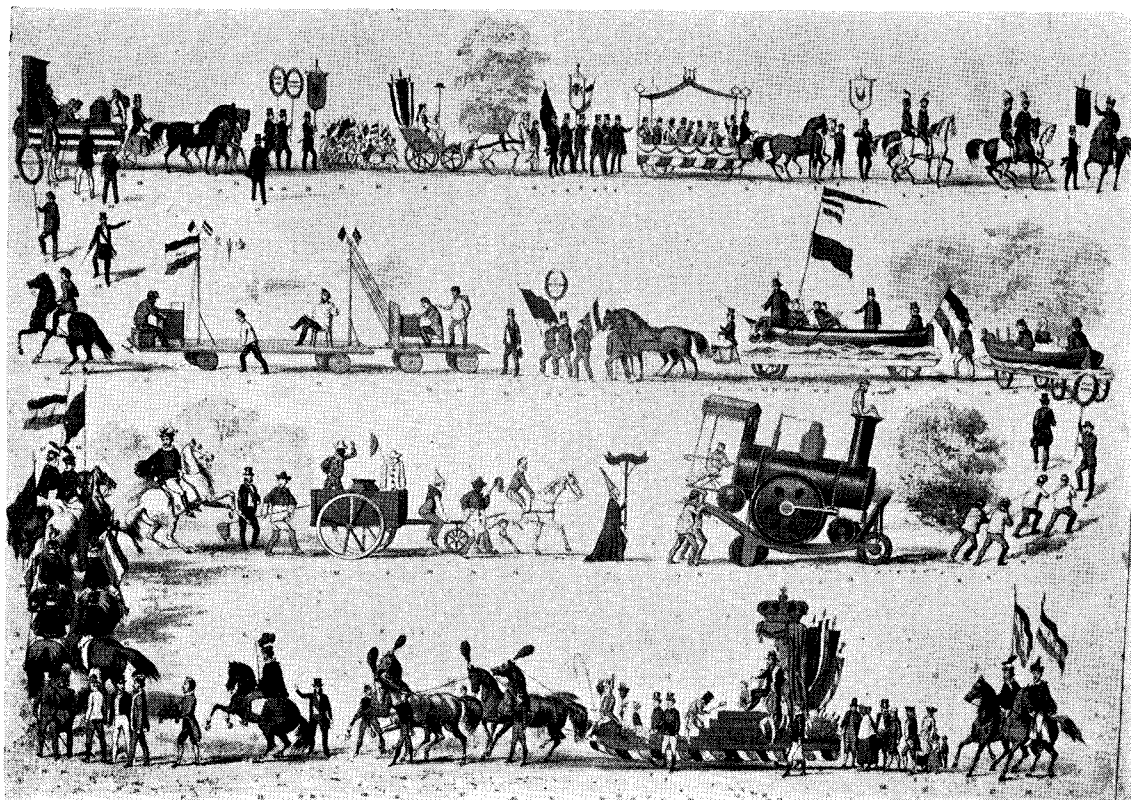


Foto Gem. archief

OPTOCHT GEHOUDEN DOOR DE INGEZETENEN VAN WARMOND TER GELEGENHEID VAN HET ZILVEREN
KRONINGSFEEST VAN KONING WILLEM III, 19 MEI 1874

Litho van P. J. MULDER naar een tekening van C. H. C. MACHEN.

strevend. In die tijd was de kindersterfte zeer groot en de tuberculose kwam eveneens in sterke mate voor. De grote gezinnen waren in Warmond talrijk, maar meestal hadden die twee of drie zuigelingen te betreuren. De slachtoffers van de t.b.c. vond men vooral onder de jonge mensen tussen de 20 en 30 jaar. De omstandigheden, waaronder de plattelandsgeneesheer toen moest werken, zonder gediplomeerde wijk- en kraamverpleegsters, waren vaak zeer moeilijk, zodat hij op de hulp van de huisgenoten van de patiënt of van menslievende burens was aangewezen.

Indien dit voor een ziektegeval noodzakelijk was, riep hij gaarne het consult in van de Leidse hoogleraren van die tijd, eerst Prof. J. M. SCHRANT jr., later Prof. S. S. ROSENSTEIN en Prof. J. A. KORTEWEG.

Driemaal heeft mijn grootvader een geval van tetanus te behandelen gehad, helaas alle met dodelijke afloop. Het serum moest toentertijd uit Darmstadt komen en mocht slechts weinige uren oud zijn.

Fietsen of auto's waren er niet en de dokter moest dus zijn „visites rijden” in het z.g. dokterskoetsje met „Kees” de koetsier op de bok. Deze **KEES VAN WINSEN** heb ik nog gekend als oude man. Naar het z.g. „lage land” moest de roeiboot dienst doen, maar op latere leeftijd moet hem dat varen in zo'n open boot wel weinig aangenaam zijn geweest, daar hij 18 jaar lijdende was aan „aangezichtspijn”, welke zenuwpijn hem soms een waar kruis is geweest, vooral bij het uitoefenen van zijn praktijk. Maar overigens was zijn opgewektheid een zegen voor zijn patiënten, zoals ik nog onlangs hoorde van enige 80-jarigen, waar hij vaak lange tijd achter een bedlegerigen bezocht.

Zijn genegenheid voor de gemeenschap en zijn open oog voor haar welzijn deden hem op zekere dag (in 1868) met enige andere heren een Harmoniegezelschap oprichten, waarvan hij lange tijd de bezieler en stuwkracht was. In 1893 werd het 25-jarig bestaan gevierd en uit de Feestwijzer ¹⁾ en de verslagen in het Leidsch Dagblad van 19 en 20 juli kan men een indruk krijgen van de feestelijkheden.

Het feestterrein was rond het Huis Warmond. Bij de ingang stond een fraaie erepoort en het park was versierd met vetpotjes, welke de eerste avond zeer hadden te lijden van een ontzettend onweer. De volgende dag kwamen de deelnemers, 14 muziek-

¹⁾ Bibliotheek gemeentearchief Leiden nr 89227.

corpsen uit heel het land, deels per trein, deels per stoomboot. Er was een gecostumeerde optocht met een muziektempel (welke nog lang bij ons in de tuin stond). Onderweg speelden meestal 4 of 5 corpsen tegelijk, waarvan de paarden] wel wat schichtig werden. Er werden foto's gemaakt door de Leidse fotograaf H. **JONKER!** De tweede avond slaagde de feestverlichting veel beter en het geheel werd bijzonder aardig doordat de gecostumeerden zich tussen de menigte in het park bewogen. Het concours liep niet geheel zonder moeilijkheden af, omdat de betrokkenen niet wilden loten om de eerste prijs en voorts beschuldigde men Harderwijk ervan dat het de tamboer van het instructiebataljon had geleend en evenzo Den Haag, dat het de clarinettist van de grenadiers in zijn midden zou hebben. De beschermheer, graaf van **LIMBURG STIRUM**, was de eerste dag wegens ongesteldheid verhinderd maar reed de tweede dag 's middags in de optocht mee.

Optochten, wellicht gestimuleerd door het voorbeeld van de maskerades in het naburige Leiden, werden gaarne door mijn grootvader georganiseerd, zo ook bij gelegenheid van het regeringsjubileum van koning **WILLEM** 111 in 1874, derhalve nog vóór het muziekconcours. Aan deze optocht herinnert behalve het krantenverslag (Leidsche Courant 18 en 22 mei 1874) een fraaie gekleurde prent, welke bij oudere inwoners van Warmond nog wel bewaard is. ¹⁾ Men ziet allemaal toespelingen op actualiteiten tussen de allegoriën op de jubilerende vorst. De collecte ten bate van de armen bracht f 65.— op.

Ook bij gelegenheid van de kroningsfeesten van koningin **WILHELMINA** in 1898 werd weer een historische optocht georganiseerd, ditmaal met behulp van zijn zoon **ende** hoofdonderwijzer, de heer **LUGTHART**. Eigenhandig maakte hij op lange rollen de ontwerpen voor de optochten, zodat men nu nog een voortreffelijke indruk krijgt van de werkelijk grote omvang en de vele zorgen, welke aan deze ondernemingen werden besteed.

Maar ook de meer zakelijke belangen in de gemeente hadden zijn belangstelling. Zo is mijn grootvader jarenlang wethouder geweest en heeft hij ook een afdeling van de Vereniging voor bloembollencultuur in Warmond opgericht, waarvan hij ook Voorzitter was. Bloemen en planten cultiveren was dan ook een van zijn liefhebberijen en in de bloembollencultuur zag hij voor Warmond een bestaanskans.

Intussen woonde hij, nadat hij in 1860 „Leevliet” had verlaten,

¹⁾ Prentverzameling gemeentearchief Leiden nr 89580.

ca. 40 jaar met zijn gezin in de Dorpsstraat en beleefde daar de leeftijd der sterken: 70 jaar. Maar na zijn **71ste** verjaardag op 9 maart 1901 mocht hij nog slechts tot juni in het land der levenden verblijven.

De foto bij het dokterskoetsje is drie maanden voor zijn overlijden genomen en men zou hem daar nog menig jaar hebben toegedacht. De mens wikt maar God beschikt: De 7de juni 1901 overleed hij, tot grote droefheid van zijn gezin en de velen die hem zo zeer genegen waren. Het Leidsch Dagblad beschrijft zijn uitvaart als volgt:

„In de spreekkamer, waar **zoo** velen goede hulp is verleend, waar **zoo** menig hartelijk woord is gesproken en goede raad gegeven, stond de fraaie kist, waarop en waarneven tal van **schoone** bloemstukken afkomstig van de Sociëteit, werkende leden der Harmonie, van de familieleden en vrienden, alle zichtbare blijken van warme sympathie en hartelijke genegenheid; rondom de kist brandden de kaarsen en gaven aan het vertrek het aanzien van een „chapelle ardente”.

Door de groote zaal waar alle genoodigden bijeen waren werd de kist naar den fraaien tuin gevoerd, alwaar de treurige stoet werd opgesteld. De tuin met zijn bloemenpracht was **MACHEN's** lust en leven; hij had dien lief als zijn kinderen en vertoefde er reeds vroeg in den morgen, door niemand gestoord om **volop** te kunnen genieten en bewonderen. Het was daarom van de familie een daad welke van veel gevoel, hartelijkheid en piëteit getuigde, om den weg naar de laatste rustplaats te nemen door zijn „klein paradijs” zoals hij zich wel eens uitdrukte.

Op den straatweg was 't zwart van de menschen, waarvan op veler gelaat innige droefheid stond te lezen.”

Het krantenverslag geeft vervolgens een beschrijving van de plechtige uitvaart, waarbij de Mis van Requiem werd gecelebreerd door Deken Smeulders met assistentie van het groot-seminarie, waarvan ook de studenten in vollen getale aanwezig waren en de liturgische gezangen verzorgden, alsook van de lijkrede gehouden door Monseigneur Lans, praeses van het Seminarie. Het eindigt: „**Warmond** heeft een burger verloren, wiens heengaan 'n onherstelbaar verlies is, een persoonlijkheid begaafd met vele goede gaven van hoofd en hart, in één woord een sieraad der gemeente. Wij zullen den braven dokter niet vergeten.”

Tot zover het Leidsch Dagblad uit die dagen en hiermee wil ik dit verhaal besluiten.

M . **MACHEN.**

DE BEESTENMARKT 60 JAAR GELEDEN')

Het kost misschien enige moeite ons het terrein van de veemarkt ca 60 jaar geleden voor te stellen, zonder de trottoirs met de hoop van Nederland, die, al ijsjes en patat tot zich nemend, hier vertier tracht te zoeken, zonder lawaaierige bromfietsen; maar rustig, met eigen stoepen voor ieder huis en bomen, zowel op de Nieuwe Beestenmarkt, vroeger IJzeren Gracht geheten, als op het gedeelte, dat nu parkeerplaats is. Het verkeer was zo gering, dat het gras gelegenheid had tussen de stenen te groeien. De wieden, die dit gras weer moesten verwijderen, plachten hun moeizame arbeid af te wisselen door het halen van een kom koffie **in** de water-en-**vuurnering** van vrouw **DE WOLF** of beter gezegd „**EEFJE**”. **EEFJE** bewoonde met man en kroost een huisje, waar nu de winkel van **RUSBERGEN** staat (Nieuwe Beestenmarkt 26). Tussen Lammermarkt (toen Korte Langegracht) en St. Aagtenstraat stond een pomp, die dikwijls door de jeugd met papier en rommel werd volgestopt om vervolgens in brand te worden gestoken.

In de omgeving van de molen „De Valk” waren tal van sloppen en poorten, die in 1931 zijn weggebroken. Eén huis, op de hoek van het Wijkstraatje, dat naar de molen liep, had tot eigenaar **DIEBEN**, wonend op de 1^{ste} Binnenvestgracht. Vrouw X, die met haar gezin tijdelijk onderdak moest hebben, omdat zij in een nog te bouwen huisje zou trekken, vroeg **DIEBEN voor** de tijd van 5 maanden dit huis te mogen huren. Deze wilde echter het huis liever voor langere tijd verhuren en aarzelde dus. „**Ben** je bang voor je geld, baas **DIEBEN?**” vroeg de vrouw. „**Nee**n wijf,” was het antwoord. „**ik** ben niet bang voor mijn geld, maar als jij eruit gaat, staat het maar weer leeg.” Op voorwaarde, dat vrouw X voor een volgende huurder zou zorgen, werd de overeenkomst gesloten.

Rondom de molen zelf stonden meidoorns, wat in het voorjaar een prachtig gezicht moet zijn geweest. 's Zondags werd in de

¹⁾ Deze bijdrage berust vnl. op mededelingen van buurtbewoners, die reeds 70 jaar op de Nieuwe Beestenmarkt wonen.

nabij gelegen tuin van de toenmalige Buiten Sociëteit van Amicitia, waar deze instelling haar Sociëteit nu nog heeft, muziek gemaakt.

Dikwijls trokken reizende kooplieden met wagens, beladen met serviesgoed, textiel of manden en zelfs rieten stoelen, door Leiden. Zochten zij 's nachts onderdak, dan konden zij op de **IJzeren Gracht** kiezen uit twee niet al te dure logementen. In het huis waar nu Kapper **STAATS** woont (Nieuwe Beestenmarkt 3), betaalde men 25 cent en in dat van het tegenwoordige Reisbureau **BEUK** (nr. 19) slechts 15 cent voor logies en 's morgens een kom koffie. Mogelijk troffen de gasten het nog, dat de dansmeester **OME HEIN**, die op de Korte Lange Gracht woonde, langs trok met door hem voor de studenten opgesierde wagens. Op de hoek van de Oude Singel en de **IJzeren Gracht** woonde de weduwe **HENSBERGEN**, die „Heeren” (studenten) hield. Een genoeg van de kinderen was, bij de ramen van een der kamers te klimmen en plezierig te griezelen van een aldaar opgesteld geraamte, dat de kamerbewoner nodig had voor zijn medische studie.

De Schapenpoort ¹⁾, op de Beestenmarkt tussen de nummers 9 en 10, was ook bewoond en nog wel door vier gezinnen. Enkele bijnamen van de bewoners waren **DIKKE KAAATJE**, **JANTJE DE KLOKKENLUIER** (omdat hij de klok van de Hartebrugkerk luidde.) **HOLWERDA** de **PAKKIESDRAGER** en **HEIN DE DIKKE**, die stoker was op de gasfabriek en ook op marktdagen zodra het licht werd de markt inluidde met de bel van de schapenpoort ²⁾. Geen koe werd er verkocht voor **HEIN DE DIKKE** „geloopen” had. Toen de huisjes in de Schapenpoort onbewoonbaar werden verklaard, heeft de laatste bewoner nog twee jaar weten te trainen vóór ook hij zijn verre van comfortabel huisje verliet. „Ze krijgen mij mijn poortje niet uit”, zei hij, zó was hij er aan gehecht.

De St. Achtenstraat bestond aan één kant grotendeels uit stallen, alle gehuurd door de reeds genoemde **DIEBEN**. Hij was het ook die de hekken, welke voor de veemarkt nodig waren, daar opborg en werklieden aannam. Kortom hij deed het marktwerk, dat nu de gemeente doet.

In het voorjaar, ná de 15de mei, wanneer o.a. door Mare en

¹⁾ Zie het artikel bewoonde en onbewoonde poorten in dit Jaarboekje.

²⁾ Kort vóór 1940 werd door toedoen van Oud-Leiden hier weer een oude klok uit het depot van de Lakenhal opgehangen, welke echter tijdens de oorlog gevorderd werd.

Oude Singel per boot de eerste lammeren werden aangevoerd, stonden de schoolkinderen 's morgens al om 4 uur op en bedelden bij **DIEBEN** om te mogen helpen de lammeren van de boten af te jagen. Of dat erg zachtzinnig gegaan zal zijn? Het kwam voor dat de letterlijk en figuurlijk „arme schapen” dood uit de boten werden gehaald, omdat ze met te velen aan boord waren geladen, een misstand waaraan de Dierenbescherming, die ook nu nog steeds controle uitoefent, echter gelukkig een einde heeft gemaakt. Toen maakte men zich om die dingen niet zo druk, evenmin als de kinderen van nu zich nog de moeite zullen getroosten om zo vroeg op te staan om vóór schooltijd de lammeren op te jagen ten einde als beloning een krentenpaaltje van 6 cent op de Beestenmarkt 5 bij de weduwe **VAN DEN BERG** te mogen halen! De zoon van deze weduwe, de tegenwoordige eigenaar van de bakkerij, spreekt nog van een krentenpaaltje, alleen niet meer voor 6 cent.

Tot besluit nog de herkomst van de tweede naam van het roemruchte café op de Nieuwe Beestenmarkt „Vanouds de **Morschpoort**,” door iedereen nog altijd het „**Achtje**” genoemd, zoals ook de oorspronkelijke naam was. Toen het oude Academische ziekenhuis in de toenmalige Boerhaavestraat nog in gebruik was, kwamen dikwijls mensen van ver buiten de stad, die de volgende dagen nog eens terug moesten komen om verdere behandeling te ondergaan. De portier van het ziekenhuis, **BREMER**, was tevens de vriend van **TUIN**, de bezitter van het logement op de Nieuwe Beestenmarkt, toen nog **IJzeren** Gracht nr. 8, waar dikwijls ook de boeren overnachtten als er markt was. Vroegen nu de bezoekers van het ziekenhuis, waar ze het best de nacht konden doorbrengen, dan verwees **BREMER** hen onveranderd naar de **IJzeren** Gracht naar dat logement, waar ze een enorme 8 zagen uithangen. Zo is de naam van „Het Achtje” ontstaan, waarheen men de weg thans zonder uithangbord ook wel weet te vinden.

M. W. KOLFF—VERNES

RIJNLANDSE VOLKSVERHALEN

Sagen, legenden, sprookjes en volksverhalen hoort men in onze omgeving zelden. In het dialect van deze streek is vrijwel niets geschreven. Des te waardevoller zijn de drie volksverhalen, die mijn molenvriend **JAN C. LUNENBURG**, geboren (1923) en getogen aan de **Drecht** bij Leimuiden, op mijn verzoek in eigen dialect optekende. Hij voegde daaraan toe een verhaal over een ruwe watermolenaar, zoals hij dit van andere molenaars heeft vernomen. Deze verhalen volgen hieronder met hier en daar een toelichting van mijn hand.

LUNENBURG is een hartstochtelijk zwerver in de vrije natuur, op de fiets of nog liever in zijn prachtige tjotter „Doornroosje”. Hij is een kenner van ons volksleven en een uitstekend tekenaar, die ons polderland raak weet uit te beelden, het liefst de poldermolens, die hij als assistent-watermolenaar bij ziekte of afwezigheid van de molenaar heeft bemalen.

Het is wonderlijk, dat van deze streek zo weinig volksverhalen bekend zijn, in tegenstelling met andere streken, zoals de oostelijke en zuidelijke provincies. Het argument, dat de bevolking hier te nuchter is, gaat m.i. slechts ten dele op, want toen ik een onderzoek instelde naar de spotnamen van de Rijnlandse dorpen kwam een schat van volkshumor aan het licht. (Leids Jaarboekje 1950.)

Dr. P. J. **MEERTENS**, directeur van het Volkskundebureau der Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen, is van mening, dat sagen, legenden, sprookjes en volksverhalen vooral in ere worden gehouden in die streken en op die plaatsen, waar de volksverbeelding wordt geprikkeld, b.v. door bossen, heuvels, grote of merkwaardig gevormde stenen, geheimzinnig aandoende vijvers of plassen, oude verwaarloosde gebouwen enz. Rondom deze ontstaan niet zelden verhalen, die in bepaalde gevallen een kern van historische waarheid bezitten (sagen en legenden), maar die ook wel louter op fantasie kunnen berusten (sprookjes).

In de omgeving van Leiden hebben we de zee, de duingronden en de veenplassen. Wellicht zijn er daarom nog meer volksverhalen. Ondergetekende zou hierover gaarne worden ingelicht teneinde de verhalen in ons orgaan te kunnen opnemen.

A. **BICKER CAARTEN**



HERINNERING AAN HOOGMADE, GEZIEN VAN DE KROMME DOES.
TEKENING DOOR JAN LUNENBURG, 1955

I. Voorteken kondigt onverwachte dood aan

Mijn grootvader JAN LUNENBURG voer als jongkerel indertijd op de beurtschuit van schipper SASSSEN. Metorre ware der nog niet en op 'n dag, laat in 't najaar, leeën ze in Leie (Leiden) de schuit maar vast, 't was geen doen om verder te vare. Ze kochte wat brood enzovoort en zate in de roef bij de kachel te luistere naar 't geklos van de golve teuge de schuit en 't raze van de wind deur 't tuig. Opeens wier er geklopt. Ze keke mekaar eens an, maar zeeën niks. Dat duurt effe, der wordt weer geklopt. „Hoor ie dat?” vroeg de schipper. „Ja, wat kan dat nou wese?” Ze ginge naar bove, geen mens te zien, wie wou er met zuk weer buite weze ! Maar men was er niet gerust op. Ze stake 'n pijp tabak op en luisterde meer na de sturm dan ze in de krant keke. Plots werd er weer geklopt. „'t Zit niet goed, we gaan na huis, der is wat gebeurd,” sprak de schipper. Toen ze na uren lopen in Zevenhove ankwame, bleek de moeder van de schipper plotseling te zijn overlede. (Gebeurd omstreeks 1890—1900).

II. Onverklaarbaar voorval

In Uithoorn heb vroeger 'n eigenaardige soort vent gehuisd. Op een dag, de **Legmeer** was nog niet droog gemaakt (de **Zuider Legmeerpolder** dateert van 1882), was de watermolenaar van de Zandpadsmolen, **JAN VAN GRIEKEN**, na de Kudel (Kudelstaart) gevare om visnette te kopen op 'n boelhuis. Toen ie verom gong, sting daar die vent aan 't (nu niet meer aanwezige) Kudelstaartse Verlaat.

„Vaar ie mee na de Uithoorn?” vroeg de molenaar. „Nee, ik ga wel lope, 'k heb geen zin om te verzuipe!” „Ja, maar je verzuipt in-ene nog maar niet en 't snijt 'n end of.” „'t Zou wat, ik ben eerder an de Kleinebrug (bij 't Rechthuis te Uithoorn) as jullie,” riep de vagebond en marcheerde weg, richting Bovenkerk.

Ze zeilde de **Legmeer** over en de Zijdelmeer of. De oude bedelaar sting al op de Kleinebrug te wachte, hoor! Hoe ie er gekomen is? Nooit gewete, maar ie was er. In 'n kwartier, laat 't 'n half uur weze, mot ie de hele „Noord” rondgelope hebbe. (Gebeurd omstreeks 1870, mij medegedeeld door de oud-molenaar **JAN VAN GRIEKEN**, kleinzoon van genoemde **JAN VAN GRIEKEN**).

111. De kracht van de geestelijke

Pastoor **POPPE** te Nieuwkoop was 'n beste vent. Hij dee veul goed onder de arremen. Hij help waar ie kon, maar dat nam niet weg dat 'n visserman uit 't **Zuidende** 't niet erg op 'm begrepe had. Wat daar nou an schouw, is nooit gewete, maar op 'n avend meende hij de pastoor op de Achterweg ('n stille polderweg tussen Nieuwkoop en Aarlanderveen) met 'n end hout of te tuige. 't Ging nie. Hij bleef staan waar hij stond en geen poot kon ie verzetten. Om late vallen ging ook nie. Hij bleef staan met 't end hout in zen klauw boven z'n kop uit. Toen de pastoor thuis kwam zei die tegen de huishoudster 'n mand met etensware bij 'n **arrem**-huishouwe in 't **Zuidende** te brenge. „Loop terug langs de Achterweg, daar zal je 'n man zien staan, zeg hem, dat ie naar huis kan gaan.” Zo gebeurde 't.

De pastoor heb van onze vriend de visserman nooit last meer gehad. (Gebeurd te Nieuwkoop ± 1900. Verteld door mijn grootvader.)

IV. *Het verhaal van Kees de Vloeker*

Een waar molenaarsverhaal

Wie nou nog nooit van z'n leve in de Krommeyert (de Meye bij de Nieuwkoopse plassen) geweest heb, mos er toch eens op de een of andere dag as 't zo 'ns uitkomt deurrijje. Je zit er wel van God en van alle mense verlate, maar 't is er mooi. Donders mooi ! Dat kronkelende water, de rietzuddes (rietvelden) en de knolstoven (knotwilgen) langs de kant en dan de ouwe boerewonings en werkmanshuisies, alles in 't groen van 'n parte pere- of appelebome deromheen. Eén ding is jammer, dat temet al de moles zijn afgebroke. Achterin, an 't Verlaat (het Woerdense Verlaat), staat de oude Westveense wup (wipmolen van de polder Westveen) nog overend. Dat is al. Vroeger werd de polder Zevenhove door moles bemale. Acht ware der met mekaar. En er wier gemale op Zevenhove, dat geef ik ie op 'n brieffie! In 1910, in die tijd, is ter wat bezonders gebeurd op de bovenmole (molen, staande het dichtst bij het boezemwater) van de „Jonkers” (Een van de vier molen-groepen). Daar zat toen KEES VAN LEEUWEN op. Hij moel best, da's de praat niet, maar hij was puur rouw in z'n bek. Hij hiette daarom onder ons soort mense KEES DE VLOEKER. Bang was hij voor de duvel nog nie! Donderbuie of noordwestersturme, 't kon 'm niks verdomme! Ja, hij was nou met recht de duvel ontkrope as 't op 'n male an kwam, dat beloof ik ie! Maar op 'n dag is dat veranderd. Ze moele uit de zuidweste (de molens stonden te malen met zuidwesten wind). Na de middag haalde de lucht an en al gauw zat er 'n dikke donderbui voor de roeie (molenwieken). KEES zat in huis, allenig met de hond. KEES ging es overend om te kijke wat de lucht dee, of de bui soms om zakte of brak. Floep, as altijd, de hond achter 'm in de stoel op de warme zitting, KEES had net zen pote in zen klompe en de klink van de deur nog in zen fikke of bens, of de hele mole in mekaar mieterde, zo'n klap in ene. KEES vliegt de mole weer in en de hond leit dood in de stoel. Van die tijd of was KEES as de dood voor onweer; hij most er niks meer van hebbe. As er 'n bui kwam hieuw ie de mole stil, zeile weg en overhek (de molenzeilen opgerold en de wieken in kruisstand waardoor minder gevaar bestaat voor blikseminslag), de blinde van 't zeumerhuis dicht, bêteedeure dicht (hullic hadden ok 'n bêtee in 't zeumerhuis) en diep onder de dekes en 't kusse trok ie dan over zijn kop heen, zodat ie er helegaar onder zat en temet niks horen of zien kon. Maar as de bui weggezakt

was, kwam ie weer voor de dag en dan had ie weer praas zat, dan vloekte ie dat 't kraakte over 't weer en 't water, dat er weer in de polder bijgekemme was.

(Mij $\pm$ 1946 medegedeeld door de oud-molenaar van de Zevenhovensepolder **THIJS SCHALKWIJK**).

* * *

As **KEES** 's nachts **moel** (maalde) hong ie de pook en de tang van 't fornuis over de wurvel van de kamerdeur, die ie op 'n har liet **staarj**; dat kon, want de deur klemde een beetje van 't zakken van de muur en de schoorsteen, zoas in veul moles. En ie kon dan van bêstee uit 't gaande werk (het draaibare gedeelte van de molen) beter **hore**, want **KEES** ging naar z'n nest (hetgeen molenaars tijdens het malen streng verboden is). „Legge de boere 's nachts niet op der nest? Dan ik ok!” **zee KEES** en hij kroop lekker bij **MIEË**. As dan de mole de bene opnam of temet de reis **annam** (heel hard draaide), ging de deur schudde en de pook en tang zurgden er wel voor dat **KEES** wakker wier om eens te kijke. Op 'n nacht port **MIE KEESZE** wakker: „**KEES** wor is wakker, **KEES** hoor de mole toch is ofgaan!” **KEES** eruit, 't leek nergens meer op, je kon er je pet wel naar gooie. Geen redde meer an en 'n lucht as 'n zee! Wat te doen! **Houwe** (stilzetten door de vang neer te laten) ging niet meer; deur male ging ok niet, want dan staat strak(s) de hele **rotszooi** in de brand. **KEES** terug naar de bêstee: „**MIE**, nou mot je maar effe nie bang **weze**, want nou zal er wel wat gebeure!” **KEES** na de start van de mole, de zetketting (waar-aan de staart van de molen vastzit) los, en als de weerlicht in huis, over de onderdeur kijke hoe 't **ofliep**; nou de start ging links, toen **verom** rechts, weer naar links, weer terug en toen 'n raam; achterste vore, met **zen** kont in de wind (met de staartzijde in de wind). Alles er of; as en roeie op de grond. Niks an te doen, as maar weer 'n nieuwe as en roeie steke (aanbrengen). De mole sting in ieder geval nog **overend**. As tie ofgebrand had, was 't lilleker geweest.

Ja, ja, je maakt wat mee as ie molenaar ben.

(Mij $\pm$ 1946 medegedeeld door de oud-molenaar van de Uithoornsepolder **JAN VAN GRIEKEN**).

JAN C. LUNENBURG

DE LEIDSE MONUMENTEN ¹⁾

DE VERANDERINGEN IN HET STADSBEELD GEDURENDE HET JAAR 1956

Meen niet, geachte lezer, dat het steeds een aangename taak is, jaarlijks het wel en wee van de Leidse monumenten te beschrijven en verslag te doen van de veranderingen welke in het afgelopen jaar in het stadsbeeld hebben plaatsgevonden. Daarvoor is het verlies soms te belangrijk. Men bedenke, dat het verlies van een waardevol pand onherstelbaar is, al wordt gaarne erkend dat door iets goeds te bouwen nieuwe schoonheid ontstaat.

Een gevoelig verlies is de onverwachte sloping van de bouwvallig geworden, aan de gemeente Leiden toebehorende 15 eeuwse verbindingsgang tussen het *St. Elisabeths Gasthuishof* en het z.g. Hofje van Zessen, welke gang door ribloze kruisgewelfjes was afgedekt (zie afb. 1 en 2). Merkwaardig is, dat zich boven deze gelijkvloerse doorgang een gelijke gewelfsgang bevond. De doorgang verbond oorspronkelijk het Gasthuis met het *St. Ursulaklooster*. Het is te betreuren, dat de gemeente niet tot stutting van de bouwvallige gang wenste over te gaan, temeer daar juist de in 1955 door de Leidse Sociale Raad ingestelde en met medewerking van tal van gemeentelijke instanties werkende „Commissie tot Behoud van de Leidse Hofjes” een grondig onderzoek instelde naar de mogelijkheid van het behoud van het *St. Elisabeths Gasthuishof* en van het Hofje van Zessen.

De sloping van het 17^{de} eeuwse hoekhuis *Breestraat 79*, het huis met de oranjevoet, is binnen afzienbare tijd te verwachten; het afbreken van de achterbouw aan de Langebrug heeft reeds plaats gevonden. De sloping van het hoekpand zal na de stadshuisbrand de zwaarste aanslag op ons monumentenbezit aan de Breestraat zijn. Zodra de sloping heeft plaatsgevonden komen we hier op terug. Thans volstaan we met een tweetal argumenten te vermelden, welke de directie van de Twentsche Bank in 1954 aanvoerde om de sloping te rechtvaardigen:

¹⁾ Een en twintigste vervolg.



Foto Monumentenzorg

Afb. 1. ST ELISAHETHSGASTHUIS-HOF.
DE OVERWELFDE DOORGANG VÓÓR DE SLOPING.



Foto Monumentenzorg

Afb. 2. ST. ELISABETHSGASTHUIS-HOF.
LINKS DE GESLOOPTE "LECCEL.

1. „de kwaliteit van het hoekpand is dermate slecht dat wij (directie Twentsche Bank) behoud ervan niet gerechtvaardigd achten. De hoek is nl. behoorlijk verzakt”;
2. „volgens deskundigen is de **onderpui** architectonisch een volledige mislukking; een foto van de zijgevel zou dit duidelijk kunnen aantonen. Men zou nu om een mooi en verantwoord 17^{de} eeuwse pand te verkrijgen, vrijwel een geheel nieuw gebouw in oude stijl moeten neerzetten, hetgeen o.i. ook uit historische overwegingen, weinig zin heeft”.

Met betrekking tot deze argumenten merken wij op:

1. er is geen sprake van dat het hoekpand „dermate slecht” is, dat dit pand niet tot in de verre toekomst te behouden zou zijn. Monumentenzorg heeft wel voor veel hetere vuren gestaan;
2. de **onderpui** is inderdaad verknoeid, maar de 1 7^{de} eeuwse voorgevel heeft nog zoveel kwaliteiten, dat deze dubbel en dwars waard is in goede staat te worden teruggebracht. Er zijn nl. ± 80 jaar oude foto's, die tonen hoe aardig de **onderpui** in de vorige eeuw was.

Te betreuren is de sloping van het aardige dubbele woonhuis aan de *Kaiserstraat hoek Sterrenwachttaan* ten behoeve van de dringende uitbreiding van het Zoölogisch laboratorium. Zoals bekend komt ter plaatse een negen verdiepingen hoog gebouw, waardoor de normale verhouding van het stadsbeeld teloor zal gaan. Van het eenvoudige, deels gewitte pandje met de daarnaast staande groep taxusbomen ging charme uit, welke we node missen (zie afb. 3 en 4). Het is geenszins onmogelijk dat het gesloopte huis gebouwd is als dubbele molenaarswoning van de windkorenmolen „De Kaaskorf” (vóór 1760 veranderd in de moutmolen „De Bostelkuip” ¹⁾), die aan het eind van de Cellebroersgracht, thans Kaiserstraat, stond. Bij funderingswerkzaamheden ter plaatse kwamen de walmuren te voorschijn van het **binnenvestgrachtje**, dat de verbinding vormde tussen de Cellebroersgracht en de nog bestaande Doelen Achtergracht.

Nog andere voormalige grachten vragen onze aandacht.

In 1955 is men begonnen en dit jaar heeft men beëindigd het wegbreken van de zeer oude overkluizing van de *Langebrug* (oorspronkelijk Voldersgracht) en van de *Papengracht*. Duidelijk kwam

¹⁾ Zie Leydse Crt. van 10 september 1760.

daarbij aan het licht hoe en waar het verlengde van de **v.m.** Papengracht, de *Donkeregracht* genaamd, onder de Vierschaar en langs de gevangenis van 1555 doorloopt. (Zie afb. 5 en 6).

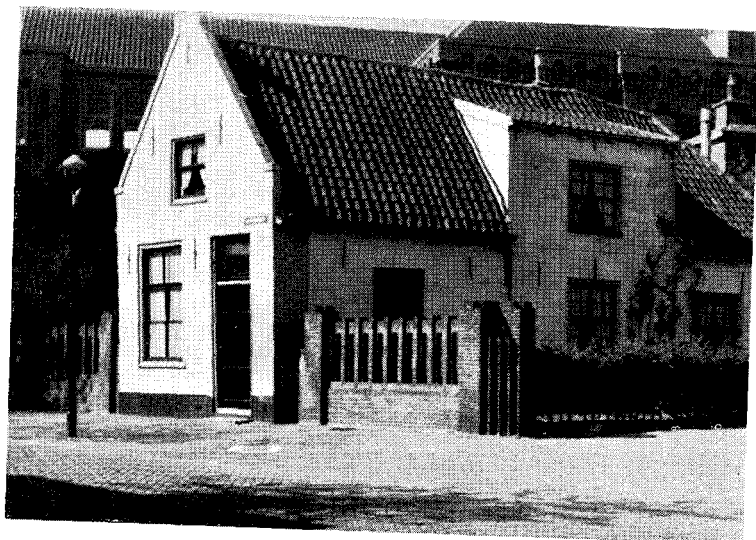
Het historisch interieur van de *Evangelisch Lutherse kerk aan de Hooglandsekerkgracht* 26 heeft een ingrijpende verandering ondergaan door het inrichten van een liturgisch centrum. Hierdoor is het eiken doophek uit 1640, dat de ruimte om de kansel scheidde van de overige ruimte, komen te vervallen. Een oplossing om dit waardevolle hek te behouden is gevonden door dit achter de preekstoel te plaatsen. Hierdoor heeft het doophek weliswaar zijn oude functie niet meer, maar onder de gegeven omstandigheden is er van gemaakt wat er van te maken viel. Vermeld zij nog, dat de beide openingen in het doophek zijn bekroond door koperen doopbogen, daterend uit 1750. Op het midden van het doophek bevond zich een koperen lezenaar in de vorm van een zwaan, die thans naast de kansel is opgesteld.

Uit het stadsbeeld verdween de gaper van het pand *Haarlemmerstraat* 6, tot voor kort de drogisterij van wijlen de heer H. J. **CHRISTIAANSE**. Hoe gaarne zagen we de gaper terug aan de gevel van een andere Leidse drogisterij. Pogingen daartoe aangewend hadden geen succes. Voorlopig is de gaper goed bewaard bij de familie **CHRISTIAANSE**. Het aantal gapers in onze stad kwam hierdoor van 4 op 3. De verdwenen gaper heeft een kop van een moor met rode tong en lange zwarte haren en een gouden helm op het hoofd, waaraan aan weerszijden een gouden kwastje.

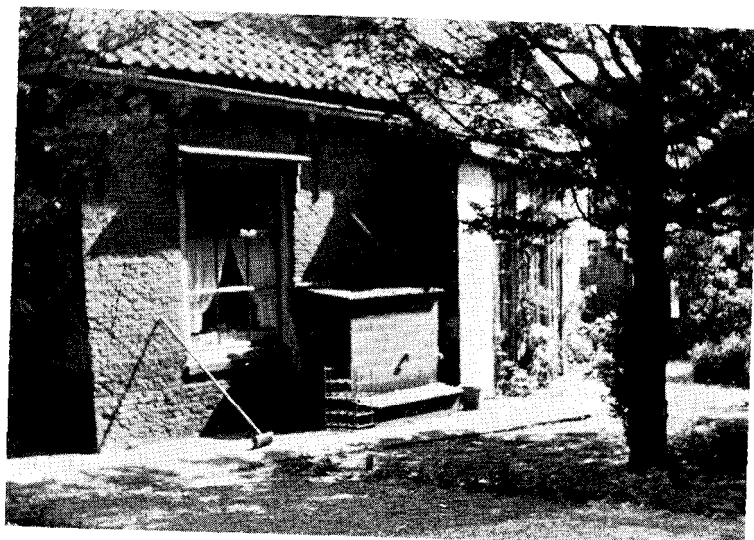
Jammer is ook, dat de eeuwen-oude bakkerij van **SPEEL** aan de *Vismarkt hoek Maarsmansteeg* 2 is opgeheven. Het was steeds een genoeg de bollen en broden achter de kleine ruitjes van dit hoekpandje te zien liggen. Wat zal 't nu worden?

Het *Rapenburg*, dat als één monument moet worden beschouwd en wel eens de mooiste gracht van Europa wordt genoemd, krijgt elektrische lantaarns, ter vervanging van de verouderde gaslantaarns. Hoewel de gemeente heeft getracht aan de nieuwe lantaarns cachet te geven, is zij o.i. daarin niet geslaagd. Dit is temeer te betreuren, omdat hier te lande sinds enkele jaren een goed voorbeeld van nieuwe elektrische lantaarns in een oude stadskern aanwezig is (Utrecht).

Korenmolens „de Valk”, uiterlijk keurig onderhouden, stond het hele jaar stil te dromen, omdat zijn wieken geen slag konden draaien vanwege de aangebrachte elektrische verlichting. Voortdurende stilstand van de wieken bevordert in hoge mate het verval



Afb. 3. KAISERSTRAAT, HOEK STERREWACHTLAAN.
Foto Dr. D. de Klerk
 1955, VÓÓR DE SLOPING IN 1956.



Afb. 4. ZIJGEVEL VAN HET HUIS AAN DE KAISERSTRAAT,
Foto Dr. D. de Klerk
 VÓÓR DE SLOPING.



foto w . J. van Varik

**Afb. 5. PAPENGRACHT TIJDENS HET VERVANGEN VAN DE OUDE
OVERWULVING DOOR EEN RIOOL.**

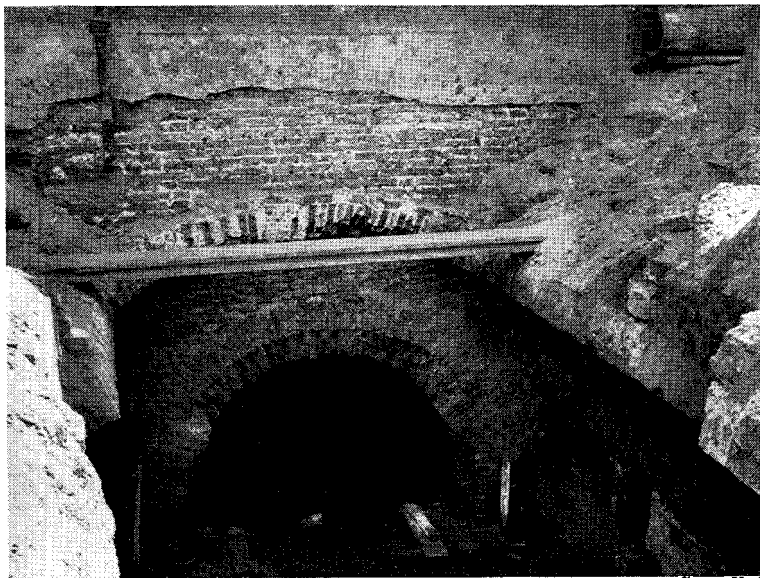


Foto W. J. van Varik

Afb. 6. HET VERLENGDE VAN DE PAPENGRACHT, DE DONKERE GRACHT,
WELKE ONDER DE VIERSCHAAR VAN GRAVENSTEEN DOORLOOPT,
TIJDENS DE WERKZAAMHEDEN.



Foto Monumentenzorg

Afb. 7. DE BOTERHAL MET DOORKIJK
NAAR DE ER VOOR GELEGEN WAAG, (NA DE RESTAURATIE).

van het gaande werk, zodat de gevolgen daarvan niet zullen uitblijven.

Wanneer we thans overgaan tot de vermelding van de restauratiegevallen, verheugt het ons te kunnen gewagen van de voltooid restauratie van de monumentale *Waa*g en van de daarachter gelegen *Boterhal*, scheppingen van **PIETER POST** uit de jaren 1657-1659. Ondanks de tegenslagen wist de gemeente vol te houden en het werk tot een goed einde te brengen. Een stijlvolle opening in de fraaie *Boterhal* bekroonde het werk van de Dienst der Gemeentewerken. (Afb. 7).

De restauraties van de *Hooglandse Kerk*, de *Lodewijkskerk* en de *Lodewijkstoren*, drie belangrijke monumenten, zijn in volle gang, waaruit blijkt, dat de zorg voor de grote monumenten in onze stad in veilige handen is. Het aan de Vereniging „**HENDRICK DE KEYSER**” toebehorende fraaie kaaspakhuis met trapgevel, *Herengracht* 82, gebouwd in 1660, is hersteld. De met zorg uitgevoerde restauratie werd geleid door het architectenbureau Ir. **VAN OERLE** en **SCHRAMA**.

Gereed kwam voorts de restauratie van de vroeg 18^{de} eeuwse, met een fronton bekroonde *topgevel* van het pand *Oude Vest* 103, welke werkzaamheden door de aannemer K. **BIK** met succes werden verricht. Uit de restauratie van de eenvoudige, niettemin aantrekkelijke gevel blijkt hoe goed het is ook dergelijke gevallen op de juiste manier onder handen te nemen. (Afb. 8).

De wandtekeningen, die **VICTOR DE STUERS** omstreeks 1865 in het *Academiegebouw* aangebracht langs de wenteltrap en bij het zweetkamertje, zijn door de Amsterdamse restaurateur P. A. J. **SMOORENBURG** hersteld, zodat ze weer jaren mee kunnen en de aandacht van velen zullen vragen.

De *Koepoortsbrug* Afb. 9-10, in 1864 na de sloping van de *Koepoort* gebouwd ter vervanging van een ophaalbrug, werd afgebroken ter voorbereiding van de bouw van een nieuwe, bredere brug. Hierbij kwam de fundering van het bruggehoofd van de oude brug te voorschijn (afb. 11). Deze lag recht vóór de poort, waarvan de funderingen in 1938 bij werkzaamheden aan een riool te voorschijn kwamen (afb. 12). Deze poort stond uiteraard niet voor de Koepoortsgracht (thans Doezastraat), maar voor de oostzijde, zodat de thans gevonden brug eveneens oostelijker, naast de huidige brug, lag.

In de *Boshuizerpolder* werd door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek een onderzoek ingesteld naar een

nederzetting uit de tijd rond het begin der jaartelling. Ten gevolge van de hoge grondwaterstand was het echter niet mogelijk om vast te stellen van welke aard de bewoning is geweest. Er zijn alleen scherven en beenderen verzameld. De ligging in het profiel toonde aan, dat de omstandigheden tijdens de bewoning al buitengewoon nat moeten zijn geweest (Nieuws-Bulletin Kon. Ned. Oudh. Bond, dec. 1956).

31 december 1956.

A. BICKER CAARTEN

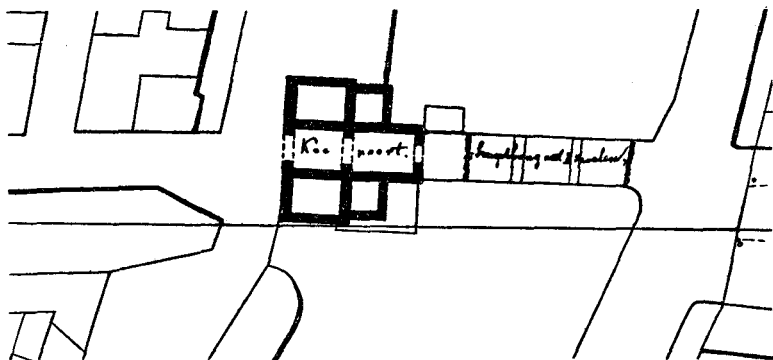


Foto N. Kleibrink

KOEPOORTSBRUG VÓÓR DE AFBRAAK VAN DE KOEPOORT (1864)
(Tekening archief Hoogheemraadschap Rijnland).



Foto Van Vliet

Afb. 8. OUDE VEST 103, NA DE RESTAURATIE.



Foto H. Kleibrink

Afb. 9. KOEPOORTSBRUG VÓÓR DE AFBRAAK (SEPTEMBER 1956).



Foto H. Kleibrink

Afb. 10. KOEPOORTSBRUG VÓÓR DE AFBRAAK SEPTEMBER 1956.

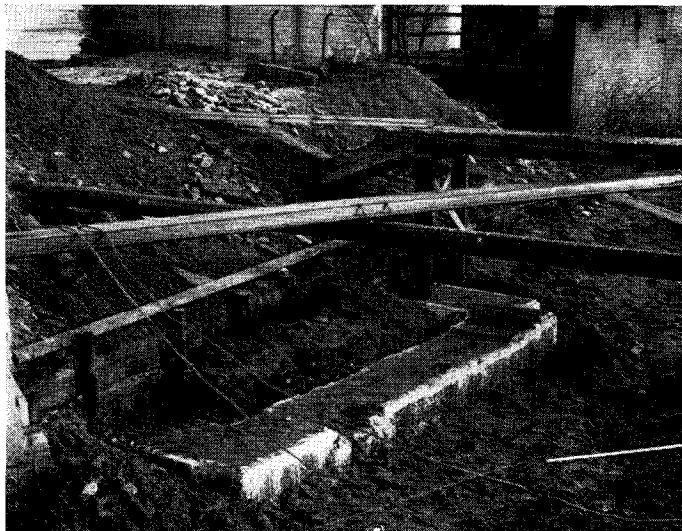


Foto H. Kleibrink

**Afb. 11. FUNDAMENTEN VAN DE KOEPOORT, ZICHTBAAR BIJ DE
BOUW VAN DE NIEUWE KOEPOORTSBRUG, NAJAAR 1956.**



Foto Gemeentearchief

**Afb. 12. DOEZAstraat MET DE FUNDAMENTEN VAN DE KOEPOORT
ZOALS DEZE IN FEBRUARI 1938 TE VOORSCHIJN KWAMEN.**

LITERATUUR BETREFFENDE LEIDEN EN OMSTREKEN

VERSCHENEN IN 1956 EN AANWINSTEN VOOR DE
BIBLIOTHEEK VAN HET GEMEENTEARCHIEF IN 1956

(ALSMEDE AANVULLINGEN OVERVORIGEJAREN)

(**ALPHEN A/D RIJN**); in: Tussen de rails 111 nr. 12 (mei 1955).

S. J. **FOCKEMA ANDRAE**, Leidens beleg en zijn economische gevolgen; in: Het Nationale Kompas, **3-maandelijke** uitgave van de Nationale Levensverzekering+Bank N.V. (1 oktober 1956).

S. J. **FOCKEMA ANDRAE**, Landscheidingen der midden-hollandse hoogheemraadschappen in de 18de eeuw; in: Tijdschr. v.h. Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap, LXXIII, nr. 2 (1956). blz. 134-139.

HENRIETTE L. T. DE BEAUFORT, Rembrandt. 1956.¹⁾

1. **VAN B(EEMEN)**, Enkele genealogische gegevens betreffende een onbekende familie **VAN BEEMEN**; in: Gens Nostra, X (1955), blz. 195-199. (In de 18de eeuw te Leiden).

K. G. **BOON**, De herkomst van Rembrandts prenten in het Rijksprentenkabinet; in: Bulletin van het Rijksmuseum, IV (1956), nr. 2, blz. 42-54. (O.m. de verzameling P. C. baron **VAN LEYDEN**, later de familie **GAEL** te Leiden).

H. **BRUNSTING**, Op zoek naar de Romeinse heirweg, indrukken van een excursie langs de Oude Rijn; in: Westerheem V, nr. 9-10 (sept.-okt. 1956), 73/4.

CATALOGUS van de tentoonstelling Het Huis Oranje-Nassau en de Leidse Universiteit, gehouden in het Academisch Historisch Museum. 1956.

CATALOGUS van de tentoonstelling, gehouden van 1 juni-1 september 1956 in het Stedelijk Museum De Lakenhal, Rembrandt als leermeester.

CATALOGUS van de tentoonstelling Wie was Rembrandt?,

¹⁾ Het is ondoenlijk alle literatuur over Rembrandt te vermelden. Volstaan wordt met de publicaties waarin bijzondere aandacht wordt besteed aan Leiden.

gehouden in het Gemeente Museum te 's-Gravenhage. Opening 12 juni 1956.

I. H. VAN EEGHEN, Marten Soolmans en Oopjen Coppit; Overdr. Maandblad Amstelodamum. 1956.

1. **GADOUREK**, A Dutch community (1956). (Sociologisch onderzoek betreffende Sassenheim vanwege het Instituut voor praeventieve geneeskunde).

W. GLASBERGEN, De vuurstenen sikkels van Sassenheim; in: Westerheem V, nr. 9-10 (sept.-okt), 70/2.

J. P. H. GOOSSENS, Doctor Fey en de heerlijkheid Hillegom; in: De Brabantse leeuw 5 (1956) blz. 5-6. (Geen gevolg hebbende poging om deze heerlijkheid te kopen.)

B. VAN 'T HOFF, Grote stadspanorama's gegraveerd in Amsterdam sedert 1609. (Leiden 1640, 1647, 1650). Overdr. Jaarboek Genootschap Amstelodamum, 1955. Leiden, blz. 105-106.

H. J. HONDERS, Gedenkboekje ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Ver. voor Christ. Nationaal Schoolonderwijs te Wassenaar, 1880-1955.

JUBILEUMBOEKJE, uitgegeven t.g.v. het eeuwfeest van de Kon. Vereniging Litteris Sacrum. z.j. (1956).

J. H. KERNKAMP, Brieven uit de correspondentie van Pieter de la Court en zijn verwanten (1661-1666) ; in: Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, deel 70 (1956), blz. 82-165.

G. KNUTTEL WZN, Rembrandt, de meester en zijn werk. 1956
D. R. KOOIMAN, De Waag. (september 1956.)

(LEIDEN); in: Tussen de rails 111 nr. 4 (1954?).

LEIDEN centrumgemeente leeft; in: De Bouwrevue, tijdschrift voor bouwwereld en industrie. Jaargang 1956, nr. 2.

H. PH. MILIKOWSKI, Van woningnood tot Sociale Sanering. Praktische richtlijnen naar aanleiding van een sociografisch buurtonderzoek te Leiden.

J. G. M. MOORMANN, Jan H. Himmelpark en het „Zwartjes-goed"; in: Neerlands Volksleven VI, nr. 1 (Winter 1955—1956), 13-26. (Moordenaarsbende in Rijnland ca. 1800).

CH(ARLOTTE) N(OË), Rijnlandse molens in gevaar; in: Toeristenkampioen 15 sept. 1956, nr. 18 blz. 547-548. Betreft 16 windwatermolens in het ruilverkavelingsgebied Ade.

W. F. H. OLDEWELT, De Hollandse imposten en ons beeld van de conjunctuur tijdens de Republiek. Overdr. Jaarboek Genootschap Amstelodamum 1955, nr. 47, blz. 48-80.

E. W. PETREJUS (met gebruikmaking van een handschrift en tekeningen van Jb. van der Ende), De bomschuit, een verdwenen scheepstype. Rotterdam 1954. (Publicaties v.h. Mus. voor Land- en Volkenkunde en het Maritiem Museum „Prins Hendrik” Rotterdam. nr. 2—M.M.I.). — Hierin o.m. over Katwijkse scheepswerven. — Bespreking in: Nieuws-Bulletin Kon. Ned. Oudh. Bond, 6de S.Jrg. 9 (1956), afl. 5, kol. *7—*108.

PROGRAMMA van de herdenkingsbijeenkomst ter gelegenheid van de 350ste geboortedag van Rembrandt, op donderdag 12 juli 1956 in de Pieterskerk te Leiden, aanvangende te 15 uur, uitgaande van de stichting Rembrandt-herdenking 1956. 1956.

MARIA ROOSEBOOM, Microscopium (Leiden 1956). — Mededeling nr. 95 uit het Rijksmuseum voor de geschiedenis der natuurwetenschappen te Leiden.

DIRK RÜHL, Het wapen van Rembrandt? broeder Willem Harmensz. van Rijn een gelegenheidswapen? Een heraldisch probleem. Rembrandt's kinderen en kleinkinderen; in: Gens Nostra XI, nr. 5/6 (mei/juni 1956), blz. 117-128.

U. TUINSTRA, De duinstreek tussen Haarlem en Leiden; in: Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij 67 nr. 9-10 (sept.—okt. 1956), 208-210, 233-236.

H. J. VERHAGEN, Andere sikkelfragmenten uit Zuid-Holland ; in : Westerheem V, nr. 8—10 (sept.-okt. 1956), 72/3.

CHR. C. VLAM, Het Driekoningen- of Sterrelied te Noordwijk; uit: Mens en Melodie. 1956, nr. 2 (Ook in: Zuid-Holland 11, nr. 2 juli 1956).

AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN IN VORIGE JAARBOEKJES

Onder de foto tegenover blz. 23 in het L.Jb. voor 1956 r. 5 v.o. staat: Ehernfest, *moet zijn*: Ehrenfest.

Op blz. 173 r. 21 v.o. in het L.Jb. voor 1956 *staat*: N. U. **JAPIKSE**, *moet zijn*: N. M. **JAPIKSE**.

INHOUD

	Blz.
Woord vooraf	5
Vereniging „Oud-Leiden”	
Bestuur en Commissies	6
Correspondenten in Rijnland	8
Jaarverslag 1956.	9
Rekening en verantwoording 1956	13
Jaarverslag van de Commissie voor Volkskunde over 1956	16
Korte Kroniek van Leiden en omstreken over 1956	17
In Memoriam	
A. Prinsen (1892-1956) door Ir. J. SCHREUDERS jr. . . .	39
H. W. Hannivoort (1871-1956) door P.J. TEEBAAAL . .	41
Mr. R. van Roijen (1895-1956) door E. PELINCK	43
Dr. C. J. van Houweninge Graftdijk (1888-1956) door Dr. JAC. J. DE JONG	47
A. de Koster (1875-1956) door Jhr. C. C. RÖELL . . .	49
Dr. J. E. Kroon (1880-1956) door E. PELINCK	52
Bijdragen	
De inhoud van het Leidse archiefdepot door ANNIE VERSPRILLE	54
Leids en Rijnlands gewicht door Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE	60
Bladvulling medegedeeld door A. BICKER CAARTEN . .	64
De goederen van het Huis Tol te Koudekerk door D. VAN TOL	65

	Blz.
Een prent met het ontzet en het profiel van Leiden door Barthelomeus Dolendo door E. PELINCK	99
De Voskuil door W. J. VAN VARIK	102
Sion Luz, Tafelhouder door ANNIE VERSPRILLE	106
Pax huic domui , Het huis Pieterskerkgracht 9 en zijn bewoners, door E. PELINCK	119
Het pand Stille Rijn 4 te Leiden door Ir. C. L. TEMMINCK GROLL	130
Rembrandts Familie	136
Bewoonde en onbewoonde poorten omstreeks 1850 te Leiden door W. J. KRET.	137
Dokter C. H. C. Machen , geneesheer te Warmond, door M. MACHEN	145
De Beestenmarkt 60 jaar geleden door M. W. KOLFF-VERNES	150
Rijnlandse volksverhalen door A. BICKER CAARTEN	153
De Leidse Monumenten door A. BICKER CAARTEN	158
Literatuur betreffende Leiden en omstreken	163
Aanvullingen en verbeteringen in vorige jaarboekjes. . . .	165